

สำคัญในการหาปลา ในอดีตชาวบ้านบางคนก็สร้างเรือด้วยตนเอง แต่ช่วงหลังมักจะซื้อแทน ต้นทุนในการซื้อเรือเริ่มต้นตั้งแต่ 1,000 – 5,000 บาทขึ้นไป ขึ้นอยู่กับระยะเวลาการใช้

ภาพที่ 7.3 พ่อประเสริฐ ธนาสนธี กับเรือคู่ชีพและเครื่องมือหาปลา

องค์ความรู้เกี่ยวกับชนิดและพฤติกรรมของปลา

นอกจากองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่า องค์ความรู้เกี่ยวกับวิธีการและเครื่องมือหาปลาแล้ว ชาวประมงพื้นบ้านในกุ่ดยังต้องมีความรู้เกี่ยวกับชนิดและพฤติกรรมของปลา ไม่ว่าจะเป็นต้นว่าความรู้เรื่องปลา ถูกกาล แหล่งที่อยู่อาศัย ระบบนิเวศน์ และอาหารของปลา ดังรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

องค์ความรู้ดังกล่าว จะถูกถ่ายทอดวิธีการ หรือรูปแบบในลักษณะที่ต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม ทุกวิธีการจะถูกถ่ายทอดโดยผ่านกระบวนการวิธีปฏิบัติจริงใช้ในชีวิตประจำวัน จนกลายเป็นความเชื่อและกลายเป็นความชำนาญไปในที่สุด ผลพวงจากการความชำนาญต่างๆ เหล่านี้ ทำให้ชาวบ้านที่มีอาชีพหาปลา สามารถจำแนกชนิดของพันธุ์ปลา พฤติกรรมของปลา ที่อยู่อาศัย การอพยพ และรวมไปถึงอาหารที่ปลาแต่ละชนิดกิน นอกจากนี้ความเป็นผู้รู้ยังรวมไปถึงการแยกปลาแต่ละชนิดที่จะนำมาทำอาหารให้มีความอร่อยอีกด้วย

จากองค์ความรู้ที่กล่าวมาแล้วนั้น ทำให้คนในสมัยก่อนสามารถสร้างอุปกรณ์ดักจับปลาหลายวิธีหลากหลายชนิดขึ้น ซึ่งมาจากการรู้ถึงพฤติกรรมของปลา เช่น จันไว้ดักปลาช่อน ริมฝั่งที่จะมาหาเพื่อวางไข่ การใส่เบ็ดเพื่อจะต้องใช้เหี้ยอประพาทใด หากอย่างได้ปลาต้องก็จะใช้เหี้ยอคือลูกปลาช่อน ใช้เหี้ยอ ปู กุ้ง หอย จะใช้ปลาช่อน แต่ถ้าจะใส่เบ็ดปลาจะได้ก็ต้องใช้เหี้ยอที่เป็นปลาดุกที่ยังไม่ตาย นอกจากนี้เนื่องจากกลไกการล่อพยพของปลาถูมชาวบ้านที่หาปลาเล่าให้ฟังว่า ถ้านำล่อ และมีลมแรง ปลาจะไม่ค่อยอยู่ปลากลับไปยังแม่น้ำมูลเร็วทำให้ปลาในกุ่ดมีน้อยในปีนั้น แต่ถ้านำล่อไม่ค่อยมีลม หรือลมมาช้าก็จะทำให้ปลาตกค้างอยู่ที่กุ่ดจำนวนมาก

ในเรื่ององค์ความรู้เรื่องชนิดของป้านั้น จากการศึกษาพบว่าชาวประมงพื้นบ้านในกุฎสามารถจำแนกชนิดของปลาออกได้ถึง 71 ชนิด นอกจากนี้การวิเคราะห์พิจารณาของปลาชนิดต่างๆ ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านมีวิธีการจำแนกปลาออกหลายประเภท เช่น การจำแนกโดยแยกเป็นปลาปลิว กับปลาตาม ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1. ปลาปลิวหรือปลาลอย เป็นปลาที่ลอยบนผิวน้ำหากินบนผิวน้ำ และผลลัพธ์มาหมายใจเห็นอีกผิวน้ำบ่อยๆ จะอยู่กันเป็นฝูง ส่วนใหญ่จะเป็นปลา มีเกล็ดและเป็นปลาขนาดเล็ก เช่น ปลากรุ่น ปลาสร้อย ปลาขาว ปลาอีไก ปลาชิว ปลาแตบ เป็นต้น

2. ปลาตาม เป็นปลาที่หากินเห็นอีกผิวน้ำ แล้วอยู่ในน้ำเป็นเวลานานหลายชั่วโมง โดยไม่ผลลัพธ์มาเห็นอีกผิวน้ำ ปลาประเภทนี้มักเป็นปลาที่ไม่มีปอดและไม่มีเกล็ด เช่น ปลาขบ ปลาดุก ปลาครัว ปลากระดก และปลาที่มีเกล็ด จำพวกปลาช่อน ปลาชะโด ปลาโน๊ล ซึ่งเป็นปลาเกล็ดมีขนาดใหญ่⁸

นอกจากนี้ ยังมีการแบ่งประเภทโดยการดูจากลักษณะนิสัย นั้นก็คือแยกเป็นปลาที่มีนิสัยชอบกระโดด เช่น ปลาสูด ปลาช่อน ปลาครัว ปลาปาก ปลาชะโด เป็นต้น และปลาที่มีความดุร้าย เช่น ปลาชะโด ปลาขบ เป็นต้น

ความรู้เรื่องชนิดของปลาจะสัมพันธ์โดยตรงกับการใช้เครื่องมือจับปลา ขณะเดียวกัน การวิเคราะห์พิจารณาของปลาทำให้เครื่องมือหาปลาต่างๆ ถูกสร้างเพื่อดักจับปลาในรูปแบบวิธีการที่ต่างกันออกไป

ความรู้อีกประเภทหนึ่งก็คือ ความรู้เรื่องฤดูกาล ซึ่งนับว่ามีความสำคัญไม่น้อยต่อคนหาปลา เพราะคนหาปลาจะต้องรู้ว่าช่วงเวลาขึ้น-ลงของปลาในกุฎหรือบุ่งด้วย นักวิจัยไทยบ้านที่เป็นกลุ่มคนหาปลาได้ถกถ่วงถึงความสัมพันธ์ระหว่างฤดูกาลกับการอยพของปลา และบริมาณของปลาในกุฎไว้ว่า

ในช่วงฤดูน้ำหลากคือระหว่างเดือนมิถุนายน – ตุลาคม (เดือน 7-11) เป็นช่วงที่ปลาจะอพยพมายังกุฎและบุ่งทาม เพื่อมาวางไข่ โดยว่ายานห้ามจากแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล ทั้งนี้ บริเวณที่ปลาจะเข้ามาสักดูต่างๆ นั้นก็คือ บุ่งร้าว ซึ่งเป็นบริเวณที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำมูลจุดแรก ครั้นพฤษภาคมเดือน 11-12 เมื่อน้ำเริ่มลดระดับลง ปลา ก็จะอยู่ (กลับ) แม่น้ำโขง บรรดาลูกปลาต่างๆ จะยังหากินตามกุฎ ป้าบุ่งป้าทาม เช่นเดียวกับเดือนน้อยที่เพลิดเพลินกับการเล่น ฉะนั้นจึงไม่ค่อยรู้สึกถึงความเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำ ปลาเหล่านี้จึงกล้ายเป็นปลาค้างกุฎหรือค้างวัง ให้ชาวประมงพื้นบ้านได้จับ อีกทั้งถ้าหากปีใดน้ำลงเร็ว ปลา ก็จะลงเร็ว ทำให้มีปลาที่ยังค้างวังหรือค้างกุฎน้อย ขณะที่ถ้าน้ำลงช้า ก็จะทำให้ปลาลงช้า ส่งผลให้มีปลาค้างกุฎมาก

⁸ สัมภาษณ์ พ่อพูด วงศ์ทะเบ, ชุมชนลับแล และพ่อประเสริฐ ธนาสนธิ, ชุมชนดอนเจ้า

ตารางที่ 7.1 แสดงถูกต้องภาพลักษณ์ของชุมชนที่ศึกษา

องค์ความรู้เกี่ยวกับการแปรรูปปลา การนำไปขายในตลาด

กลุ่มที่มีอาชีพหาปลาในชุมชนที่ตั้งอยู่ริมกุด การได้มารังสีป่านอกจากจะเป็นอาหารในแต่ละวันเพื่อลดภาระค่าใช้จ่ายในครอบครัวแล้ว ในแต่ละวันหากได้ปลาเป็นจำนวนมาก ปลาที่ได้จะนำไปขายที่ตลาดหรือขายให้กับคนภายในชุมชนซึ่งขึ้นอยู่กับจำนวนอุปกรณ์หาปลาแต่ละชนิด

จากสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบัน การหาปลานออกจากจะเป็นทางเลือกหนึ่งของอาชีพคนในชุมชนแล้ว การนำปลาที่ได้มาบริโภคในครัวเรือนยังช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายที่ดูเหมือนว่าจะสูงขึ้นเรื่อยๆ ในแต่ละวันปลาที่นำมาได้จะถูกแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ เก็บไว้กินเอง ซึ่งอาจมีการแปรรูปได้หลายรูปแบบ เช่น กัน ปลาที่ขนาดเล็กนำไปทำปลาแห้ง ปลาสาม ปลาร้า หรือนำไปทำอาหารทันที อีกส่วนถูกนำไปขายที่ตลาดหรือภายในชุมชนเอง เช่น นายวีระชัย ธนา อายุ 57 ปี ชาวชุมชนเกตุแก้ว จะออกไปหาบริเวณบุ่งเปิดใหญ่โดยใช้มองและเบ็ดเพือก เมื่อได้ปลาจะให้กรรยาเอาปลาใส่ถุงแล้วเดินขายภายในชุมชนเกตุแก้ว ราคาถุงละ 10 บาท ปลาที่ได้เป็นปลาหลายชนิดรวมกัน นอกนี้ ถ้าหากหาได้ปริมาณมากๆ และมีแรงงานมากพอ ก็จะนำไปน้ำมันทำความสะอาดโดยการล้างและเอาเครื่องในหรือเกล็ดออก ที่ชาวบ้านเรียกว่า “คัวปลา” ซึ่งมักจะเป็นปลาขนาดเล็ก ที่จะทำให้ขายราคากีว่าขายสุดๆ

อีกกรณีหนึ่ง คือ กรณีของพ่อประศาสตร์ ธนาสนธิ พرانปลาแห่งชุมชนดอนเจี้ว ที่หาปลาในกุดบ้านและกุดศรีมังคละ ปลาที่นำมาได้ถูกนำมาทำอาหารรับประทานภายในครัวเรือนส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งให้ลูกสะไภ้นำไปขายที่ตลาดวินชาราบโดยนำไปขายเอง ซึ่งการนำไปขายที่ตลาดได้ราคาดีกว่าการขายให้แม่ค้านกลาง และจากการพูดคุยกับกลุ่มที่หาปลา พบร่วมกันว่าการหาปลานจะเพื่อกิน ถ้ามีปลาเหลือจึงนำไปขาย

ภาพที่ 7.4 การคัวปลาโดยอาศัยแรงงานในครอบครัว

การแปรรูปอาหารพื้นบ้านจากปลา

ปลาเป็นวัตถุดิบที่มีในชุมชนอาหารที่ทำจากปลาจึงเป็นเมนูเลิศรสที่ชาวบ้านสรรหามาให้ด้วยความเต็มใจ และพร้อมที่จะแสดงฝีมืออย่างเต็มที่แก่แขกผู้มาเยือน รูปแบบของอาหารถูกนำมาปรุงแต่ง ต่างรูปแบบวิธีกันออกไป พ่อสมนึก ธรรมวิชา ชุมชนตอนเจ้า “ของแซบขึ้นอยู่กับผู้มัก” ซึ่งก็จริงอย่างพ่อนีกพุด เพราะบางคนชอบชุดน้ำ บางคนชอบกินแบบแห้ง นำไปปิ้งแค่คลุกเกลือก กอร์ย บางคนก็ชอบที่จะกินดิบคือนำปลาไปลวน ไปก้อย แต่ถ้าหากต้อนรับแขกที่ไม่ใช่คนพื้นบ้านก็จะนำปลาไปใส่ในน้ำมันกะหรือน้ำ ทอดให้กรอบก็ได้รสชาติที่อร่อยไปอีกแบบ

พ่อส่ง จันทาใส พรานปลาชุมชนลับแล กล่าวว่า “อาหารพื้นบ้านเรารูปแบบวิธีการทำไม่มีอะไรตายตัวอยู่ที่คนชอบ อยากจะใส่อะไรก็ใส่ไป ขอให้อร่อย เราชอบก็เป็นพ่อ”

สูตรสำเร็จของอาหารอีสาน ต้ม ปิ้ง ก้อย ลับ ทอด อาจจะดูว่าไม่ก่ออย่าง แต่ถ้าคนทำไม่เป็นหรือไม่ได้มีความรู้เกี่ยวกับชนิดปลาและลักษณะของปลาจะทำอะไรได้ ปลาบางชนิดก้างเยอะ บางชนิดเนื้อมากไม่มีก้าง การนำไปประกอบอาหารก็จะต้องกัดก้าง ครก็ทำได้อาหารแต่จะอร่อยได้รสชาติพื้นบ้านหรือไม่นั้นก็ต้องดูอีกที สูตรการทำอาหารในอีสานจึงไม่ได้มีตายตัวอย่างที่พ่อส่งว่า และอย่างที่พ่อนีกบอก ของแซบขึ้นอยู่กับผู้มัก รูปแบบการทำอาหารจำแนกปลาที่จะนำไปทำได้หลากหลายรูปแบบและที่พับในพื้นที่ชุมชนที่ศึกษา

ระบบความเชื่อและประเพณีของชาวประมงพื้นบ้าน

ความเชื่อ

ชาวประมงพื้นบ้านบริเวณกุดที่ศึกษามี ความเชื่อที่ยึดถือและปฏิบัติกันมาเป็นเรื่องของกิจกรรมของการล่าปลา ในการล่าปลา ในทางภาษาชาวบ้านจะพูดติดปากว่า “ขอให้หมานหามาเด้อ” นอกจากนี้ความเชื่อที่ชาวบ้านยึดถือกัน คือ ก่อนจะออกล่าปลาจะไม่มีการพูดล่วงหน้าว่าจะได้ปลาอะไร หรือห้ามทักกันก่อนที่จะออกล่าปลา อาทิเช่น “เอาปลามาต้มแห่นเด้อ สิต้มนำไว้” ซึ่งเป็นคำพูดล่วงหน้าในกลุ่มคนที่หากล่าวจะไม่นิยมพูดกัน เพราะมีความเชื่อว่าถ้าพูดไปก่อนล่วงหน้าจะหาปลาไม่ค่อยได้ นอกจากที่กล่าวมาแล้วไม่ได้มีความเชื่อที่แสดงออกมากในรูปแบบพิธีกรรม

ประเพณีการแข่งเรือหาปลา

ในอดีตเมื่อประมาณ 30 ปีมาแล้ว มีประเพณีการแข่งเรือที่ทำติดต่อกันมาทุกๆ ปี การแข่งเรือจะจัดขึ้นหลังจากการออกพรรษา โดยแต่ละชุมชนจะมีการตกลงร่วมกัน ส่วนใหญ่ชุมชนตอนเจ้าจะเป็นเจ้าภาพและจะหมุนเวียนสับเปลี่ยนไปแข่งตามกุดต่างๆ บางปีอาจจะเริ่มแข่งบริเวณกุดศรีมังคละ อาทิตย์ต่องอาจจะแข่งบริเวณกุดบ้าน กุดเปง กุดปลาขาว และกุดใหญ่ หมุนเวียนกันไป การแข่งเรือในอดีตจุดประสงค์เพื่อความสนุกสนานเป็นส่วนใหญ่โดยไม่มุ่งหวังรางวัล เรือที่ใช้แข่งจะเป็นเรือที่ใช้หาปลา การนำเรือลงไปแข่งขันในแต่ละครั้งจะมีกองเชียร์นั่งเรือกันไปเป็นกลุ่มมีการตี

กลองร้องเพลงกันอย่างสนุกสนาน อาหารก็จะนำไปด้วย กลุ่มที่เป็นเจ้าภาพไม่ได้ยุ่งยากเนื่องจากทุกคนจะนำอาหารไปเอง การแข่งเรือในแต่ละครั้งจะมีรางวัลคือ ถ้วยตราไก่เป็นของกลุ่มที่ชนะก็จะได้เป็นของกลุ่มที่แพ้กับแบ่งรางวัลกันไป ส่วนใหญ่รางวัลที่ได้แต่ละกลุ่มจะนำไปถวายวัด

ต่อมาหลังจากที่หมู่บ้านถูกเปลี่ยนให้มาอยู่ในเขตเทศบาล จะมีงบประมาณและรางวัลในการแข่งเรือโดยเจ้าภาพคือชุมชนตอนนี้ หลังจากที่มีการแข่งเรือก็จะมีการทอดกฐินให้แก่ครัวดอนเจี้ว ชุมชนที่เข้าร่วมแข่งเรือได้แก่ ชุมชนท่าข่องเหล็ก ชุมชนลับแล ชุมชนวัดดาวริน ชุมชนกุดปลาขาว ชุมชนดึงงาม ชุมชนท่าบังมัง ชุมชนหาดสวนยา ชุมชนหาดสวนสุข ชุมชนคุยยาง และชุมชนตอนนี้ (เจ้าภาพ) ต่อมาเมื่อความเจริญและเงินเป็นตัวแปรสำคัญทำให้รูปแบบการแข่งเรือเปลี่ยนไป กลุ่มที่มาแข่งมีจุดประสงค์เพื่อต้องการเงินรางวัลถ้าหากเงินรางวัลน้อยก็จะไม่ค่อยมาเข้าร่วม และส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าภาพในการจัดทำเงินรางวัลต่างๆ ต่อมาเทศบาลไม่ได้ดำเนินการต่อเนื่องและหยุดไปทำให้ประเพณีการแข่งเรือห่างหายไปประมาณ 4 ปีแล้ว

บทที่ 8

พลังท้องถิ่น: วัฒนธรรมและความเชื่อ

พลังท้องถิ่นที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ วัฒนธรรมและความเชื่อ ซึ่ง สีลาภรณ์ บัวสาย (2547) ได้สรุปไว้อย่างน่าสนใจว่า ในการยึดโยงเครือข่ายทางสังคมให้สามารถดำรงอยู่ได้ต่อเนื่องยาวนาน ชุมชนจำเป็นต้องสร้างระบบคุณค่าและความเชื่อชุดหนึ่งเพื่อทำหน้าที่เป็นเครื่องมือผู้ร้อย “ใจ” ของคนที่อยู่ร่วมกันในท้องถิ่นให้ได้ รวมทั้งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือกำกับควบคุมพฤติกรรมของคนในกลุ่มให้อยู่ในครรลองที่เป็นที่ยอมรับ และยกระดับจิตวิญญาณ ความเป็นมนุษย์ ให้สูงขึ้น

อันที่จริง บทบาทดังกล่าวข้างต้นเป็นหน้าที่ของศาสตราจารย์ ดังนั้นการพิจารณาประเด็นระบบคุณค่าและความเชื่อย่างพินิจพิเคราะห์ จะทำให้เราเห็นความหมายและหน้าที่ทางสังคม (social function) ของระบบนี้ชัดเจนขึ้น ซึ่งหน้าที่ที่สำคัญของระบบดังกล่าวก็คือ การจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และระหว่างคนกับธรรมชาติ เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน การเข้าใจถึงระบบคุณค่าและความเชื่อของกลุ่มชนหนึ่ง ๆ จะช่วยให้เราเข้าใจถึงลักษณะเฉพาะของกลุ่มชน รวมถึงความผูกพันที่เขามีต่อกันและต่อธรรมชาติร่วมกัน¹

ระบบคุณค่าและความเชื่อที่แท้จริงแล้วก็คือภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของระบบคุณค่าและความเชื่อของชุมชนก็คือ ผ่านกาลเวลาหลายชั่วอายุคนจนตกผลึกกลายเป็นวิธีคิดและการแสดงออกในรูปของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม การสืบสานภูมิปัญญาของท้องถิ่นซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน ยังคงให้วิธีคิดซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นวิธีคิดที่มีระบบ มีหลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ดังนั้น เมื่อเราพูดถึงความคิดของชุมชน เช่นเรื่อง “สิทธิชุมชน” ความคิดนี้จึงมีใช้เพียงการกล่าวอ้างอย่างเลื่อนลอย หากแต่เป็นวิธีคิดที่พัฒนาขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานาน มีพัฒนาการและพลวัตในตัวเอง ในทำนองเดียวกัน การมองภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะเป็นวิธีคิดของชาวบ้าน ทำให้เรามองความเชื่อบางประการว่าไม่ได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิธีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อที่เป็นพื้นฐานของการวางแผนระเบียน ข้อบังคับและ Jarvis ประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อุดม

¹ สีลาภรณ์ บัวสาย. พลังท้องถิ่น: บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน (พิมพ์ครั้งที่ 2) (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548): 30.

การณ์อำนาจในรูปแบบของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป²

สำหรับพื้นที่ชุมชนที่ศึกษา ถึงแม้พื้นที่ทั้ง 10 ชุมชนจะเป็นพื้นที่ในเขตเมืองที่เติมไปด้วยความเจริญในด้านต่าง ๆ แต่ด้วยเป็นชุมชนที่บางชุมชนมีอายุร่วมร้อยปี และมีอัตลักษณ์ที่คงอยู่ตั้งแต่อดีตมา จึงทำให้ชุมชนทั้ง 10 ชุมชนยังคงมีการสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อ ที่ถือปฏิบัติสืบต่อจากผู้คนในยุคอดีตมาจนถึงผู้คนในยุคปัจจุบัน

จากการศึกษาโดยการสัมภาษณ์ การสอบถาม และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้น พบว่าผู้คนในพื้นที่ศึกษามีระบบความเชื่อหลักอยู่ 2 ระบบ คือ ระบบความเชื่อเรื่องผีและระบบความเชื่อแบบพุทธ ผสมผสานกันในจิตวิญญาณของผู้คนทั้ง 10 ชุมชน

ระบบความเชื่อเรื่องผี

ระบบความเชื่อเรื่องผี เป็นระบบความเชื่อที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของผู้คนมาช้านาน จากการศึกษาพบว่า ในเขตพื้นที่การศึกษาทั้ง 10 ชุมชน เป็นชุมชนที่มีระบบความเชื่อเรื่องผีแทรกอยู่ในวิถีชีวิต ผีที่ผู้คนในทั้ง 10 ชุมชนให้การเคารพนับถือมีดังนี้

1. ធិមអេសកខ្សែ

ชาวอีสานมีความเชื่อว่าผึ้งเหล็กซ์ (มเหศักดิ์) เป็นผีชั้นสูงในภูมิโลก ตามพจนานุกรม
แปลว่า “ผู้เคยเป็นเจ้าแผ่นดินมาก่อนที่ทรงปักครองแผ่นดินด้วยความเที่ยงธรรม เมื่อสิ้นชีพไป³
แล้วชาวเมืองนั้นหรืออาณาจักรนั้นยังให้ความนับถืออยู่” และมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณ
ท่านเหล่านั้น” เรียกว่า ผึ้งเหล็กซ์ เช่น เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร แห่งเมืองนครจำปาศักดิ์
(จำปาสัก) เจ้าฟ้ามุ่งเมืองแห่งเมืองมุกดาหาร เจ้าพ่อพระยาภักดีชุมพล (แล) เป็นต้น³

พ่อบ้าเพญ ณ อุบลผู้ที่มีเชือสายเจ้านายห้องถินเมืองอุบลราชธานี ได้บันทึกไว้ว่า การนับถือผืนเป็นประเพณีของชาวอีสานมาแต่โบราณ ก่อนที่จะมีการนับถือพระพุทธศาสนา ชาวอีสานเชื่อว่า ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษยังคงอยู่และให้ความคุ้มครองแก่บุตรหลานอยู่ เพื่อให้บุตรหลานอยู่เย็นเป็นสุข และจะทำความดีคือรักใคร่กลมเกลียวกัน จึงมีการรวมกันการทำพิธีกรรมเพื่อแสดงความเคารพบุชาบรรพบุรุษของตน โดยการนำอาหารหรือขันมีบ่อบรบุรุษขอบรับประทานมาตั้งบวงสรวงบุชา และดอกไม้ธูปเทียนตามแต่จะได้จะมี และเครื่องของขามาจากวิญญาณของท่านเหล่านั้น เจ้าพิธีจะกล่าวเชิญให้ดวงวิญญาณนั้นมาเสวยหรือกิน

² ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (เชียงใหม่: นพบริการพิมพ์, 2542): 56-57.

³ บำเพ็ญ ณ อบล. เล่าเรื่องเมืองอบลราชธานี (อบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรมอโฟเช็ค, 2539):

ด้วยคำอันໄพเราะเป็นบทกลอนประกอบดนตรีพื้นเมือง คือ แคนและกลองพร้อมจึงให้จังหวะ จึงเกิดพิธีเลี้ยงผีขึ้นเรียกว่า เลี้ยงผีเชื้อ

การนับถือผีเชื้อหรือผีบรรพบุรุษนี้มีปรากฏในนิทานบุญบอมหรือบุญบรมราชา ตอนพระยาແဏนหลวงสั่งสอนไว้ว่า “เมื่อพ่อแม่สูต้ายแล้ว ให้เมียนชา กส่งสักการ ให้ส่งข้าวส่งน้ำไปให้กินให้ปลูกเลี้ยงให้อยู่ (ศา) ให้ห้องมากินข้าวกินน้ำ หากสูตทำไม่ได้ก็ให้จัดแต่งสำรับตั้งไว้ในเรือนแล้วเรียกให้มากิน” ดังนี้เป็นต้น เป็นการแสดงให้เห็นว่าธรรมเนียมการนับถือผีมีมาแต่โบราณ คำสอนนี้ชาวอีสานสอนกันต่อๆ มาว่า “เจียมผีเฝ่า เจียมเจ้ายืน” (ย่าเกรงผีจะอยู่จนแก่ ย่าเกรงเจ้าจะมีอายุยืน) บ้านเมืองจึงจะมีความเจริญรุ่งเรือง การนับถือผีจึงเป็นชีวิตจิตใจของชาวอีสานมาแต่ครั้งโบราณ

เมื่อสมัยพระเจ้าโพธิสาร (โพธิสาร-ผู้วิจัย) เป็นเจ้าผู้ครองนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2063-2093 ทรงได้พระนางยอดคำทิพย์ราชธิดาของเจ้าเชียงใหม่เป็นเมหาราชี ได้มีพระราชโองการประกาศซักชวนให้เลิกการนับถือผี ดังปรากฏอยู่ในวรรณคดีอีสานเรื่องพระเชตุพน ซึ่งมีเนื้อเรื่องกล่าวถึงการนับถือผีเป็นนาบ โดยอ้างว่าผู้ที่ไปสืบพระศาสนาในชนพุทธปั้นนั้น ได้ไปพบเปรตต่างๆ ขณะเดินทาง แล้วเปรตเหล่านั้นสั่งความมายัมมนุษย์ ขออย่าได้กระทำการอันเป็นบาป วรรณคดีเรื่องนี้ได้มีการอ่านกันในงานบุญต่างๆ ในสมัยอดีตด้วย แต่การนับถือผีก็ยังไม่สิ้นไป แม้ในนครหลวงพระบางเมื่อมีพระมหาชัตติริย์อยู่ ในวันสงฆาร่วง (งานบุญสงกรานต์) เจ้ามหาชีวิตต้องเสด็จสรวงนำ้ำพระและทอดพระเนตรการฟ้อนผีปู่ย่าเป็นประจำ

การไหว้ผีมีเหล็ก หรือเหล็กดี นั้น มีปรากฏในอีตสิบสองคงสิบสี่ว่า “เป็นท้าวเป็นพระยาเมื่อถึงเดือนเจ็ด ให้บุชาเทพดาวาสักษ์ มเหล็กดีหลักเมือง ที่เมือง ตามเมือง อย่าขาด บ้านเมืองจะซุ่มเย็นเป็นสุข”

มเหล็กดีหลักเมืองนี้โบราณเรียกว่า “เมฆเมือง” ดังนั้นทุกบ้านทุกเมืองจึงมีหอมเหล็กดีไว้เป็นที่เคารพ ซึ่งคงคล้ายกับภาคกลางที่เรียกว่า “หอพระเทพบิดร”

มเหล็กดีแต่ละองค์ของอีสานจะมีนามเที่ยม (ภาคกลางเรียกว่าคนทรง) ซึ่งถือว่าทางเที่ยมคือองค์มเหล็กดี ขณะที่เข้าทรงเพื่อให้เป็นสื่อกลางที่ดวงวิญญาณจะติดต่อกับลูกหลานเรียกว่า “เป็นป้า เป็นนาง” (นางสนม)

ผู้ที่นับถือผีมีเหล็ก จะต้องจัดให้มีการบูชาหรือบวงสรวงดวงวิญญาณมเหล็กดีของตน ปีละหนึ่งครั้ง ตามที่ปรากฏในอีตสิบสองคงสิบสี่ตั้งที่กล่าวแล้ว โดยถือเอาวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 6 ไปจนสิ้นเดือน 7 เป็นประเพณีสืบทอดมาแต่โบราณเพื่อขอพรให้บ้านเมืองอยู่อย่างสงบร่มเย็น ประชาชนที่มาร่วมพิธีหากเป็นหญิงบ้านก็จะเรียกผู้ที่จัดการเลี้ยงผีนั้นว่า พ่อจ้า หรือแม่จ้า ซึ่งเป็นผู้ที่ประชาชนในหมู่บ้านยกย่องนับถือว่าเป็น ผู้อุปถัมภ์ในครอบครัว มีความซื่อตรงสุจริต มี

เมตตากรุณาโอบอ้อมอารีแก่ชาวบ้าน เป็นผู้ทำพิธีประจำหมู่บ้าน การเลี้ยงผึ้มเหสักข์นี้เรียกว่า “ลงช่วงลงปาง” หรือ “เลี้ยงช่วงเลี้ยงปาง”⁴

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนที่มีผู้คนในชุมชนให้ความเคารพถือผึ้มเหสักข์คือ ชุมชนท่ากอไฝ่ โดยยายสุขุม ศิริกุ米 อายุ 82 ปี ชุมชนท่ากอไฝ่ เล่าว่า “ผึ้มเหสักข์ ที่คนในท่ากอไฝ่นับถือนั้นแต่เดิมเป็นเจ้าเมืองอุบลฯ ซึ่งท่ากอไฝ่นั้นมีอยู่ 4 องค์ คือ เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตรทั้งสององค์มีสายสัมพันธ์เป็นพี่น้องกัน, พระอุปกิต, บุญตาประการ, บุญตาเผด, เจ้าแสนแก้ว, เจ้าพ่ออุทุม, บุญตาผลลั่ ซึ่งมีการจัดพิธีเลี้ยงเป็นประจำทุกปี โดยเครื่องสักการะที่ใช้ในการประกอบพิธีประกอบด้วย ไก่ เหล้า ผลไม้ และอาหารคาว – หวาน และมีลำดับการเลี้ยง โดยเลี้ยงพระอุปกิตและบุญตาประการก่อน ต่อด้วยเลี้ยงบุญตาเผด, เจ้าแสนแก้ว, เจ้าพ่ออุทุม, บุญตาผลลั่, และเลี้ยงเจ้าอุปราช, เจ้าราชวงศ์”

นอกจากคนที่นับถือมเหสักข์แต่ละองค์จะทำการเลี้ยงมเหสักข์ของตนแล้ว ยังมีพิธีเลี้ยงมเหสักข์เมืองโดยจัดขึ้นเป็นประจำเดือน 6 ของทุกปีที่บริเวณศาลาหลักเมืองอุบลฯ เมื่อถึงเวลาที่จะจัดให้มีการเลี้ยงผึ้มเหสักข์ตามเดือนที่ปรากฏในอีตสิบสองคงสิบสี่แล้ว ผู้เป็นนางเที่ยมหรือเป็นป้าเป็นนาง ซึ่งเป็นแม่อนผู้ที่สืบสารกับมเหสักข์สูงสุดของเมืองอุบลฯ คือบุญตาแผ่นดิน จะต้องบอกกล่าวไปยังผู้ที่เคารพนับถือมเหสักข์องค์นั้นๆ ให้ทราบกำหนดวันที่จะเลี้ยงบุญชา มเหสักข์ของตน นอกจากนั้นจะต้องบอกกล่าวไปยังนางเที่ยมของมเหสักข์องค์อื่นๆ marrow งานด้วย การบอกกล่าวถึงองค์มเหสักข์องค์อื่นๆ นั้น ทำโดยการส่งเที่ยนขาวไป 5 คู่ เมื่อนางเที่ยมของมเหสักข์ได้รับเที่ยนแล้ว จะนำเที่ยนนั้นไปยังบุญชา มเหสักข์ของตน เพื่อบอกให้ทราบว่าวันเวลา นั้นๆ จะมีพิธีบุญที่ห้อมมเหสักข์องค์ใด และอัญเชิญมาร่วมงาน เมื่อถึงวันงาน ผู้ที่เคารพนับถือมเหสักข์จะมาร่วมงานอย่างพร้อมเพรียงกัน โดยแต่ละคนจะมีเครื่องสักการะ마다 คือ เทียน เวียนครอบศรีษะหนึ่งเล่ม มากพลูบุหรี่ 1 พาน ไก่ต้มสุก 1 ตัว สุรา 1 ขวด ดอกไม้ชูปเที่ยน นำมามอบให้เจ้าภาพเพื่อนำไปวางยังแท่นบุญชา ส่วนการบริจาคมเงินนั้นขึ้นอยู่กับความครัวชาเรียกว่าลงขันบุญชาอันแสดงนำใจต่อ กัน

สำหรับเจ้าภาพคือนางเที่ยม ที่เป็นผู้จัดให้มีการบวงสรวงประจำปีขึ้นที่บ้านของตนนั้น จะต้องจัดเครื่องบวงสรวงเลี้ยงมเหสักข์ให้ครบถ้วนตามที่เคยปฏิบัติตามแต่โบราณ ซึ่งเครื่องเลี้ยงนั้นมีดังนี้

พาขวัญหนึ่งสำรับสูง 9 ชั้น หัวหมูต้มแล้วควบด้วยเท้าและหางไก่ต้มหนึ่งตัว มะพร้าวอ่อนที่ซ้อม (ปอกเปลือก) แล้วหั่น成 ลูก กลวยสุกหนึ่งหัว สำรับดาวหวานตามแต่จะจัดหาได้ ขันนำที่ใส่น้ำพร้อมพานรอง มากพลูบุหรี่ที่จัดไว้ในพานพร้อมขนม 5 อย่าง ผลไม้ 5 อย่างใส่ไว้ในถุง และอาหารการกินที่จะเลี้ยงแขกที่เชิญมาร่วมงานอีกส่วนหนึ่ง นอกจากนั้นก็มีดอกไม้ชูป

⁴ เพิ่งอ้าง: 145-147.

เทียน นำอบนำหอม ขันห้าสำหรับเป็นขันคาระตอนเจ้ามเหสักข์เข้าประทับทรงแล้ว และจัดขันชุมไว้หนึ่งที่ คือขันเทียนที่ทำเป็นมัตตครบองค์มเหสักข์ที่เชิญมา แล้วมีเทียนเล่มใหญ่ปักติดไว้ และจุดไว้ตลอดเวลาที่มีงานในวันนั้น ขันเทียนกิงเทียนง่าคือขันดอกไม้รูปเทียนที่มีเทียนที่ทำเป็นสามจั่งอยู่ 2 เล่ม สำหรับองค์มเหสักข์ที่เป็นประธานจะได้จุดและยกขึ้นคาระเมื่อเริ่มพิธีเรียกว่า “ขันเบิก” พานหมากพานบุหรี่จะต้องจัดเป็นพิเศษคือ ใช้บุหรี่วนโตๆ และที่ขาดไม่ได้ คือน้ำจันท์ (สรุ) หนึ่งขวดหรือมากกว่านั้นตามแต่ศรัทธา นอกจากนี้แล้ว เจ้าภาพจะต้องจัดที่นั่งไว้รับองค์มเหสักข์เมื่อเข้ามาประทับทรงแล้ว โดยจัดเบาะนั่งปูด้วยผ้าขาวมีหมอนพิงไว้พร้อมด้วยพาหนะมากพลูบุหรี่ขันนำพารองเป็นที่ๆ ตามจำนวนที่เชิญมาร่วมงาน อีกอย่างหนึ่ง ต้องมีคนกล่าวทำนองกลอนโบราณอีกหนึ่งคน ซึ่งจะต้องให้คนที่ชำนาญในบทกลอนจึงจะใช้ได้ทั้งหมดนี้เรียกว่า ม้า

พิธีกรรมจะเริ่มเวลาประมาณ 08.00 น. เริ่มจากนางเทียมจะไปนั่งเป็นแถวตามลำดับอาวุโสแห่งองค์มเหสักข์ หน้าสำรับคาวหวานและอาสนะของมเหสักข์ และจุดเทียนเล่มเล็กๆ ที่สำรับอาหาร กล่าวคำเชิญมเหสักข์มาเสวยอาหาร ช่วงนั้นคนตระกูลล้อมไปพร้อมด้วยเพลงลายสร้อยใหญ่ นางกล่อมกีบขับสำรับทำงานสองสีพันดอนลีบง เมื่อเห็นว่าสมควรแก่เวลาแล้ว ก็จะรินสุราลงในสำรับความนั้นให้ทั่วทุกสำรับ ขณะที่เสวยอยู่นั้น นางเทียมทุกคนอยู่ในความสงบ และคนตระกูลล้อมไปด้วย เรียกว่า “จันพาข้าว” เมื่อเทียนที่จุดไว้ที่สำรับนั้นดับ ก็ถือว่าเสวยเสร็จแล้ว ให้ยกสำรับออกเรียกว่า “ถอยพา” เมื่อถอยพาเสร็จแล้วนางเทียมแต่ละคนก็จะเชิญมเหสักข์เข้าเที่ยมคนที่เป็นนางเทียมก็จะมีอาการผิดปกติ คือตัวสั่นเหมือนไปทึ้งตัว แล้วก็ลุกขึ้นไปนั่งที่อาสนะที่จัดไว้ตามอาวุโสแห่งตน มองเหสักข์องค์เป็นประธานเมื่อนั่งเข้าที่แล้ว องค์รองๆ ลงไปเมื่อเข้าเที่ยมแล้ว ก็จะนำเอาขันห้าที่จุดเทียนไว้เรียบร้อยแล้วนั่นมอบกราบเข้าไปขอมา โดยยืนขึ้นไปใหม่มเหสักข์ที่เป็นประธานรับ ทำเช่นนี้ไปจนครบทุกองค์ตามอาวุโส เมื่อขอมาเรียบร้อยแล้ว คนตระกูลเริ่มเล่นเพลงขับกล่อม เจ้าหน้าที่ก็จะยกพาขัวัญเข้ามาตั้งตรงท่ามกลางที่ประทับของมเหสักข์ องค์เป็นประธานก็จะเชิญให้มเหสักข์ทุกองค์เข้ามานั่งล้อมพาขัวัญ แล้วฟ้อนรำรับพาขัวัญเรียกว่า สุขวัญบายศรี เสร็จแล้วก็จะมีการผูกด้ายข้อมือแก่กันจนทั่วทุกคนที่มาร่วมงาน ฝ่ายญาติพี่น้องที่มาร่วมงานก็จะนำพาเดอกไม้เข้าไปขอมาเมื่อเหสักข์ทุกองค์ เสร็จแล้วองค์เป็นประธานก็จะเบิกเทียนกิงเทียนง่า แล้วฟ้อนเช่นนี้ต่อไปจนถึงเวลาเกือบที่ยังวันก็จะหยุดพักผ่อน เจ้าภาพก็จะจัดอาหารคาวหวานมาเลี้ยงแขกให้อิ่มหนำสำราญ เป็นอันจบพิธีภาคเช้า

ในช่วงบ่าย พิธีจะเริ่มประมาณเวลา 14.00 น. ก่อนที่จะมีการฟ้อน เจ้าหน้าที่จะจัดกระถงบัดพลีไว้ให้พร้อม และเตรียมจัดดาบไว้คู่หนึ่งพร้อมเทียน โดยจุดเทียนติดดาบทั้งคู่ เมื่อ มเหสักข์เข้าประทับนางเทียมแล้ว คนตระกูลจะเล่นเพลงสว้อยน้อยเบิกดาบ เจ้าหน้าที่ก็จะนำเอาดาบคู่ไปถวายแก่�เหสักข์องค์เป็นประธาน เพื่อให้ฟ้อนเบิกดาบเป็นคนแรก ตามท่วงท่าทำนองเพลงโยนดาบ โดยโยนดาบนั้นไปที่มีบัดพลีเปลอยน้ำ หากดาบทันควันจะไปนองบ้านก็ถือว่า

เบิกออก ให้นำกระหงบัดพลีไปลอยน้ำ หากดามยังเบิกไม่ออก มเหส้าข์ก็จะพา กันฟ้อนเบิกดาม นี้ให้ทุกคนจนครบ หากยังไม่ออก ก็จะฟ้อนไปอีกจนกระทั้งเบิกดามออก เมื่อฟ้อนเบิกดามออก แล้ว ทุกคนก็จะลุกขึ้นฟ้อนพร้อมกันอย่างสนุกสนาน จนกระทั้งเวลาประมาณ 16 นาฬิกา ก็จะลดลง คือเมื่อเหส้าข์เสด็จขึ้นหยุดฟ้อน เป็นเสร็จพิธี

ภาพที่ 8.1 การฟ้อนผิมเหล็กช์ ที่ศาลหลักเมืองอุบลราชธานี

การเลี้ยงมเหสกข์นี้ กระทำเพื่อขอพระจากมเหสกข์ให้ปกปักษบ้านเมือง ไพร่พลชาวบ้านชาวเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากภัยใดๆ รวมทั้งให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เป็นการบวงสรวงเพื่อบ้าน เพื่อเมืองโดยแท้ รวมทั้งให้smithิกในตระกูลของมเหสกข์มีความเจริญรุ่งเรืองดังนั้น ในงานนี้บรรดาบุตรหลานจะมาพร้อมหน้ากัน ได้มีทุกข์ร้อนอะไรก็ตามของค์มเหสกข์ได้เป็นการรวมรักสามัคคีระหว่างวงศากาณยาดีเป็นประจำทุกปี ตราบจนการนับถือมเหสกข์จะหมดไปจากคนในสกุล เมื่อก่อนที่บ้านเมืองในอีสานยังปากครองด้วยเจ้านายหัวเมืองอยู่นั้น การเลี้ยงมเหสกข์จัดเป็นพิธีกรรมของเมือง แม้จะไปรบทพัจศึกก็จะมีการบวงสรวงขอพร ขอความคุ้มครองจากมเหสกข์เสียก่อนทุกครั้ง หรือหากบ้านเมืองเกิดภัยเบื้องต่างๆ ก็จะเชิญมเหสกข์เข้าประทับทรงนางเทียม และสอบถามความเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ภาพที่ 8.2 ศาลาหลักเมืองอุบลราชธานี

ผู้ที่เคารพนับถือมเหสักข์เมื่อจะเข้าหา หรือเข้าเฝ้ามเหสักขันนั้น จะต้องมีดอกไม้ ธูป เทียน ขันห้า และมีเงินใส่ขันห้าไม่เกิน 2 บาท โดยไปขอให้นางเที่ยมเชิญมเหสักข์มาเข้าเที่ยม และพุดจากกับบุตรหลานที่ไปหา เพื่อขอจัดข้อข่องใจในชีวิต เมื่อมีคนไปหา คนที่เป็นนางเที่ยมก็ จะทำพิธีเชิญเข้าเที่ยมให้ตามที่ผู้ไปหาต้องการ การเที่ยมหรือเข้าทรงนี้ห้ามเที่ยมวันพระ (8, 14, 15 ค่ำ) เพราะถือว่าเป็นวันที่มีมเหสักข์ไปพังธรรมยังสำนักพระอิศวาร⁵

2. ผีปู่ตา

ผู้คนในอดีตมีความเชื่อว่า บนผืนดินที่ตนเข้ามาตั้งถิ่นฐานนั้นแต่เดิมมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่ ก่อนการตั้งชุมชน เมื่อมีการตั้งชุมชนขึ้นก็ต้องให้คนทรงเข้าทรงเพื่อถูว่าในบริเวณนั้นมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ตรงบริเวณใด และมีเชื่อว่าอย่างไร เมื่อทราบแล้วจะทำการตั้งศาลปู่ตาขึ้นและเรียกชื่อตามที่คนทรงบอก

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนที่มีผีปู่ตาอยู่ 5 ชุมชน ดังต่อไปนี้

⁵ เพิ่งอ้าง: 147-149.

1) ชุมชนหาดสวนสุข ให้ความเคารพ เจ้าพ่อผาแดง – นางไอ์ เป็นปู่ตาของชุมชน พ่ออุดม แผ่นภูรี อายุ 67 ปี ชุมชนหาดสวนสุข เล่าความเป็นมาของการตั้งศาลเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ์ ว่า “ตรงที่ตั้งศาลเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ์ เมื่อก่อนเป็นหัวกุดเต่าที่เต็มไปด้วยป่ารกทึบและสัตว์อันตราย เมื่อมีการตั้งชุมชนขึ้น ยายสมบูรณ์ ตระการไทย ซึ่งเป็นคนทรงได้เข้าทรงดูและพบว่าในพื้นที่นี้มีเจ้าพ่อผาแดงสิงสถิตอยู่ จึงตั้งศาลขึ้นและอัญเชิญเจ้าพ่อผาแดงมาสถิตยังศาลที่ตั้งให้เพื่อคอยปกปักษากษัตคุณในชุมชน และเรียกชื่อว่าศาลเจ้าพ่อผาแดง แรกเริ่มเดิมที่เป็นเสาตั้งขึ้นเพียงต้นเดียวและใช้กํล่องปืนทำเป็นศาล ต่อมามีผู้เลื่อมใสศรัทธาเพิ่มมากขึ้นจึงทำการสร้างศาลขึ้นมาใหม่และมีการสร้างศาลเพิ่มอีกหลังข้าง ๆ กันเพื่อให้เป็นที่สักดิ์ของนางไอ์ จึงเรียกว่าศาลเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ์ ตั้งแต่นั้นมา”

ภาพที่ 8.3 การเลี้ยงผีเจ้าพ่อผาแดง-นางไอ์ ประจำปี

นอกจากชุมชนหาดสวนสุขแล้ว ยังมีผู้คนในชุมชนอื่นๆ เคราะห์พันธ์ถือร่วมด้วย “ได้แก่ ชุมชน ท่ากอไไฟ หาดสวนยา ดึงมาม คุยาง ซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นชุมชนเดียวกัน คือชุมชนหาดสวนยา ถึงแม้ภัยหลังมีการแยกชุมชนออกจากกัน แต่ด้วยความที่เคยเป็นชุมชนเดียวกัน เคยเคราะห์พันธ์ถือสืบต่อกันมา อีกทั้งผู้คนในทั้ง 5 ชุมชนมีความเป็นเครือญาติกัน ทำให้ผู้คนใน 5 ชุมชนยังคงเลื่อมใสศรัทธาเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ์ มากนถึงทุกวันนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ระบบความเชื่อเป็นสิ่งที่ยึดโยงความสัมพันธ์ของผู้คนทั้ง 5 ชุมชนเอาไว้ด้วยกัน

นอกจากเคยเป็นชุมชนเดียวกันแล้ว สิ่งที่ทำให้ผู้คนในชุมชนอื่นเคราะห์พันธ์ถือ เพราะเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ ที่เคยมานบานศาล跟ล่าวนแล้วเป็นจริงโดยเลื่อมใสศรัทธา และอีกสาเหตุ ก็คือ คนทรงผู้ก่อตั้งศาลเป็นผู้ที่ผู้คนให้ความเลื่อมใสศรัทธาจึงให้ความเคารพนับถือด้วย

ทุกๆ เดือน 6 ของทุกปีจะมีการจัดจัดพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อพ่อแดง – นางไ่อ โดยมีชุมชนหาดสวนสุขเป็นแกนนำในการจัดพิธีกรรม เมื่อกำหนดวันได้กับอกข่าวให้ผู้คนในชุมชนต่างๆ ได้รับรู้ร่วมกันเพื่อจะได้เตรียมอาหาร ผลไม้ ดอกไม้มาร่วมพิธี

ในวันประกอบพิธี ผู้คนจาก 5 ชุมชน และผู้ที่เลื่อมใสครรัทธา ผู้ที่เคยบันนาศาลาคล่องไว้ ต่างนำอาหารคาวหวาน ผลไม้ ดอกไม้ ธูปเทียน มาร่วมประกอบพิธีกรรมกันอย่างคับคั่ง พิธีกรรมการเลี้ยงผึ้งเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้คนและญาติที่อยู่ต่างชุมชนมีโอกาสพบปะพูดคุยกันด้วย

ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อพ่อแดง – นางไ่อ เริ่มจากการอัญเชิญเจ้าพ่อพ่อแดง – นางไ่อ ลงมาประทับร่างทรง ผู้ที่เป็นร่างทรงของเจ้าพ่อพ่อแดง – นางไ่อ ต้องเป็นลูกหลานที่สืบทอดเชื้อสายมาจากยายสมบูรณ์ คนทรงคนแรกที่เป็นผู้ตั้งศาลขึ้นเท่านั้น จากนั้น อัญเชิญเข้าพ่อเจ้าแม่ต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงมาร่วมงาน เมื่ออัญเชิญเสร็จแล้วทำการนายศรีสุขวัฒ จากนั้นเจ้าพ่อพ่อแดง – นางไ่อ ในร่างทรงบอกกล่าวให้พรแก่ลูกแก่หลาน เสร็จแล้วจะเดินออกจากร่างทรง เป็นอันเสร็จพิธี ส่วนอาหารคาวหวานที่ผู้คนนำมาถวายผู้ดูแล ศาลมอบให้แก่เด็ก ๆ และผู้ที่ยากจนนำไปรับประทาน

2) ชุมชนหาดสวนยา ให้ความเคารพนับถือ พระอุปราช หรือ ญาพ่อคุณเต่า เป็นผู้ปูทางนำชุมชนหาดสวนยาที่ผู้คนให้ความเคารพครรัทธาร่วมกันทั้งชุมชน และเป็นผู้ที่ผู้คนให้ความเคารพนับถือสูงสุด หากมีเจ้าพ่อองค์ใดเข้ามาอาศัยอยู่กับคนในชุมชนต้องทำพิธีขออนุญาตพระอุปราชก่อนทุกครั้งจึงเข้ามาอยู่ในชุมชนได้

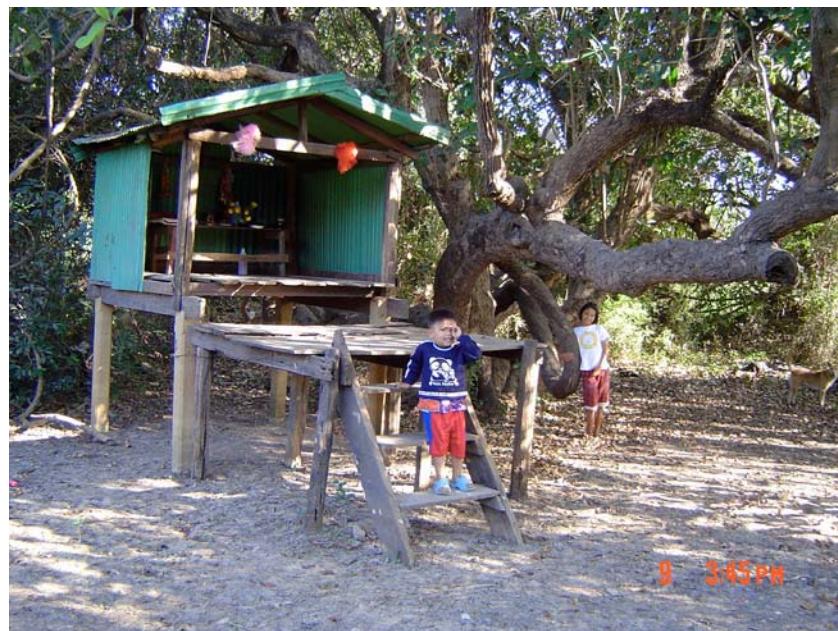
รายงานโดย ศรีไชย อายุ 78 ชุมชนหาดสวนยาได้เล่าถึงความเป็นมาของการตั้งศาลพระอุปราชว่า “พื้นที่ชุมชนหาดสวนยาแต่เดิมเป็นป่าชาติใช้ฟังศพนักโทษจากเหตุการณ์ขบถผีบุญทำให้ผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ชุมชนหาดสวนยาเกิดความกลัวจึงมีการทำตั้งศาลขึ้นที่บริเวณกุดเต่าแล้วให้คนทรงทรงดูว่ามีเจ้าพ่อองค์ใดที่สิงสถิตอยู่ ณ บริเวณนั้นบ้าง ซึ่งจากการเข้าทรงพบว่าเจ้าพ่อที่สิงสถิตอยู่ ณ บริเวณนั้นคือพระอุปราชจึงได้อัญเชิญให้พระอุปราชมาสิงสถิตภายในศาลที่ตั้งให้ และเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าญาพ่อคุณเต่าเนื่องจากบริเวณที่สิงสถิตอยู่เดิมคือบริเวณกุดเต่า”

จากการเก็บข้อมูลพบว่า ดำเนินที่มาของพระอุปราชมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมืองอุบล เนื่องจากชาวชุมชนหาดสวนยา มีความเชื่อว่าพระอุปราชหรือญาพ่อคุณเต่า เนื่น คือพระอนุชาของเจ้าคำพงเจ้าเมืองคนแรกของเมืองอุบล และเมื่อครั้งยังมีชีวิตได้ดำรงตำแหน่งเป็นพระอุปราช อันเป็นตำแหน่งหนึ่งในอาชญาสี ซึ่งเป็นตำแหน่งการปกครองเมืองอุบลในสมัยก่อน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะในสมัยก่อนบริเวณชุมชนหาดสวนยาเป็นท่าเรือข้ามฟาก ที่เจ้าชุมนุม นายในสมัยก่อนใช้เป็นพาหนะในการสัญจรกันเป็นได้

ชาวชุมชนหาดสวนยา จะจัดพิธีเลี้ยงพระอุปราชขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยก่อนหน้าวันที่จะทำพิธีจะมีการประชุมชาวบ้านที่อยู่อาศัยในชุมชนเพื่อบอกกล่าวเรื่องการจัดงาน คนในชุมชนจะร่วมกันบริจาคเงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดพิธี และเมื่อถึงวันทำพิธีซึ่งตรงกับวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ผู้คนในชุมชนที่มีเจ้าพ่อมาประทับอยู่ด้วยจะทำพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อของตนก่อน ตั้งแต่เวลาเช้าตรู่ เมื่อเลี้ยงเจ้าพ่อของตนแล้วจึงไปร่วมพิธีเลี้ยงพระอุปราชที่บริเวณศาลาปูต้า ซึ่งผู้ที่มาร่วมงานมีทั้งคนแก่และเด็ก รวมทั้งผู้ที่เคยบนบานศาลกล่าวไว้

กระบวนการในพิธีเลี้ยงพระอุปราชประกอบไปด้วยการถวายเครื่องบูชา ซึ่งจะประกอบด้วยหัวหมู ไก่นึ่ง ผลไม้ เหล้าขาว ดอกไม้ ธูป เทียน เมื่อถวายเสร็จแล้ว คนทรงประจำชุมชนที่ผู้คนชุมชนให้ความเคารพนับถือมากที่สุด จะอัญเชิญพระอุปราชมาประทับที่ร่างของตน นอกจากพระอุปราชแล้วยังมีการเชิญเจ้าพ่อต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชนมาร่วมงานด้วย แต่ต้องเชิญพระอุปราชก่อน

เมื่อเจ้าพ่อมาประทับร่างคนทรงจะมีอาการชอบร้องรำ ในขณะที่คนทรงกำลังร่ายรำนั้น อาหารที่นำมาถวายจะถูกจัดแบ่งให้ผู้ที่มาร่วมงานรับประทาน และเมื่อได้เวลาอันสมควร เจ้าพ่อจะออกจากร่างทรง คนทรงต้องเดินขึ้นไปบนศาลาเพื่อกราบไหว้ ในช่วงที่เจ้าพ่อออกจากร่างคนทรงจะมีอาการตัวสั่น และสักครู่ก็หมดสติไปอันเป็นการบอกให้ทราบว่าได้เสด็จออกจากร่างแล้ว

ภาพที่ 8.4 ศาลาเจ้าพ่อคุณเต่า

3) ชุมชนท่านบังมัง เครารพนับถือ เจ้าพ่อลือคำหาญ เป็นผีปู่ตาประจำชุมชนท่านบังมัง มีศาลาตั้งอยู่ในบริเวณวัดเสนาวงศ์ เป็นเจ้าพ่อที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนในชุมชนท่านบังมังมาแล้ว

ไม่ต่างกับ 90 ปี โดยเมื่อก่อนนั้นไม่ได้เป็นศาลให้ญี่ปุ่นทุกวันนี้แต่เป็นเพียงศาลไม้เล็ก ๆ ภายหลังจึงมีการสร้างศาลขึ้นมาใหม่

ผู้คนในชุมชนท่าบึงมั่งเคารพเลื่อมใสครรัทธาเจ้าฟ่อเลือคำหาญเป็นอย่างมาก เวลาที่มีเคราะห์ หรือป่วยนาสิ่งใดก็มานบานศาลกล่าวให้เจ้าฟ่อช่วย หรือยามที่ต้องเดินทางไกลไปต่างถิ่นก็มานบากเจ้าฟ่อให้ช่วยปักษรักษา บางรายบอกไว้ว่าไปกี่วันเมื่อถึงกำหนดก็ต้องกลับ

ยายหอม พรมพานิช อายุ 90 ปี ชุมชนท่าบังมั่งได้เล่าเหตุการณ์อันแสดงถึงความตักดีสิทธิ์ของเจ้าพ่อลือคำหาญว่า “ ครั้งหนึ่งยาวยे�ยไปเยี่ยมญาติที่ต่างจังหวัด ก่อนไปได้ไปบอกเจ้าว่าตนจะเดินทางไปไหนและบอกว่ากลับวันไหน พอกลับวันที่นัดหมายไว้แล้วยาวยังไม่กลับก็มีอาการเจ็บป่วย ตัวร้อน มีไข้จับสั่นไปทั้งตัว ญาติจึงเรียกคนทรงมาดูอาการให้ พอกคนทรงดูก็บอกว่าเจ้าพ่อตามมาบอกให้กลับถ้าไม่กลับก็ไม่หาย ยาวยังคงบอกเจ้าพ่อว่ายังจะกลับแล้วประกูล่าวอาการก็หายไป ”

ชาวชุมชนท่าบังมังจัดพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อลือคำหาญขึ้นทุกปี ปีละ 2 ครั้ง โดยจัดรวมกันกับงานบุญมหาชาติ และบุญส่งuranต์ในการประกอบพิธีเลี้ยงผู้คนหั้งชุมชนจะมาร่วมพิธีกันอย่างคับคั่ง มีการถวายอาหาร ดอกไม้ ชูป เทียน คนทรงทำการอัญเชิญเจ้าพ่อมาประทับยังร่างเพื่อให้ศิลให้พรแก่ผู้คนในชุมชน

การจัดพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อลือคำหาญูรวมกับการจัดงานประเพณีตามความเชื่อแบบพุทธ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความประนีประนอมของผู้คนชุมชนท่าบังมั่งในเรื่องวัฒนธรรมความเชื่อ ที่ไม่มีการแบ่งแยกระหว่างความเชื่อเรื่องผีกับระบบความเชื่อแบบพุทธ

4) ชุมชนลับแล ให้ความเคารพนับถือเจ้าพ่อฟ้าหัว wen เป็นผู้ปูทางของชุมชน โดยพ่อ
 Khan อุกาจันทร์ อายุ 67 ปี ชุมชนลับแล เล่าถึงความเป็นมาของเจ้าพ่อฟ้าหัว wen ว่า

“ เมื่อก่อนชุมชนลับแลยังไม่มีบ้านเรือนดังเช่นทุกวันนี้ เวลาที่ผู้คนในชุมชนเดินทางกลับชุมชนในเวลาค่ำ เมื่อเดินมาตรงถนนซึ่งอยู่ด้านหน้าชุมชนพบเห็นชายร่างดำสูงใหญ่นั่งอยู่จึงได้เข้าไปพูดคุยกับทักษิณกันทุกวันจนได้ผูกเสี่ยวเป็นเพื่อนกันและชายผู้นั้นบอกว่าอย่างมาอยู่ด้วยต่อมาร้าบว่าคุณที่เดินคุยกับพี่เป็นวิญญาณ จึงได้สร้างศาลขึ้นและอัญเชิญให้มาสถิตที่ศาลแล้วตั้งชื่อว่าเจ้าพ่อฟ้าหัวん” และจากคำบอกเล่าของ “ พ่อพูล วงศ์ทะเล อายุ 70 ปี ” บุคคลที่ได้พูดคุยกับผีจนกลایเป็นเสียวกับผีก็คือ นายหรุย วงศ์ทะเล นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าที่หลายคนในชุมชนลับแลยองต่างพูดถึงการแสดงปาฏิหาริย์ของเจ้าพ่อฟ้าหัวนว่าคุณแบลกหน้าที่ลงมาอยู่โดยมิได้มีการบอกกล่าวก็จะเกิดอาการเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุและถ้าได้รับปัจ沙ะไม่เป็นที่เป็นทางก็จะมีอาการบวมบริเวณอวัยวะเพศหรือที่ขา โดยไม่รู้สาเหตุทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าพ่อมีความศักดิ์สิทธิ์และให้ความเคารพนับถือไม่กลับหลีบมา

เจ้าพ่อฟ้าห่วน เป็นที่เคารพนับถือของชาวชุมชนลับแลมาก นอกจากศาสกลางบ้านแล้ว ยังมีการตั้งศาลแยกประจำคุ้มและประจำบ้านด้วย ทุกปีจะมีการจัดพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อฟ้าห่วนขึ้น

โดยมีการเรียกประชุมคนในชุมชนเพื่อหารือที่เหมาะสมสำหรับการจัดงานกิจกรรมที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวคนภายในชุมชนให้หล่อหลอมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันพิธีกรรมนี้จะมีในช่วงเดือน 6 ขึ้น 6 ค่ำ มีนาคมตรงชื่อยายเพญ อายุ 45 ปี ในอดีตนางทรงชื่อยายพร (เสียชีวิต แล้ว) โดยที่คุณสมบัติของคนที่จะเป็นนางทรงหรือนางเที่ยมได้นั้นจะต้องมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้ คือต้องเป็นคน มีศิลธรรมและไม่พูดปดและเป็นคนที่ได้รับการยอมรับจากเจ้าพ่อฟ้าหัวนชิงรูปแบบการยอมรับคือการเข้านิมิตรคนในชุมชนและร่างทรงและเป็นบุคลที่ชาวชุมชนให้การยอมรับนับถือ

กิจกรรมในวันไหว้ เวลาประมาณ 08.00 น. ชุมชนลับและมารวมตัวกันบริเวณศาลาเจ้าพ่อฟ้าหัวนแต่ละครอบครัวมีดอกไม้มาประดับศาลาเจ้าพ่อหลากหลายชนิดมีการทำความสะอาดศาลาเจ้าพ่อจากนั้นจะนำเครื่องไหว้ชิงประกอบไปด้วย

- เหล้า (มีฝ่ายผูกคอขาดตามจำนวนคนในครอบครัว)
- บุหรี่ 1 ซอง
- หมาก พลุ
- อาหารหวานหวาน (ไก่ 1 ตัว)
- ดอกไม้ ธูป เทียน

กลุ่มคนที่มาส่วนใหญ่จะให้ความเคารพนับถือและขอพระราชทานเจ้าพ่อฟ้าหัวนให้อยู่เย็นเป็นสุขภายใต้ครอบครัวแคล้วคลาดจากอันตราย นางสมนึก นะนิมนาลเล่าไว้ว่า “บางคนก็ขอให้อยู่ในที่ดินพื้นปัจจุบันชื่่งได้รับตกทอดจากบรรพบุรุษให้อยู่ไปจนชั่วลูกชั่วหลานโดยไม่ต้องย้ายไปไหน”

ภาพที่ 8.5 ศาลาเจ้าพ่อฟ้าหัวน

หลังจากมีการฟ้อนรำซึ่งใช้เวลาประมาณหนึ่งชั่วโมง (หรือจนกว่าธูปดับ) มีการอัญเชิญเจ้าพ่อฟ้าหัวน มาประทับร่างคนทรงเพื่อถามว่าปืนชุมชนจะมีเคราะห์หรือไม่ อย่างไร หากเจ้าพ่อบอกว่ามีเคราะห์ ผู้คนในชุมชนต้องจัดพิธีสะเดาะเคราะห์โดยการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดเจริญพระพุทธมนต์แต่ละครอบครัวจะนำฝ่ายไปให้ร่างทรงผูกแขน ซึ่งเชื่อว่าเป็นเจ้าพ่อฟ้าหัวนถ้าเป็นเด็กจะให้เป่าครีบะให้และขอพร “ขอให้อยู่ดีมีแข็ง” ต่อจากนั้นนางสาว (นางแข مالัย อายุ 73 ปี) ก็จะนำไก่ที่ไหว้เสร็จแล้วนำกลับมาฉีกดูบบริเวณที่คอก หากคอกไก่สวยก็ทำนายว่าบ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ภายในครอบครัว แต่ถ้าคอกไก่ไม่สวยก็ทำนายว่าไม่อุดมสมบูรณ์ ในช่วงประมาณ 10 ปีที่ผ่านมาชาวบ้านทุกหลังค่าเรือน จะมาร่วมพิธีสักการะเจ้าพ่อฟ้าหัวนเนื่องจากคนเม่าคนแก่มีความเคารพนับถือได้เสียชีวิตไปแล้วส่วนใหญ่ยังคงเหลือเพียงรุ่นลูกรุ่นหลานความเชื่อต่าง ๆ เริ่มห่างเหินไปเรื่อย ๆ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม พิธีไหว้เจ้าพ่อฟ้าหัวนยังคงมีการปฏิบัติต่อเนื่องมาทุกปี แม้ว่าจะเป็นยุคที่ภาวะเศรษฐกิจการค้าของซีพที่สูง แต่ยังมีกลุ่มคนที่แสดงออกถึงความเชื่อความในความศักดิ์สิทธิ์ที่ดูเหมือนจะเป็นพลังที่แสดงออกให้เห็นถึงความเชื่อมั่นและศรัทธาของชุมชน

3. ผีไก

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านชุมชนท่าบังมีความเชื่อเรื่องผีไก หรือผีบรรพบุรุษของตนที่เมื่อตายจากไปแล้วยังอาศัยอยู่กับลูกหลาน ทำให้การนับถือผีไกนั้นสืบทอดทางสายเลือดในเครือญาติเดียวกัน ลูกหลานที่เป็นเครือญาติของผู้ที่นับถือผีไกจะให้ความเคารพนับถือด้วย

ในอดีต เมื่อมีคนเจ็บป่วยจะมาให้ผีไทรักษากลับ ทำการรักษาผู้ป่วยซึ่งจะนำเครื่องบูชาอันประกอบด้วยไก่เหล้า ดอกไม้ ธูป เทียนมาด้วย หากรักษาหายก็เกิดความเลื่อมใสให้ความเคารพนับถือผีไกด้วย

ทุก ๆ ปี ผู้ที่นับถือผีไกจะจัดพิธีฟ้อนผีไก เรียกอีกอย่างว่า “ลงช่วง” การลงช่วงจะทำกันภายในเดือนสี บางชุมชนมีเพียงช่วงเดียว แต่หากชุมชนไหนที่มีผู้นับถือเยอะ หรือมีผู้ทรงผีไกมากกว่า 1 คน ก็มีหลายช่วง อย่างที่ชุมชนท่าบังมีการลงช่วงอยู่ 2 ช่วง

การประกอบพิธีลงช่วงจะทำกันในเวลาเย็น ภายใต้แสงไฟที่มีการนำเครื่องเข่นอันประกอบไปด้วย ไก่ เหล้าขาว ดอกไม้ ธูปเทียน มาถวาย จากนั้นจึงทำการฟ้อน ผู้ที่เข้าร่วมการฟ้อนมีทั้งผู้ที่เป็นร่างทรงเอง และผู้ที่เคยได้รับการช่วยเหลือจากผีไก

ในเขตพื้นที่ศึกษามีชุมชนที่นับถือผีไกอยู่ 1 ชุมชน คือ ชุมชนท่าบังมี ซึ่งนับถือผีไกเกินครึ่งของจำนวนคนในชุมชน

4. หลักบ้าน

นอกจากความเชื่อเรื่องผีปู่ตาซึ่งมีอยู่ในทุกชุมชนแล้ว ยังพบว่าในบางชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่ไม่มีศาลาปู่ตา (ยกเว้นชุมชนหาดสวนยา) ยังมีการเคารพนับถือหลักบ้านด้วย ในกรณีของชุมชนหาดสวนยา ซึ่งต่อมาก็ได้มีการแยกชุมชนออกไปอีก 5 ชุมชนคือ หาดสวนสุข ท่ากอไฝ่ ท่าบังมัง ดึงมัง และคุย่างนัน ต่างก็มีความนับถือหลักบ้านเดียวกัน ซึ่งตั้งอยู่ที่ชุมชนหาดสวนยา บริเวณริมถนนที่เชื่อมระหว่างหาดสวนยา–ดึงมัง–ท่าบังมัง สำหรับชุมชนตอนจิ้วนัน นับเป็นชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นมาจากการเป็นชุมชนหาปลาและทำนาแซง มีได้แยกตัวมาจากการชุมชนใด ก็จะมีหลักบ้านของตนเอง เช่นเดียวกับชุมชนเกตุแก้ว ที่แม้จะเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ และคนที่มาอยู่อาศัยก็มีความหลากหลาย แต่ชุมชนก็ได้ร่วมกันสร้างศาลหลักบ้านไว้เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวของคนในชุมชน ซึ่งตั้งอยู่บริเวณตรงกลางของชุมชน

ภาพที่ 8.6 ศาลหลักบ้าน อีกหนึ่งความเชื่อของชุมชน

ศาลหลักบ้านเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านนับถือ ศาลหลักบ้านถูกสร้างขึ้นมาพร้อมกับการตั้งชุมชน เพราะเชื่อกันว่าการตั้งหลักบ้านเป็นการเชิญภูตผีที่มีอำนาจมาอยู่ เพื่อคอยดูแลปกปักษษาหมู่บ้านให้อยู่รอดปลอดภัยจากผีถิ่นอื่นไม่ให้เข้ามาทำร้ายคนในหมู่บ้าน ซึ่งในชุมชนที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนหาดสวนยา ชุมชนตอนจิ้ว ชุมชนเกตุแก้ว ทั้งนี้จะมีพิธีการเช่นสรวงบูชาศาลหลักบ้านทุกปีในช่วงเดือน 6 หรือที่เรียกวันว่า บุญเบิกบ้าน เมื่อถึงเดือนที่จัดพิธีให้วาศาลหลักบ้านมีการนำเครื่องเซ่นไหว้หรือที่บนบานไว้มาเซ่นสรวง โดยชาวบ้านแต่ละครอบครัวจะพากันนำอาหารคาวหวาน ดอกไม้ ขูปเทียน พวงมาลัย หรือหางมีการบนบาน เหล้า 1 ให้ กันนำไป 1 ตัว และเหล้า 1 ขวด ยกเว้นมังคุด เพราะเชื่อว่าจะทำให้กุดหรือสันชึ่งเป็นสิ่งไม่ดีมาเซ่นไหว้

ในการประกอบพิธี จะมีหมօพราหมณ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นผู้ประกอบพิธี ชาวบ้านที่มาเข้าร่วมจะบนบานให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครองลูกหลานในชุมชน ให้มีความสุขภาย สมายใจ และยังมีการบนบานในเรื่องอื่นที่ต้องการให้ช่วยเหลือ เช่น หากมีการเกณฑ์ทหารหรือ การเดินทางก็มีการบนบานให้ช่วยคุ้มรอง เป็นต้น และในพิธีก็จะมีการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ โดยนำก้อนหินก้อนเล็กๆ ใส่ถุงมาร่วมทำพิธีปลุกเสก จากนั้นนำก้อนหินที่ปลุกเสกไปห่วงขึ้น บนหลังคาบ้านของตัวเอง เชื่อว่าเป็นการขับไล่สิ่งไม่ดีออกไป

นอกจากนี้ยังมีการบนบานไว้หากเดินทางไปไหนขอให้ปลอดภัยกลับมา รวมทั้งชาวบ้านที่ประสบภัยทางต่างๆ ในชีวิตก็จะมาไหว้และบนบานศาลหลักบ้านด้วย

5. ผิทัวไป

นอกจากผีปู่ตา ผีเมเหศักข์ ผีไก่ และหลักบ้านแล้ว ในชุมชนที่ศึกษาอย่างพบว่ามีผี หรือเจ้าพ่อที่มาสิงอยู่กับคนในชุมชนคนใดคนหนึ่ง โดยผู้ที่มีมาอยู่ด้วยจะมีอาการผิดปกติ เช่น ป่วยไม่สามารถรักษาภัยหนอกที่โรงพยาบาลไม่หาย มีอาการคุ้มคลั่ง เป็นต้น การที่จะหายจากการดังกล่าวได้คือต้องเชิญคนทรงมาทำพิธีดูว่ามีผีหรือเจ้าพ่อองค์ ใดมาประทับอยู่ด้วย ซื้ออะไร เมื่อคนทรงเข้าทรงดูและทราบแล้วจะทำการแต่งขันธ์ 5 ประกอบไปด้วย ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ เงิน 5 บาท จำนวน 3 ขัน ขันแรกเพื่อบอกกล่าว ขออนุญาตกับผีปู่ตา ขันที่สองเพื่อบอกกล่าวผีที่คนทรงนับถือ และขันสุดท้ายเพื่อเชิญเจ้าพ่อของบุคคลที่มีอาการผิดปกติเข้ามาสถิตในศาลที่ตั้งให้ ส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณบ้าน ของบุคคลนั้นหรือบริเวณใกล้เคียง

ผีหรือเจ้าพ่อที่เข้ามาประทับอาศัยกับบุคคลนั้น มีทั้งผีที่อยู่ในห้องถินของและผีที่อยู่ในถินอื่น เมื่อมีคนเดินทางไปยังถินอื่นก็มีผีจากถินนั้นตามมาอยู่ด้วยก็มี ดังกรณีของยายน้อย ศรีไชย ชุมชนหาดสวนยาที่นับถือเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ ยายน้อยเล่าที่มาของการนับถือและที่มาของเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ว่า

“ตอนแรกยายก็เหมือนคนปกติธรรมดาทั่วไป มีอยู่ครั้งหนึ่งกลับไปเยี่ยมบ้านที่ จ. อุบลฯ พอกลับมาถึงอุบล ฯ ก็ล้มป่วย ไปรักษาภัยหนอกที่ไหนก็ไม่หาย จนคนทรงเข้ามาเช้าทรงดูให้ถึงรู้ว่าเจ้าพ่อพันท้ายท่านตามมาอยู่ด้วย คนทรงเลยตั้งศาลให้ อาการป่วยก็หายไป”

ลักษณะการนับถือผีกับการจัดลำดับและความเชื่อมโยงทางสังคมของผู้คน

จากการศึกษาพบว่าการที่ผู้คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือผีหรือเจ้าพ่อต่างๆ มีสาเหตุอยู่หลายประการ ดังนี้

1. นับถือเนื่องจากเคยเป็นชุมชนเดียวกันมาก่อน ดังกรณีของชุมชนหาดสวนสุข หาดสวนยา ท่ากอไไฟ และคุณยางที่เคยพนับถือเจ้าพ่อพะแดง – นางไ่อร่วมกัน

2. นับถือเนื่องด้วยอาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน ดังกรณีของชุมชนหาดสวนสุข หาดสวนยา ท่าบังมัง และชุมชนลับแลที่ให้ความเคารพนับถือผู้ปู่ตาของแต่ละชุมชน

3. เคารพนับถือตามคนทรง เพราะเมื่อมีครอฟู่ได้มีอาการเจ็บป่วย รักษาไม่หาย หรือมีอาการเปลกประหลาดผิดปกติ ต้องไปให้คนทรงเข้าทรงดูว่าเกิดจากสาเหตุใด และทำอย่างไรจึงจะหาย เมื่อยาหายแล้วก็ให้ความเคารพนับถือผู้หรือเจ้าพ่อของคนทรงด้วย และอีกสาเหตุคือคนทรงเป็นผู้ตั้งศาลให้ในกรณีที่มีเจ้าพ่อมาอาศัยอยู่ด้วย

4. นับถือตามผู้นำชุมชน หากผู้นำของชุมชนใดนับถือผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนและนับถือประธานชุมชนกิจการเคารพนับถือด้วย เช่น นายอาทิตย์ บุญกลิน เป็นประธานชุมชนหาดสวนยาที่นับถือเจ้าพ่อของวงและขุนลือ ผู้คนที่ให้ความเคารพนับถือนายอาทิตย์กันนับถือด้วย เมื่อมีพิธีเลี้ยงก็จะมาร่วมด้วย

5. นับถือตามการอยู่อาศัยในบริเวณใกล้เดียงกัน ถึงแม่บางคนไม่มีเจ้าพ่อมาอยู่ด้วยและไม่มีการตั้งศาล แต่ก็นับถือเจ้าพ่อที่อยู่ในบริเวณบ้านของผู้ที่อยู่ใกล้เดียงเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจร่วมกัน

6. นับถือเนื่องด้วยเป็นครอบครัวและเครือญาติเดียวกัน คือ ให้การเคารพนับถือตามสายเลือด เช่น เจ้าพ่อของวง บ้านนายอาทิตย์ บุญกลิน เป็นเจ้าพ่อที่มาอยู่กับมารดาของนายอาทิตย์ นายอาทิตย์และคนในครอบครัวกันนับถือด้วย นอกจากการนับถือร่วมกันแล้ว หากผู้เป็นร่างทรงเสียชีวิตผู้ที่เป็นร่างทรงคนต่อไปก็คือ คนที่สืบสายเลือดมาจากการร่างทรงคนก่อน โดยเจ้าพ่อจะเป็นผู้เลือกร่างทรง ซึ่งคล้ายกันกับกรณีของผู้ที่มีการสืบทอดผ่านสายเลือด

7. นับถือเพราะเชื้อในความศักดิ์สิทธิ์ คือการนับถือเพราะพบเจอกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้หรือเจ้าพ่อ เช่น กรณีของผู้ที่มีเจ้าพ่อมาอาศัยอยู่ด้วยจึงมีอาการผิดปกติ เมื่อตั้งศาลอาการหายไป และในกรณีที่มาบนบานศาลกล่าวกับผู้หรือเจ้าพ่อแล้วประสบผลสำเร็จตามที่ขอ เป็นต้น

ระบบความเชื้อเรื่องผีมีได้ส่งผลต่อพฤติกรรมของคนในชุมชนชนเหล่านั้น ยังเป็นสิ่งที่ยึดโง่ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนให้มีความเหนี่ยวแน่น ผ่านพิธีกรรม ความเชื้อ เห็นได้จากการเข้าร่วมพิธีกรรมเลี้ยงผู้ปู่ตาที่ทำให้คนในชุมชนได้มาคิดมากทำร่วมกัน และแสดงถึงระบบความสัมพันธ์และสถานภาพของบุคคลแต่คนในชุมชน เช่น กรณีของเจ้าพ่อที่อาศัยกับคนทรงที่มีคนให้ความเคารพนับถือ หรือกรณีของผู้ที่นับถือกันในหมู่เครือญาติ เป็นต้น

เนื่องจากความแตกต่างในเรื่องความเชื้อเกี่ยวกับผีแต่ละชนิด และการนับถือที่มีลักษณะและจำนวนผู้นับถือแตกต่างกัน ทำให้เกิดการจัดลำดับขั้นของผีซึ่งมีให้เห็นชัดในชุมชนหาดสวนยา

ผีที่คนในชุมชนหาดสวนยาให้ความเคารพนับถือสูงสุดคือ พระอุปราชหรือญาพ่อคุดเต่า ซึ่งเป็นผู้ปู่ตาที่อยู่คู่มาพร้อมกับการตั้งชุมชน รองลงมาคือพ่อพันท้ายนรสิงห์ ซึ่งเป็นผีที่นางทรง

ผู้มีหน้าที่ในการตั้งศาลและประกอบพิธีกรรมต่างๆ ให้กับคนในชุมชนนับถือ รองลงมาอีกคือ เจ้าพ่อของวงและชุมชนเลือซึ่งเป็นผู้ที่ประธานชุมชนหาดสวนยาให้ความเคารพนับถือ ส่วนที่เหลือนั้นเรียงตามลำดับการเข้ามาอยู่ก่อนหลัง

ระบบความเชื่อเรื่องผีกับพุทธิกรรมของผู้คนในสังคม

ในอดีตระบบความเชื่อเรื่องผีมีผลต่อการใช้ทรัพยากรของคนในชุมชน เพราะพื้นที่ดังกล่าวเชื่อว่ามีเจ้าพ่อหรือผีอาศัยอยู่ จะไม่มีใครเข้าไปล่วงล้ำ แต่ในปัจจุบันที่เกิดภาวะประชากรเพิ่มจำนวนขึ้น ความต้องการที่ตินทำกินเพิ่มมากขึ้นทำให้ความกลัวลดน้อยลง มีการเข้าไปแฝ้ทางป่าเพื่อทำเป็นที่ทำการ ซึ่งในปัจจุบันพบว่า ระบบความเชื่อเรื่องผีส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรของผู้คนในชุมชนน้อยลง คงมีเพียงไก่ชุมชนที่ยังมีผลอยู่ แต่เป็นไปในบริเวณแคบๆ เช่น ที่ชุมชนหาดสวนยา มีความเชื่อว่าห้ามตัดไม้หรือเข้าไปเก็บไม้ที่บริเวณศาลพระอุยาชาโดยเด็ดขาด เพราะอาจทำให้เจ้าพ่อไม่พอใจและเกิดเคราะห์

นอกจากจะส่งผลต่อพุทธิกรรมของผู้คนในเรื่องการใช้ทรัพยากรแล้ว ระบบความเชื่อยังมีผลต่อพุทธิกรรมในชีวิตประจำวันของผู้ที่นับถือ เพราะการนับถือผีจะมีกฎเกณฑ์และข้อห้ามที่ผู้นับถือต้องปฏิบัติ เช่น ห้ามพูดคำหยาบ ห้ามพูดจาล่วงเกินผู้ใหญ่ และห้ามเดินเข้าไปในบ้านที่มีศาลตั้งอยู่ก่อนได้รับอนุญาต เป็นต้น

ระบบความเชื่อเรื่องผี มีได้ส่งผลต่อพุทธิกรรมของคนในชุมชนชนบท่านนั้น ยังเป็นสิ่งที่ยึดโยงความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนให้มีความเหนียวแน่น ผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ เทียนได้จากการเข้าร่วมพิธีกรรมเลี้ยงผีปูดูกาที่ทำให้คนในชุมชนได้มาคิดมาทำร่วมกัน และแสดงถึงระบบความสัมพันธ์และสถานภาพของบุคคลแต่คนในชุมชน เช่น กรณีของ เจ้าพ่อที่อาศัยกับคนทรงที่มีคนให้ความเคารพนับถือ หรือกรณีของผู้ที่นับถือกันในหมู่เครือญาติ และถึงแม้ในปัจจุบันจะเป็นยุคของเทคโนโลยี แต่จากการศึกษาพบว่าผู้คนทั้ง 10 ยังคงให้ความเคารพศรัทธาระหว่างผี แต่เริ่มเลือนหายไปในรุ่นเยาวชน และสิ่งที่เปลี่ยนไปจากอดีตคือการประกอบพิธีกรรมที่เปลี่ยนไป เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของผู้คนทำให้ไม่สามารถจัดพิธีกรรมได้ดังเดิม เช่น ต้องลดจำนวนเครื่องสักการะลง หรือกรณีพิธีเลี้ยงพระอุปอาช ที่เมื่อก่อนจะมีการเล่นพิณประกอบด้วย แต่ในปัจจุบันหายไป เนื่องจากผู้ที่เล่นพิณสำหรับพิธีกรรมได้ล้มหายตายจากไปไม่มีลูกหลานรุ่นหลังสืบทอด และยังเกิดผลกระทบหนึ่งคือไม่มีงบประมาณในการจ้างมือพิณ เป็นต้น

ระบบความเชื่อแบบพุทธ

ชุมชนที่ศึกษาเป็นชุมชนพุทธ ด้วยเหตุนี้จึงไม่พบศาสนสถานของศาสนาอื่นๆ ในชุมชน นอกจากวัด ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 4 วัด คือ วัดหาดสวนสุข วัดดอนเจ้า วัดเสนาวงศ์ (ท่าบังมั่ง) และวัดกุดปลาขาว

วัดหาดสวนสุข

ประวัติของวัดนั้น ก่อนปี พ.ศ. 2508 พื้นที่บริเวณวัดหาดสวนสุข เป็นพื้นที่ป่าซึ่งมีไม้ขนาดเล็กและมีต้นใหญ่หลายตัน ได้มีพระครุฑ์ซึ่งรู้ว่า คุบ้า อี ได้มาถูกทางตั้งสำนักสงฆ์ ซึ่งเดิมพื้นที่เป็นของนายสิน ยืนยิ่ง การถูกทางพื้นที่วัดได้ขยายอาณาเขตจนถึงบริเวณที่ตั้งของโรงเรียนหาดสวนยาปัจจุบัน ซึ่งเป็นพื้นที่โล่งเดียว ต่อมา มีพระจากวัดหลวงเข้ามาร่วมบูรณะวัด และมีการสร้างวัดขึ้นในปี พ.ศ. 2508 เมื่อเห็นว่าวัดพัฒนาขึ้นแล้ว ท้าวเกลียดออกครุฑ์ต่อไป พระที่มารักษาการเป็นเจ้าอาวาสวัดหาดสวนสุข คือหลวงปู่เสง ซึ่งอยู่ที่วัดหลวง สาเหตุที่ชื่อวัดหาดสวนสุข ก็เนื่องจากวัดได้มาตั้งอยู่บริเวณคุ้มหาดสวนสุข

เจ้าอาวาสรูปต่อมาซึ่งเป็นรูปที่ 2 ก็คือ พระมหาวินูล (มรณภาพได้ประมาณ 10 ปีแล้ว) และเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันก็คือพระมหาสารัมภี ทีละปัญโญ โดยปัจจุบันมีพระจำพรรษา 5 รูป และเณร 3 รูป ส่วนหนึ่งจะเป็นพระเณรที่มาเรียนอยู่ที่วัดสุปภานารามและวัดทุ่งศรีเมือง ฉะนั้นส่วนหนึ่งพอหลังจากการเรียนจบก็จะลาสิกขา

พื้นที่ของวัดหาดสวนสุข มีประมาณ 13 ไร่ ปัจจุบันวัดกำลังดำเนินการเรื่องขอเอกสารสิทธิ์ นส. 3 โดยนายปราศัย ยืนยิ่ง ประธานชุมชนหาดสวนสุข เป็นผู้ประสานงาน ในการออกใบอนุญาตของเทศบาลของพระ-เณร นั้น จะแบ่งสายกันออกไป เนื่องจากวัดหาดสวนสุขเป็นศูนย์กลางของชุมชนต่างๆ ได้แก่ ชุมชนหาดสวนสุข ชุมชนท่ากอไฝ ชุมชนหาดสวนยา ชุมชนดีงาม และชุมชนคุย่าง

วัดดอนเงี้ว

วัดดอนเงี้ว เกิดขึ้นจากภัยหลังการรวมตัวกันของกลุ่มชาวป่าจานกล้ายเป็นหมู่บ้านแล้ว เพราะภัยในหมู่บ้านนั้น สิ่งหนึ่งที่เป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านได้เป็นอย่างดีก็คือวัด เมื่อชาวบ้านดอนเงี้วมาอยู่ร่วมกันได้ประมาณ 30 ครอบครัวจึงมีการประชุมหารือกันเรื่องการสร้างวัดขึ้น เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจชาวบ้านเนื่องจากบ้านดอนเงี้วอยู่ห่างจากวัดอื่นๆ ผลจากการหารือรวมกัน จ้าสมัย สายธนุ ก็ได้บริจาคที่ดินในการสร้างวัดประมาณ 6 ไร่ และอีก 1 ไร่ ซึ่งเป็นของพ่อนายลง นิลดา มีการขุดดินมาตามที่วัดทำให้เกิดเป็นบ่อน้ำขึ้นติดกับวัดในปัจจุบัน ในที่สุดวัดก็ถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2503 โดยมีเจ้าอาวาスマาแล้ว 5 รูป คือ หลวงปู่นวล หลวงปู่อ่อง พระอาจารย์สนอง พระสมัย และหลวงปู่กง (ปัจจุบัน)

เดิมที่หลวงปู่กง เป็นเจ้าอาวาสวัดวารินทราราม แต่ชาวบ้านได้มานิมนต์ให้มารักษาการณ์เจ้าอาวาสวัดดอนเงี้ว หลวงปู่กงมีบทบาทสำคัญต่อชาวบ้านดอนเงี้วเนื่องจากเป็นพระนักพัฒนา มีการพัฒนาบูรณะวัดดอนเงี้ว อีกทั้งหลวงปู่กงยังเป็นคนริเริ่มแนวคิด การสร้างสะพานไม้ไฝข้ามระหว่างบ้านดอนเงี้วกับบ้านลับแล ในปี พ.ศ. 2527 เพื่อที่พระวัดดอนเงี้วสามารถไปบินทางที่บ้านลับแลได้ อีกทั้งชาวบ้านก็จะได้เดินทางไปตลาด สถานีรถไฟได้สะดวก ซึ่งไม่ที่

นำมาสร้างสะพานได้จากการบริจาคจาก ร.ต. เฉลิม แก้วแหวน เนื่องจากไฟไหม้บ้าน จึงนำไม้ที่ยังใช้การได้บินจากให้วัดในการสร้างสะพาน

เนื่องจากส่วนใหญ่ชาวบ้านดอนเจี้ว้มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่ บ้านหนองตะโพ่น ความสัมพันธ์ระหว่าง 2 หมู่บ้านจึงมีมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้ หากมีงานบุญประเพณีระหว่างหนองตะโพ่นกับดอนเจี้วะมีการบอกกล่าวกันและมีการไปร่วมงานบุญ การเดินทางในอดีตไม่ค่อยสะดวกนักสิ่งที่ทำได้ คือเดินเท้าจากบ้านดอนเจี้วะเดินทางลัดไปน้ำโจ็ก ออกไปทางสถานีรถไฟ โรงเรียนเกษตรมัณฑนา (ในอดีต) และจะออกไปทางบ้านหนองคงคอก จังจะทะลุไปหนองตะโพ่น รวมระยะทางประมาณ 10 กม. และในช่วงมีพิธีกรรม เช่นถ้าหากพระที่วัดไม่ครบองค์ก็ริบก็อ 5 รูปขึ้นไป บางปีจึงมีชาวบ้านดอนเจี้วะนิมนต์พระจากบ้านหนองตะโพ่นมาจำพรรษา ปัจจุบันจำนวนพระที่วัดดอนเจี้วะยังไม่แน่นอน เพราะพระจะประจำอยู่ที่วัดวารินทราราม หากมีงานบุญหรืองานกิจกรรมก็จะมีพระเนรมมาประจำที่วัด และจะมีพระเพียง 1-2 รูป ที่จำวัดอยู่ที่วัดดอนเจี้วะ

จากสภาพปัจจุหันน้ำท่วม ทำให้พระที่มาจำพรรษาที่วัดดอนเจี้วัน้อย เนื่องจากน้ำท่วมช่วงเข้าพรรษาพอดี ทำให้การเดินทางลำบาก ปัจจุบันชาวบ้านนำโดยพ่อประชาสตร์ พ่อประเสริฐ พ่อสมนึก ได้พยายามที่จะหาเงินซ่อมเหลือในรูปแบบบุญกฐิน ผ้าป่า เพื่อนำเงินมาบูรณเวัดให้มีความแข็งแรงคงทน

ภาพที่ 8.7 ศาลาการเปรียญวัดดอนเจี้วะกำลังก่อสร้าง

วัดบ้านกุดปลาขาว

ในอดีต การประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนาของชาวบ้านกุดปลาขาว จะไปทำที่วัดวารินทราราม ซึ่งอยู่ฝั่งตรงกันข้าม (โดยมีกุดปลาขาวกั้น) เนื่องจากยังไม่มีวัดที่หมู่บ้าน การเดินทางจะใช้ทั้งทางเรือและทางบก ต่อมามีชาวกรากายในหมู่บ้านเริ่มเพิ่มจำนวนมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีความคิดเห็นตรงกันว่า หมู่บ้านน่าจะมีวัดเพื่อเป็นศูนย์รวมและเป็นที่ยึด

เห็นียวของชาวบ้านอีกทั้งการเคลื่อนย้ายศพเวลาเมื่อคนตายในหมู่บ้านค่อนข้างลำบากในช่วงฤดูฝน จึงมีการประชุมและตกลงกันว่าจะสร้างวัดโดยมี พ่อใหญ่ครุณะ มณีพงษ์ และ นายอาทิตย์ สีขาว ร่วมกับบุคลากรที่ดินในการสร้างวัด รวมทั้งหมด 8 ไร่ 5 งานในปี พ.ศ. 2518 และได้นิมนต์พระจากวัดวารินทรารามมาอยู่ที่วัด เจ้าอาวาสคนแรก คือพระอาจารย์ชัย และต่อมาคือพระครูพนธ์⁶ ต่อมาปี พ.ศ. 2519 ได้มีการขึ้นทะเบียนเป็นวัดบ้านกุดปลาขาวโดยขึ้นกับกรมศาสนา

ปัจจุบันมีพระเนตรจำพรรษาอยู่ร่วมทั้งสิ้น 4 รูป คือ พระอาจารย์ประเสริฐ จันสะโร เจ้าอาวาส ภูมิลำเนาเดิมเป็นคนอำเภอภูมิลำเนาเดิม เป็นคนอำเภอภูมิลำเนาเดิม จังหวัดศรีสะเกษ มีพระลูกวัด 1 รูป เนร 2 รูป ในการออกไปบิณฑบาตรนั้นจะแบ่งเป็น 2 สาย คือ

1. บิณฑบาตรสายในกรมทหาร (มณฑลทหารบกที่ 22) ในช่วงฤดูแล้งพระจะเดินข้ามไปบิณฑบาตรได้แต่ฤดูฝนจะใช้เรือพายข้ามฟากไปแทน
2. บิณฑบาตรสายในหมู่บ้านกุดปลาขาวและชุมชนกุดปลาขาว

กลุ่มที่มาวัด (ไปจังหัน) เป็นประจำมีหลายกลุ่มด้วยกัน อาทิจากค่ายทหาร กลุ่มที่อยู่ในเมืองเป็นกลุ่มที่เคยมาอบสมุนไพร และชาวบ้านในหมู่บ้านและชุมชนกุดปลาขาว และภายในหมู่บ้านยังมีการแบ่งเรට่จะไปจังหันและไปเพลิดด้วยโดยแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ ละ 5-6 คน โดยจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปในแต่ละวัน

นอกจากกิจกรรมที่ส่งเสริมด้านพระพุทธศาสนาแล้ว วัดบ้านกุดปลาขาวยังได้มีกิจกรรมที่ส่งเสริมด้านสุขภาพ คือการทำห้องอบสมุนไพร โดยเริ่มจากแนวคิดของเจ้าอาวาสที่ซื่อชอบและประกอบกับมีความรู้ทางด้านสมุนไพรจึงได้ทำห้องอบสมุนไพรขึ้นในปี พ.ศ. 2545 โดยแบ่งเป็นห้องอบชาย-หญิง ทุนในการก่อสร้างห้องอบได้จากการ-เนร ในวัดช่วยกัน ยาสมุนไพรที่นำมารับได้มาจาก อัมพา เลิงนกทา จังหวัดยโสธร และ อัมพา ชานมาน จังหวัดอำนาจเจริญ นอกเหนือนี้ ผู้ที่ใช้บริการบางคนก็จะจัดหามาให้ด้วย ทั้งนี้ จะมีการเปลี่ยนตัวยาอบทุกๆ วันอังคาร ด้วยเหตุนี้ในช่วงวันดังกล่าวก็จะมีผู้มาใช้บริการมากเป็นพิเศษ อาจจะถึง 40-50 คน เลยที่เดียว สิ่งที่สำคัญประการหนึ่งก็คือฟืนที่นำมาใช้เป็นเชื้อเพลิง ก็ได้มาจากชาวบ้านบางส่วนที่นำมาถวาย และพระเนตรในวัดช่วยกันขนจากป่าภายในชุมชน ในด้านการจัดการนั้นก็จะมีชาวบ้านที่มาดูแลเป็นคนที่อาศัยอยู่ใกล้วัด ค่าบริการแล้วแต่คราทรา โดยจะมีการตั้งตู้รับบริจาคไว้

วัดเสนาวงศ์ (ท่าบังมึง)

ในอดีต ชาวบ้านท่าบังมึงจะไปร่วมงานบุญและประกอบกิจทางศาสนาที่วัดหาดวัดใต้ ซึ่งอยู่อีกฝั่งแม่น้ำมูล จนเมื่อปี พ.ศ. 2514 นายอยู่ แก้วเสนา และนายจันทร์ มหาวงศ์ ร่วมบุริจารที่ดิน โดยชาวบ้านในชุมชนช่วยกันเป็นแรงงานสร้างวัดขึ้นมา โดยสร้างแล้วเสร็จปี พ.ศ. 2519 เรียกชื่อว่าวัดเสนาวงศ์ เป็นการนำนามสกุลของผู้บุริจารที่ดินมาร่วมกันนั่นเอง แต่ส่วนใหญ่ชาว

⁶ สมภพาชณ์พระอาจารย์ประเสริฐ จันสะโร เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน

บ้านเรียกว่า “วัดท่าบังมั่ง” เริ่มแรกนั้นมีเพียงศาลาการเปรียญไม้หลังเดียว ต่อมาในปี พ.ศ. 2535 ได้ลงทะเบียนจากกรมศาสนาสร้างอาคารปูนเพิ่มอีกหลัง ปัจจุบันมีพระเจ้าพราหมาอยู่ 2 รูป แต่ถ้าเป็นในช่วงเข้าพรรษาจะมีพระหลายรูปมาจำพรรษา

วัดท่าบังมั่ง เป็นศาสนสถานที่ชาวบ้านใช้เป็นสถานที่ประกอบงานบุญประจำปีของชุมชน หลายอย่าง โดยเฉพาะงานบุญแพะ โดยมีกรรมการวัดอันประกอบไปด้วยพระสงฆ์ ครู และคนในชุมชนเป็นกรรมการร่วมกันโดยดุแล นอกจากนี้ วัดยังมีเรื่องยาสำหรับแบ่งของวัด ด้วย โดยมีการจัดทำโรงเรือนเป็นการเฉพาะอยู่ภายใต้วัด ทั้งนี้ ในแต่ละปีจะมีการแข่งเรือยาวในลำห้ามูลในช่วงเดือน 10, 11 (กันยายน-ตุลาคม)

นอกจากนี้ ภายในบริเวณวัดด้านที่ติดกับบุ่งจ่าว เป็นที่ตั้งศาลผีปู่ตาของชุมชนท่าบังมั่ง ซึ่งเจ้าพ่อลือคำหาญ อันเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความประนีประนอมระหว่างความเชื่อทางศาสนาพุทธ กับความเชื่อเรื่องผีเป็นอย่างดี และที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์พันธุ์ปลา ก cioè ด้านข้างวัดที่ติดกับบุ่งจ่าวมีการจัดทำเขตอภัยทาน โดยการนำอาหารธรรมจักร (สีเหลือง) ไปปักไว้ในน้ำ ซึ่งเริ่มดำเนินการเมื่อ ปี พ.ศ. 2546 โดยเจ้าอาวาสวัดซึ่งตอนแรกนั้น วัดถูกประสงค์เพื่อเป็นการ “ปราบ” ผู้ที่จะบุกรุกอาณาเขตที่ดินของวัด แต่ต่อมาถูกกล่าวเป็นเขตที่ห้ามคนเข้ามาหากลา จนนำมาสู่การเป็นเขตอภัยทานเพื่ออนุรักษ์พันธุ์ปลาไว้ในที่สุด

ปัจจุบันวัดท่าบังมั่งกำลังประสบปัญหารဨภัยเรื่องที่ดิน ที่มีการบุกรุกจากชาวบ้านบางครอบครัว และคนเริ่มเข้าวัดน้อยลงเนื่องจากสภาพวิถีชีวิตที่ต้องดิ้นรนหาเช้ากินค่ำ บางครั้งไม่มีใครไปถ่ายภาพติดตาม ต้องแก้ปัญหาด้วยการให้แม่օกประจำวัดเป็นผู้ไปรับอาหารตามบ้านต่าง ๆ แทน นอกจากนี้พอกถึงช่วงหน้าที่ทำการอุบัติภัยอาจลามาก

ภาพที่ 8.8 วัดเสนาวงศ์ (วัดท่าบังมั่ง)

บทที่ 9

สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากร

จากที่ได้นำเสนอเกี่ยวกับรูปแบบของการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรในกุดไปแล้ว จะเห็นได้ว่าสิ่งที่กำกับการใช้ประโยชน์ก็คือ “สิทธิ” (right) ดังนั้นในหัวข้อนี้จะนำเสนอด้วยมูลเกี่ยวกับสิทธิใน 3 ประเด็นหลักคือ พัฒนาการและกระบวนการครอบครองและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์ และสถานการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับสิทธิการครอบครอง

พัฒนาการ และกระบวนการครอบครองและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

จากการศึกษาพบว่า การได้มาซึ่งสิทธิโดยการจับจองและครอบครองพื้นที่เพื่อทำประโยชน์ของชุมชนนั้น มีมาอย่างต่อเนื่องและยาวนานนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ช่วงเวลาของการจับจองและครอบครองนั้นก็คงอยู่กับช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ของชุมชน นั่นก็หมายความว่าสามารถย้อนเวลาไปในอดีตได้เป็นเวลาตั้งแต่ 200 กว่าปีในกรณีของชุมชนดังเดิมเช่นชุมชนริมฝั่งแม่น้ำมูลจนมาถึงราวๆ 30 ปี สำหรับชุมชนที่จัดตั้งใหม่เช่นชุมชนเกตุแก้ว

ทั้งนี้ การเข้ามาจับจองและครอบครองพื้นที่นั้น มักจะเข้ามาในลักษณะของการเข้ามาใช้ประโยชน์จากกุด และปานบุ่งป่าทาม ก่อน ไม่ว่าจะเป็นการหาปลา หาของป่า จากนั้นมีอพบว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งหมู่บ้าน เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหาร มีพื้นที่เหมาะสมสำหรับการทำนา กิน จึงได้เข้ามาจับจองพื้นที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน โดยเลือกพื้นที่ตั้งบ้านเรือนเป็นที่ดอนหรือโอนสูง ยกแก่การถูกนำหัวท่วมในฤดูน้ำหลาก ดังปรากฏในชุมชนที่เป็นชุมชนดังเดิมทั้งหลาย หรือบางครั้งก็อาจจะเข้ามาบุกเบิกพื้นที่เพื่อจับปลาและทำการเพาะปลูกข้าวและพืชผักในบางช่วงเวลา โดยการทำที่พักพิงเป็นเพียงชั่วคราวก่อนเป็นเวลาหลายปี ก่อนที่จะอพยพโยกย้ายครอบครัวเข้ามาอยู่เป็นการถาวรสิ่งนี้ที่ชัดเจนที่สุดก็คือ ชุมชนดอนว้า ที่กลุ่มคนกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาบุกเบิกพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์และตั้งถิ่นฐานก็คือ กลุ่มชาวบ้านจากบ้านหนองตะโ่่น ที่อยู่ห่างออกไปจากชุมชนไม่มากนัก

ภายหลังจากการเข้ามาปลูกสร้างบ้านเรือนแล้ว ก็จะมีการกันพื้นที่ส่วนหนึ่งใกล้ๆ ชุมชนเพื่อเป็นที่สร้างศาลาปูشاไว้เป็นที่อยู่อาศัยของผู้บรรพชน เพราะเชื่อกันว่า ผีปูชาจะดูแลรักษาและปกป้องทรัพยากรและชาวบ้านในชุมชน โดยมีบุคคลที่เรียกว่า “เจ้า” เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ติดต่อสื่อสารระหว่าง “ผี” กับ “ชุมชน” ดังนั้น เราจะพบว่ามีศาลาปูชา (ซึ่งอาจจะเรียกเป็นชื่อต่างๆ แตกต่างกันไป เช่น ศาลาเจ้าพ่อ) กระจายอยู่ตามชุมชนต่างๆ และมีพิธีการเลี้ยงผีปูชาประจำทุกปี ซึ่งมักจะกระทำกันในช่วงเดือน 6

ส่วนเรื่องการจับจองพื้นที่เพื่อทำมาหากินในพื้นที่นั้น นับแต่อดีตชุมชนมีรูปแบบและวิธีการจับจองและครอบครองดังนี้

1. ระบบการบุกเบิกจับจอง

ระบบการจับจองทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดินของชาวบ้านในชุมชนที่ศึกษานั้น พบร่วมกับลักษณะเช่นเดียวกับชาวบ้านอีสานทั่วๆ ไป กล่าวคือดำเนินไปภายใต้กรอบของธรรมเนียมท้องถิ่น กล่าวคือ หากที่ได้ไม่มีเครื่องจับจองและเป็นเจ้าของ ผู้ต้องการที่ดินก็สามารถเข้าไปหักร้างถางพงเพื่อเอาที่ดินมาเป็นที่ทำการได้เลย โดยอาจทำเครื่องหมายบอกอาณาเขตที่ดินที่จับจองไว้ เช่น ปักหลักไว้ทั้งสี่มุมของที่ดิน ถากตันไม้ไว้พอให้สังเกตเห็น ผูกหญ้าแสดงไว้กับต้นไม้ หักร้างถางป่า โดยตัดต้นไม้แล้วกองไว้หรือสูมไฟ ทั้งนี้มักจะไม่ตัดไม้ใหญ่ ขุดปรับพื้นที่และปลูกพืช เป็นต้น

รูปแบบการเข้าถึงทรัพยากรที่ดินเช่นนี้ สิ่งที่กำหนดก็คือ “การใช้แรงงานและความรู้” ในการเข้าไปบุกเบิก หักร้าง ถางพง ซึ่งสามารถใช้เป็นหลักเกณฑ์สำหรับการเข้าถึงทรัพยากรอื่นๆ ด้วยเช่นกัน นั่นก็หมายความว่า หากไม่มีแรงงานและความรู้แล้ว การเข้าถึงหรือการได้มาซึ่งสิทธิในรูปแบบนี้ก็จะไม่เกิดขึ้น กระนั้นก็ตาม ผู้ที่ไม่ใช่แรงงาน ความรู้ ก็อาจสามารถเข้าถึงที่ดิน หรือทรัพยากรอื่นๆ ได้ จากการได้ซึ่งสิทธิโดยการสืบทอดมรดก การซื้อขาย การเช่า หรือการยืม

ดังนั้นการบุกเบิกจับจองที่ดินเพื่อทำประโภชน์นั้น ชาวบ้านจะจับจองที่ดินได้ตามความต้องการ มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปริมาณแรงงานในครอบครัว หากมีแรงงานมากก็สามารถจับจองไว้ได้มาก ถ้ามีแรงงานน้อยก็จับจองได้น้อย เนื่องจากในอดีตนั้น ไม่มีเครื่องจักรใช้ในการบุกเบิก อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะไม่มีการจำกัดจำนวนที่ดินที่สามารถครอบครอง แต่ชาวบ้านก็จะบุกเบิกพื้นที่ไว้เพียงพอสำหรับที่ดังบ้านเรือนและเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชีพในครัวเรือนเท่านั้น เพราะในอดีตดินมีความอุดมสมบูรณ์ ผลผลิตที่ได้จึงมีมากพอ กระบวนการจับจองที่ดินในช่วงแรกๆ นั้น เริ่มจากกลุ่มชาวบ้านไม่กี่ครอบครัว ครั้นเมื่อคนเหล่านั้นได้บุกเบิกจับจองไปได้สักพัก เห็นว่าที่แห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ใกล้แหล่งน้ำ ทั้งยังมีผู้มาจับจองไม่มากนัก ชาวบ้านเหล่านี้ก็จะกลับไปซักชวนญาติพี่น้องในบ้านเดิมให้เข้ามานบุกเบิกจับจอง จึงทำให้มีผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น จนกลายมาเป็นหมู่บ้าน ชุมชนในที่สุด กรณีเช่นนี้พบเห็นได้ในแทบทุกชุมชนที่ศึกษา

การจับจองที่ดินในลักษณะดังกล่าวข้างต้นคือ ลดน้อยลงเมื่อมีชาวบ้านอพยพเข้ามาอาศัยในหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นใหม่มากขึ้น เมื่อที่ว่างเปล่าหมดไป ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาที่หลังก็ต้องซื้อที่ดินจากชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว

2. ระบบกรรมสิทธิ์

ระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินและทรัพยากรอื่นๆ ที่ปรากฏในชุมชนที่ศึกษาสามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภทคือ ระบบกรรมสิทธิ์ของปัจเจกบุคคล และระบบกรรมสิทธิ์ของส่วนรวม

ระบบกรรมสิทธิ์ของปัจเจกบุคคลนั้น เป็นผลมาจากการทั้งการที่คนใดคนหนึ่งได้ทำการบุกเบิกหักร้างถางพงพื้นที่นั้นด้วยตนเอง หรือซื้อ หรือเช่า จากผู้ที่จับจองไว้ก่อนแล้ว อย่างไรก็ตาม ระบบ

กรรมสิทธิ์นี้ก็ยังขึ้นอยู่กับการแสดงออกถึง “การใช้สิทธิ์” เหนือทรัพยากรด้วย กล่าวคือ ถ้าหากผู้ที่เป็นเจ้าของทรัพยากรดังกล่าวไม่ได้ใช้ประโยชน์ คนอื่นในชุมชนก็สามารถที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นได้ แต่ทั้งนี้หากเจ้าของเดิมห่วงกลับมาใช้ประโยชน์ คนที่ใช้ประโยชน์อยู่ก็ต้องคืนกรรมสิทธิ์นั้นแก่เจ้าของเดิม นั่นก็หมายความว่า กรรมสิทธิ์ในที่ดิน รวมทั้งทรัพยากรบางอย่าง เช่น หลวงป่า แหล่งอาเรยะ ฯลฯ ไม่ได้มีความตายตัว เพราะเป็นที่ยอมรับกันว่า หากผู้จับจองไว้แล้วไม่ได้ทำประโยชน์ในที่ดินนั้น กรรมสิทธิ์ในทรัพยากรก็จะหมดไป นั่นก็แสดงว่ามันมีทั้งสิทธิ์ปัจจุบันและสิทธิของการใช้สิทธิ์ของคนอื่นอยู่ด้วยกัน อันเป็นระบบกรรมสิทธิ์ที่อิงอยู่กับการใช้ประโยชน์ ซึ่งเป็นระบบกรรมสิทธิ์เชิงซ้อนลักษณะหนึ่ง

ส่วนระบบกรรมสิทธิ์ของส่วนรวมนั้น หมายความว่าทรัพยากรในชุมชนนั้นมิได้เป็นของใครคนใดคนหนึ่ง หากแต่เป็นของชุมชนร่วมกัน ดังนั้นชาวบ้านในชุมชนจึงมีสิทธิใช้ประโยชน์และมีส่วนร่วมในการจัดการ เช่น กุตและระบบนิเวศอย่างป่าบุ่งป่าatham ทำเลเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ทั้งนี้ ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมนี้มิใช่ส่วนไว้เฉพาะชุมชนที่ทรัพยากรนั้นมีอยู่เท่านั้น หากยังเปิดกว้างให้บุคคลที่อยู่นอกชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์ด้วย หากว่าการใช้ประโยชน์นั้นไม่กระทบต่อคนในชุมชนอย่างร้ายแรง ตัวอย่างที่พบเห็นในชุมชนที่ศึกษาคือ การที่มีรถบรรทุกชาวบ้านจากภายนอกเข้ามาหาดใหญ่ด้มันแขงในเขตป่าบุ่งป่าatham ของบ้านหาดสวนสุขและท่ากอໄ愧 โดยที่คนในชุมชนก็ไม่ได้ห้ามแต่ประการใด หรือการที่มีชาวบ้านจากอำเภอเดชอุดมมาตัดผักในกุตใหญ่ และกุตตะกวาย เพื่อนำไปทอเป็นเสื้อผ้า เป็นต้น

นั่นก็หมายความว่า ระบบกรรมสิทธิ์ของส่วนรวมนั้น ก็มีลักษณะเชิงซ้อนเช่นเดียวกับระบบกรรมสิทธิ์ของปัจเจกบุคคล คือต่างก็มีสิทธิ์ในพื้นฐานของ “สิทธิในการใช้” (rights of used) ฉะนั้น การอ้างหรือไม่อ้างสิทธิ มันเป็นเรื่องของการจัดการสิทธิ เนื่องจากสิทธิมิได้อยู่โดยๆ หากแต่ต้องมีการจัดการสิทธิ์ด้วย

3. ระบบความเชื่อ

จากการศึกษาพบว่า ในชุมชนมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรอกรูปแบบหนึ่ง ที่ใช้กับทรัพยากรที่เป็นสมบัติส่วนรวม (common property) ที่ชุมชนเป็นเจ้าของและมีสิทธิในการใช้ร่วมกัน โดยอิงอยู่กับระบบความเชื่อ ได้แก่ ถอนปูด้า หรือบริเวณที่ตั้งของศาลผี ซึ่งทั้งพื้นที่และทรัพยากรในบริเวณนั้นเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยอาศัยความเชื่อในเรื่องผีหรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์เป็นกลางไจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหลือธรรมชาติ (ผี) โดยผ่านพิธีกรรมการเลี้ยงผีที่จัดเป็นประจำทุกปี หรือเช่นไหว่ในโอกาสต่างๆ ฉะนั้น เมื่อชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในบริเวณนั้น เช่น เก็บเห็ด หาผัก เก็บฟืน ก็จะต้องกล่าวขออนุญาตก่อน เพราะเชื่อว่า หากไม่ปฏิบัติเช่นนี้ก็ต้องเจ็บไข้ได้ป่วยหรือมีอันเป็นไป ทั้งนี้ บริเวณพื้นที่เช่นนี้ในชุมชนที่ศึกษาได้แก่ ถอนปูด้าชุมชนหาดสวนยา ที่อยู่บริเวณกุดเตา ศาลเจ้าพ่อลีคำหาญของชุมชนท่าบังมัง ที่อยู่บริเวณบุ่งจ้าว

4. ระบบ Jarvis ประเพณีท้องถิ่น

นอกเหนือไปจากเรื่องระบบการจับจอง ระบบกรรมสิทธิ์ ระบบความเชื่อ ที่ใช้ในการครอบครองและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแล้ว ยังพบว่ามีการใช้ระบบ Jarvis ประเพณีท้องถิ่นอีกด้วย โดยเฉพาะทรัพยากรประเภทอาหาร เช่น การเก็บผัก เห็ด เก็บไข่มดแดง จับสัตว์เล็ก หรือแม้แต่การเก็บฟืน เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ในพื้นที่ที่มีเจ้าของ โดยที่เจ้าของมีได้ขับไล่หรือขัดขวางแต่อย่างใด อันแสดงให้เห็นว่า พฤติกรรมดังกล่าวอยู่ภายใต้กรอบของ Jarvis ประเพณีท้องถิ่นที่ท้องถิ่นรับรู้และยอมรับได้ เพราะชาวบ้านถือว่าพืชและสัตว์ที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้นเป็นทรัพยากรส่วนรวม

ในแห่งนี้ ระบบ Jarvis ประเพณีท้องถิ่นระบบ Jarvis ประเพณีท้องถิ่นจึงเป็นตัวกำหนดกรอบแห่งพฤติกรรมของชาวบ้าน ให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม เป็นที่ยอมรับของคนอื่นในชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ¹

การเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์

ดังที่ได้นำเสนอไปแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในอดีตนั้นชาวบ้านในชุมชนจะครอบครองพื้นที่ต่อครัวเรือนมากพอสมควร โดยอยู่บนพื้นฐานของความสามารถของกำลังแรงงานในครัวเรือนที่จะใช้ประโยชน์ได้ และการครอบครองดังกล่าวก็ถืออยู่กับ Jarvis ประเพณีของชุมชนเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลังเนื่องจากมีคนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่มากขึ้น แต่จำนวนที่ดินและทรัพยากรอื่นๆ มีจำกัด จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเรื่องสิทธิในการครอบครองและการใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะที่ดิน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวผลลัพธ์จะออกมาในลักษณะที่ชาวบ้านซึ่งเป็น “คนใน” มีอัตราการครอบครองและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่โดยเฉลี่ยลดลง ขณะที่ “คนนอก” ซึ่งมักจะเป็นกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า จะมีอัตราการครอบครองและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่มากกว่าอย่างเห็นได้ชัด

ดังนั้น สิ่งที่จะนำเสนอต่อไปคือ รูปแบบการเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในชุมชน นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถที่จะจำแนกออกเป็น 3 ลักษณะด้วยกันคือ

1. สิทธิโดยการตกทอดมรดก

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า พื้นที่ที่อยู่ในความครอบครองของชาวบ้านในชุมชนนั้น ส่วนหนึ่งจะได้มาจากการบุกเบิกจับจองตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ อันเป็นการได้มาซึ่งสิทธิโดยอาศัยแรงกายของสมาชิกในครัวเรือน ครั้นเมื่อลูกหลานเติบโตเป็นผู้ใหญ่มีความสามารถจะแบ่งที่ดินให้ทำกิน ในอดีต

¹ วิทยาศาสตร์ จารัสพันธุ์ และ ประสิทธิ์ คุณรัตน์, “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน” ใน อาณันท์ กัญจนพันธุ์, บรรณาธิการ. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543): 256.

นั้น การแบ่งที่ดินทำกินหรือที่เรียกว่า “ให้มรดก” นั้น ไม่ได้ทำเป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่ทำด้วยว่าจ้า และในกรณีที่ลูกๆ ยังไಡแยกเรือน มรดกดังกล่าวก็มักจะเป็น “มรดกร่วม” ของพี่น้อง ซึ่งทุกคนต้องร่วมกันแสวงหาประโยชน์จากการดูแลน้ำ แสง ไฟ ลม ฯลฯ หรือเยาะก็มักจะเป็น “มรดกร่วม” โดยไม่มีการยกให้ลูกหลานคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ นอกจากนี้ เนื่องจากพื้นที่ชุมชนก็ไม่ได้กว้างขวางนัก ฉะนั้น มรดกบางอย่างโดยเฉพาะที่ดินจะมีการแบ่งให้ลูกๆ ในขนาดที่ไม่มากนัก คือเพียงเพื่อปลูกสร้างบ้านและเพาะปลูกเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น

ในกรณีที่พ่อแม่เสียชีวิตโดยที่ยังไม่ได้มีการยกมรดกให้กับลูกๆ บรรดาญาติผู้ใหญ่ ผู้อาวุโสของชุมชน และลูกคนโต จะเป็นผู้ที่มีบทบาทในการแบ่งมรดกแทน

2. สิทธิโดยการแต่งงาน

การเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองอีกลักษณะหนึ่งก็คือ การยกสิทธิให้กับลูกหลานที่ออกเรือนหรือแต่งงานแล้ว ทั้งนี้ เพราะในระบบคิดของชาวบ้านนั้น การออกเรือนหมายถึงการเลื่อนสถานภาพของบุคคลเข้าสู่การเป็นผู้ใหญ่เต็มตัว ฉะนั้น ชาวบ้านจึงมองว่าบุคคลเหล่านี้สามารถที่จะดูแลมรดกของพ่อแม่ได้ ฉะนั้น พ่อแม่ก็จะทำการแบ่งมรดกให้กับลูกหลานที่แต่งงานแล้ว ทั้งนี้ มีข้อที่น่าสังเกตก็คือ ผู้ที่จะได้รับมรดกประเภทที่ดิน ทรัพย์สินและสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่เป็นกรรมสิทธิ์ของครัวเรือนนั้น มักจะเป็นลูกหลานที่แต่งงานแล้ว และอาศัยอยู่ในชุมชน ส่วนผู้ที่แต่งงานแล้วและออกเรือนไปอยู่นอกชุมชน มักจะได้เฉพาะทรัพย์สินที่เป็นเงินทอง หรือวัสดุรายเท่านั้น

3. สิทธิโดยการซื้อขายหรือเช่า

สิทธิลักษณะสุดท้ายนั้นก็คือสิทธิที่ได้มาโดยการซื้อขายหรือเช่า ในอดีตนั้นการซื้อขายจะกระทำด้วยว่าจ้า และคนซื้อและคนขายก็มักจะเป็นกลุ่มญาติพี่น้อง หรือคนที่รู้จักมัคคุณกัน ฉะนั้นราคาก็ซื้อขายก็จะมีสูงนัก จนดูประหนึ่งว่า เป็นการโอนสิทธิในทรัพยากรของครัวเรือนที่ครอบครอง ซึ่งเห็นว่าแรงงานในครัวเรือนตนไม่อาจจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้เต็มที่ ให้กับครัวเรือนที่มีแรงงานในการใช้ประโยชน์

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่ทรัพยากรมีจำนวนจำกัด ประกอบกับความต้องการทรัพยากรเพื่อประโยชน์ต่างๆ มีเพิ่มมากขึ้น ส่งผลโดยตรงต่อการเพิ่มขึ้นของการเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองโดยการซื้อขาย เมื่อเปรียบเทียบกับ 2 ลักษณะแรก และสัมพันธ์โดยตรงต่อราคากองทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดินที่ถือว่าสูงขึ้นมากเมื่อเทียบกับอดีต นอกจากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าคนที่จะซื้อนี้ มักจะไม่ใช่คนในชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนมีฐานะทางเศรษฐกิจไม่แตกต่างกันมากนัก ขณะเดียวกันค่านิยมของห้องถินที่ให้การยกย่องเชิดชูผู้ที่บุกเบิกจับจองที่ด้วยตนเองว่าเป็น “คนยัง” ก็มีส่วนในการกำหนดรูปแบบการได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ด้วย

สถานการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับสิทธิการครอบครองในชุมชน

ปัจจุบัน ประเด็นเรื่องสิทธิการครอบครองในชุมชนนั้น นับว่าเป็นประเด็น “ร้อน” ของหลายชุมชน โดยเฉพาะสิทธิการครอบครอง “ที่ดิน” สาเหตุสำคัญประการแรกนั้น ก็สืบเนื่องมาตั้งแต่ภาวะการเติบโตของเศรษฐกิจของประเทศไทยในช่วงรัฐบาลเพลอกชาติชาย ชุมชนหัวไทร เป็นต้นมา (นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530) พื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ได้ถูกมองเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของภาคธุรกิจ จึงได้มีการขยายตัวของอาคาร ร้านค้า โรงแรม และห้างสรรพสินค้า เข้ามายังพื้นที่ดังกล่าว ได้ส่งผลให้ราคามีการเพิ่มสูงขึ้นมาก มีการซื้อขายที่ดินกันมาก ชาวบ้านบางคนก็ผันตัวเองมาเป็นนายหน้าซื้อขายที่ดิน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ในที่ดินสูง และเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดินใหม่ก็มักจะไม่ใช่คนในชุมชน หรือบางครั้งแม้แต่ชาวบ้านที่ขายที่ดินก็ไม่เคยรู้จักหน้าตาของผู้ซื้อ หรือแม้แต่ชื่อและนามสกุลจริงก็ไม่รู้จักด้วยซ้ำ ปรากฏการณ์เช่นนี้ปรากฏชัดในชุมชนที่มีเอกสารสิทธิ์

ประการที่สอง เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ในหลายชุมชนยังไม่ได้มีกรรมสิทธิ์ (ดูตารางที่ 9.1 ประกอบ) จะนั้นในกรณีพื้นที่ที่อยู่ในความครอบครองของราชการ เช่น องค์กรบริหารส่วนจังหวัด นั้น ทางราชการก็ได้เปิดให้เอกชนเข้ามาเช่าที่เพื่อใช้ประโยชน์ ซึ่งย่อมส่งผลต่อกลุ่มชาวบ้านเดิมที่เคยมาแรงงานหาประโยชน์จากพื้นที่แถบนั้น

ตารางที่ 9.1 แสดงจำนวนเอกสารสิทธิ์ครอบครองที่ดินของชุมชน

ที่	ชุมชน	จำนวนครัวเรือน	มีเอกสารฯ	ไม่มีเอกสารฯ	หมายเหตุ
1	ชุมชนลับแล	250	-	250	ที่ของภรรยาไฟ
2	ชุมชนเกตุแก้ว	75	-	75	ที่ดินของเทศบาล
3	ชุมชนดึงงาม	45	44	1	ไม่มีเพราะตกสำรวจ
4	ชุมชนท่าบังมัง	197	163	34	ที่ดินส่วนหนึ่งเป็นของเทศบาล
5	ชุมชนท่ากอไฟ	94	22	72	ที่ดิน อบจ. และกรมเจ้าท่า
6	ชุมชนหาดสวนสุข	360	4 (ขายแล้ว 2)	356	ที่ดินของ อบจ.
7	ชุมชนหาดสวนยา	82	63	19	ที่ดินของ อบจ./กรมเจ้าท่า
8	ชุมชนกดปลากขาว	181	181	-	
9	ชุมชนคุย่าง	139	-	139	ที่ดินของ อบจ./ราชพัสดุ
10	ชุมชนดอนเจี้ยว	110	110	-	
รวม		1,533	587	946	

จากตารางจะเห็นได้ว่าในเขตพื้นที่ 10 ชุมชน จำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 1,533 ครัวเรือน มีเพียง 587 หลังคาเรือนเท่านั้นที่มีเอกสารสิทธิ์ ขณะที่เกินครึ่ง (946 หลังคาเรือน) ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ และพื้นที่อยู่ในเขตรับผิดชอบของหน่วยงานหลายหน่วย ไม่ว่าจะเป็นองค์กรบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล ราชพัสดุ การรถไฟแห่งประเทศไทย และกรมเจ้าท่า

ด้วยเหตุนี้ ภายในชุมชนที่ยังมีปัญหาเรื่องเอกสารสิทธิ์ในการครอบครอง ได้รวมตัวกันขึ้นเป็นเครือข่ายชุมชนแอดดี้ชั่นในปี 2542 แต่การเรียกร้องของชาวบ้านนั้นมีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2525 หลังจากที่ทางการเคยออกเอกสารสิทธิ์ให้และเรียกคืนไป (กรณีชุมชนท่าก่อไฝ) โดยอ้างว่าจะทำให้ใหม่ซึ่งบางครัวเรือนไม่ได้คืนให้แก่ทางอำเภอ จึงมีสิทธิ์ในที่ดินจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งพื้นที่ของชุมชนที่ยังไม่มีกรรมสิทธิ์ ส่วนใหญ่จะพบปัญหาเดียวกันคือ อยู่ในเขตพื้นที่ของทางราชการ ขณะที่พื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ (ทั้งหมดและบางส่วน) หลายชุมชนก็เป็นที่ต้องการของนักธุรกิจที่นำไปใช้ประโยชน์ แม้ว่าจะเป็นพื้นที่ที่ประสบภัยปัญหาน้ำท่วมก็ตาม

ประการที่สาม การดำเนินโครงการของราชการในพื้นที่ เช่น การปรับปรุงภูมิทัศน์ การจัดสร้างสิ่งสาธารณูปโภค ได้ทำให้พื้นที่ที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์ ในฐานะที่เป็นสมบัติสาธารณะนั้น ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีกต่อไป ซึ่งนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างราชการท้องถิ่นกับชาวบ้านในชุมชน ดังเช่น กรณีการวางแผนท่อระบายน้ำบริเวณบุ่งจ้าว หรือการทำผังกันน้ำเพื่อยกระดับน้ำให้สูงขึ้นบริเวณกุดปลาขาว เป็นต้น

ภาพที่ 9.1 ป้ายประกาศขายที่ซึ่งพบเห็นอยู่ทั่วไปในชุมชน

ดังนั้น จะพบว่าการเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองของชุมชนนั้น สัมพันธ์โดยตรงกับการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าว

บทที่ 10

พื้นที่ชุมชน้ำในเขตเมือง: การเปลี่ยนแปลง การปรับตัวและการต่อรอง

ตลอดช่วงเวลาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ชุมชน้ำที่ศึกษาในครั้งนี้ พบร่วมกับการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงในเชิงกายภาพ และการเปลี่ยนแปลงในเชิงสังคมวัฒนธรรม ซึ่งนำมาซึ่งการปรับตัว และต่อรองของชุมชน ดังนั้นบทนี้จะนำเสนอการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่และผลที่เกิดขึ้น รวมทั้งรูปแบบการปรับตัวและการต่อรองของชุมชน

การเปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาเราพบว่าการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทั้งในเรื่องระบบนิเวศและวิถีชีวิตของชุมชนในพื้นที่ศึกษานั้น สัมพันธ์โดยตรงทั้งกับนโยบาย กฎหมาย และการพัฒนารัฐ การขยายตัวของภาคธุรกิจเอกชน และการขยายตัวของชุมชน ซึ่งนำมาสู่การปรับตัว และการต่อรองของชุมชนในรูปแบบต่างๆ ดังมีรายละเอียดดังนี้

ก. ปัจจัยที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลง

1. นโยบาย กฎหมาย และโครงการพัฒนาของรัฐ

จากการศึกษาพบว่า เนื่องจากทำเลที่ตั้งอยู่อยู่ระหว่างเมืองใหญ่ 2 เมืองคือเมืองอุบลฯ กับเมืองวรินชำราบ ฉะนั้นจึงพบว่าในพื้นที่ชุมชน้ำแห่งนี้ มีกิจกรรมการพัฒนาของรัฐที่ได้ดำเนินการหลายโครงการที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ “กุด” และ “ป่าบุ่งป่าทาม” ในพื้นที่ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวมีผลกระทบต่อพื้นที่นี้โดยตรงเท่านั้น หากแต่เป็นผลทั้งจากการพัฒนาในระดับภูมิภาคและระดับจังหวัดด้วย

1.1 โครงการพัฒนาในระดับภูมิภาคและระดับจังหวัด

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคมของชุมชนนั้น สาเหตุหนึ่ง เป็นผลมาจากการพัฒนาระดับภูมิภาคและระดับจังหวัด โดยในระดับภูมิภาคนั้น อาจจำแนกได้เป็น 2 ส่วนคือ โครงการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจเฉพาะและพื้นที่เชื่อมโยงเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้าน (หรือนโยบายเปิดประตูสู่อินโดจีน) และโครงการพัฒนาต่างๆ บนลำน้ำมูลตอนบน และลุ่มน้ำซึ่งเป็นลุ่มน้ำสาขาของแม่น้ำมูล

ในส่วนของโครงการแรก คือโครงการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจเฉพาะ และพื้นที่เชื่อมโยงเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้าน หรือนโยบายเปิดประตูสู่อินโดจีนนั้น ส่งผลกระทบอย่างเห็นได้ชัด

ต่อพื้นที่ชุมชนแห่งนี้ ในแง่ที่ว่าทำให้มูลค่าของที่ดินในบริเวณนี้สูงขึ้น และนำไปสู่การเข้ามาใช้พื้นที่เพื่อดำเนินโครงการต่างๆ ที่จะรองรับกับนโยบายต่างๆ ทั้งของรัฐและเอกชน ในรูปของการซื้อ-ขายที่ดินจากผู้ที่มีเอกสารสิทธิ์ และการให้อพยพโยกย้ายจากพื้นที่ว่างของรัฐที่ถูกชาวบ้านเข้าไปจับจองช่วงนี้จะอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ซึ่งชาวบ้านบางคนกล่าวถึงบรรยายกาศช่วงนั้นว่า ชาวบ้านสนุกสนานกับการขายที่หรือทำตัวเป็นนายหน้าค้าที่ดิน เนื่องจากที่ดินมีราคาสูง และมักจะเป็นการขายทั้งที่ห้องบ้าน โดยไม่ได้สนใจว่าเมื่อขายแล้วตนจะไปอยู่ที่ไหน เนื่องจากทันต่อความยั่วยวนของราคาน้ำมูลและภัยคุกคาม สรุปแล้ว คงเป็น “ได้เขียนบรรยายภาพของปรากฏการณ์ดังกล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “ลีลากนจน พลังขับเคลื่อนชุมชนและเมืองน่าอยู่” (ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์) ไว้อย่างน่าสนใจต่อนหนึ่งว่า

“...โครงการนี้ ก่อให้เกิดการตีด้วยห้องบ้านที่ห้องน้ำรัฐและเอกชนเป็นอย่างมาก พื้นที่ว่างเปล่าของรัฐที่ร้ายกาจเข้าอยู่อาศัยมากกว่า 40 ปี ก็มีโครงการที่จะนำไปพัฒนา ส่วนเอกชนก็มีการกว้างซื้อที่ดินจากชาวบ้านเพื่อนำไปสร้างโรงแรม หรือตูนไว้รองรับการพัฒนาตามโครงการดังกล่าว ชาวบ้านหลายชุมชนอนไม่หลับเพราะกระแสการไฟฟ้ามีอยู่ตลอดเวลา...จากสถานการณ์ที่นายทุนเข้ากัวนซื้อที่ดินจากชาวบ้าน ที่ดินของรัฐอันว่างเปล่าซึ่งชาวบ้านอยู่อาศัยกันมหาศาลชั่วอายุคน ก็เริ่มมีข่าวว่าจะนำไปใช้ประโยชน์รองรับการขยายตัวของเมือง อันเนื่องมาจากโครงการเปิดประชารัฐในจีน แผนการทั้งหมดถูกวางแผนมาจากการสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติโดยที่ชาวบ้านผู้แบ่งบ้านแบ่งเมืองอยู่แต่เดิมไม่มีโอกาสได้มีส่วนในการจัดการกับชีวิตของตนเองแม้แต่น้อย..”¹

ทั้งนี้โครงการพัฒนาตามนโยบายดังกล่าวยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน เพียงแต่เปลี่ยนคำเรียกไปตามยุคสมัยทางการเมือง ดังที่เรามักได้ยินคำแปลกๆ ไม่ว่าจะเป็น “ยุทธศาสตร์การพัฒนาเมืองชายแดน” “ยุทธศาสตร์เมืองอุบลรัตน์” “สามเหลี่ยมเศรษฐกิจ” เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่มีนัยเดียวกันคือ การเปิดประตูการค้าสู่ประเทศไทยในกลุ่มอินโดจีนนั่นเอง อันเป็นสิ่งที่ยืนยันว่า พื้นที่ชุมชนแห่งนี้คงยังต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงต่อไปอย่างไม่ต้องสงสัย

สำหรับโครงการพัฒนาระดับภูมิภาคอีกกลยุทธ์หนึ่งก็คือ โครงการต่างๆ ที่ดำเนินการบนลำน้ำมูลตอนบน และลุ่มน้ำชี ที่น่าจะส่งผลต่อสภาพนิเวศของชุมชนในแง่ของคุณภาพของน้ำ และภาวะน้ำท่วมในชุมชนด้วย กล่าวคือ ชาวบ้านในชุมชนได้กล่าวถึงกรณีที่มีการปล่อยน้ำเสียจากโรงงานน้ำตาล ลงสู่แม่น้ำพอง ในจังหวัดขอนแก่น และน้ำจากแม่น้ำพอง ก็ไหลลงสู่แม่น้ำชี และสู่แม่น้ำมูลที่จังหวัดอุบลราชธานี ในช่วงนั้น น้ำในแม่น้ำมูลที่บริเวณเขตเทศบาลนครอุบลราชธานีก็ได้รับผลกระทบเดียวกัน นอกจากนี้ ชาวบ้านหลายรายที่กล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า ว่าน้ำที่ท่วมเมืองอุบลฯ และ

¹ สุวัฒน์ คงแป้น, ลีลากนจน พลังขับเคลื่อนชุมชนและเมืองน่าอยู่ (กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน), ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์): 34.

พื้นที่ชุมชนเป็นเวลานานนับเดือนนั้น เป็นผลมาจากการก่อสร้างเขื่อนที่อยู่ทางตอนบน ทั้งในแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี ฉะนั้น การปล่อยน้ำจากเขื่อนต่างๆ แต่สุดท้ายน้ำทั้งหมดก็มารวมกันที่จังหวัดอุบลฯ ก็ทำให้ภาวะน้ำท่วมในพื้นที่ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น

จากนโยบายการพัฒนาระดับภูมิภาคนั้น ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาในระดับจังหวัด โดยเฉพาะการพัฒนาเพื่อร่วมกับการขยายตัวของเมือง อันเนื่องมาจากโครงการปิดประตูสูญใจจีน ชาวบ้านในพื้นที่กล่าวถึงโครงการใหญ่ๆ 2 โครงการ คือ โครงการก่อสร้างเขื่อนปากมูล (ซึ่งเริ่มดำเนินการในปี พ.ศ. 2533 และเสร็จปี พ.ศ. 2537 ใช้งบประมาณก่อสร้างที่กู้จากธนาคารโลกทั้งหมด 6,600 ล้านบาท) กับ โครงการก่อสร้างถนนสายเลี่ยงเมืองผ่านจังหวันอุบลฯ และเสร็จในปี พ.ศ. 2543 โดยให้เหตุผลว่า การก่อสร้างเขื่อนปากมูลนั้น แม้จะมีผลดีในบางด้าน แต่สำหรับชุมชนแล้วเขื่อนปากมูลผลกระทบต่อชุมชนด้วยเช่นกัน กล่าวคือในช่วงฤดูน้ำหลาก หากเขื่อนปากมูลไม่ได้เปิดก็จะทำให้น้ำเอ่อและระดับน้ำเพิ่มสูงขึ้น ซึ่งทำให้ภาวะน้ำท่วมในจังหวัดอุบลฯ ค่อนข้างยาวนานกว่าปกติ ขณะเดียวกันนับแต่มีการก่อสร้างเขื่อนปากมูลเสร็จแล้วมีการกักเก็บน้ำ ชุมชนก็ต้องเผชิญกับปัญหาการแพร่ระบาดของไข้ราษฎร์ ทั้งบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูล ริมกุ่ด และป่าบึงป่าatham หรือแม้แต่พื้นที่โล่งเตียนในบริเวณใกล้บ้าน ส่วนโครงการก่อสร้างถนนสายเลี่ยงเมืองนั้น ชาวบ้านก้มองว่าเป็นเสมือนกำแพงที่กั้นทางให้ของน้ำ ฉะนั้น ในช่วงฤดูน้ำหลากนั้น การให้ของน้ำจะไม่สะดวก ทำให้การระบายน้ำในพื้นที่ที่มีน้ำท่วมขังเป็นไปได้ช้าด้วย

1.2 โครงการพัฒนาในระดับพื้นที่

สำหรับโครงการพัฒนาในระดับพื้นที่ชุมชนนั้น ที่เป็นการดำเนินงานของภาครัฐมีหลายโครงการด้วยกัน ทั้งนี้โครงการต่างๆ ที่สำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่นับตั้งแต่อีตมีดังนี้

1. การก่อสร้างสะพานข้ามกุ่ดศรีมังคละ ในปี พ.ศ. 2475 ภายหลังจากการขยายเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯ มาถึงอุบลราชธานีในปี พ.ศ. 2473 ซึ่งเป็นสะพานที่ฐานและตอม่อเป็นคอนกรีตขนาดที่ตัวสะพานเป็นเหล็กและมีลักษณะสูงโคงงอขามกุ่ด เพื่อให้เรือสามารถลอดผ่านได้ มีความยาวประมาณ 25 เมตร ชาวบ้านในแถบนี้จึงเรียกกันว่า “สะพานสูง”

2. การก่อสร้างอาคารรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.) บริเวณกุ่ดปลาขาวผั่งที่ติดกับอำเภอวารินชำราบ ในปี พ.ศ. 2491

3. การก่อสร้างสะพานเสริมชาชีปโดยข้ามแม่น้ำมูล เชื่อมระหว่างผู้เมืองกับผู้ชาววารินชำราบ ในปี พ.ศ. 2497

4. การก่อสร้างถนนลาดยางสายอุบลฯ-วาริน (ทางหลวงหมายเลข 24) พร้อมทั้งการทุบสะพานสูงทึ้งเพื่อก่อสร้างสะพานใหม่ ในปี พ.ศ. 2505-2506

5. การประกาศถอนสภาพที่ดิน (หาดสวนยา) อันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินที่ราชภูมิใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในท้องที่ตำบลธาตุ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2513 โดยมอบหมายให้องค์การบริหารส่วนจังหวัด

อุบลราชธานีจัดทำประโยชน์ จำนวน 2 แปลง รวมเนื้อที่ 1,123 ไร่ ซึ่งต่อมาได้มีนักธุรกิจไปขอเช่า เพื่อหาประโยชน์ในทางธุรกิจ อันเป็นที่มาของอาคารพาณิชย์ ห้างสรรพสินค้า และโรงแรม

6. การก่อสร้างคันกันปากบุ่งจ้างในปี พ.ศ. 2526 โครงการนี้เกิดขึ้นจากคำริช่องกลุ่มผู้ บริหารในสภากำแพงคำน้ำแข็งที่มองว่าต้องการให้มีน้ำขังอยู่ในบุ่งตลอดปี เพราะในช่วงนั้นระบบ การผลิตไฟฟ้าคัญในบุ่งจ้างนอกจากการประมงพื้นบ้านแล้วก็คือ การทำนาแซง

7. การออกกฎหมายห่วงฉบับที่ 19 (พ.ศ. 2529) ออกตามความในพระราชบัญญัติผังเมือง พ.ศ. 2518

8. การสร้างถนนเข้าบ้านกุดปลาขาวในปี พ.ศ. 2536 โดยการถอนกั้นกุดปลาขาว

9. โครงการก่อสร้างบ่อบำบัดน้ำเสียของเทศบาลเมืองวารินชำราบ ปีงบประมาณ 2542 ด้วยงบประมาณ 400 ล้านบาท

10. โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกุดปลาขาว ตามแผนพัฒนาเทศบาลเมืองวารินชำราบ ระยะที่ 1 และ 2 ซึ่งเริ่มดำเนินการในช่วงปีงบประมาณ 2542–2545 โดยมีการก่อสร้างอาคารจำนำยผลิตภัณฑ์พื้นเมือง ลานและเวทีการแสดง ศาลาريم น้ำ การก่อสร้างงานหินเรียงยาแนวริมคลอง การก่อสร้างบันไดทางลง คสล. การติดตั้งไฟฟ้าแสง ส่องสว่างบริเวณลานจอดรถและทางเดิน การปรับปรุงทัศนียภาพตามแนวตั้ง การกันช่องดักดា (ทาง ไหหลังน้ำจากกุดปลาขาวลงสู่บุ่งจ้าง) บริเวณใกล้กับองค์พระด้ำ การกันช่องกุดเป่งกับกุดตะกาย และการกันปากเจ้าหมื่น ในปี พ.ศ. 2546

ภาพที่ 10.1 การปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณกุดบ้านและกุดปลาขาว

11. การก่อสร้างถนนสายวาริน-อุบล เส้นที่ 2 โดยมีการสร้างสะพานข้ามกุดปลาและสะพาน ข้ามแม่น้ำมูล ซึ่งดำเนินการในช่วงปี พ.ศ. 2545-2547

12. การออกแบบกราฟฟิคที่ใช้บังคับผังเมืองรวมเมืองอุบลราชธานี - วารินช์ราบ พ.ศ. 2547 ที่มีการขยายพื้นที่ธุรกิจเพิ่มขึ้น

13. โครงการบ้านมั่นคง ตามแนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยเพื่อการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน โดยการดำเนินงานของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรรมมหาชน) ร่วมกับองค์กรชุมชนและภาคีต่างๆ ในท้องถิ่น สำหรับกรณีพื้นที่ศึกษานั้น ชุมชนที่เข้าร่วมโครงการนำร่องประกอบด้วย 2 ชุมชนคือ ชุมชนหาดสวนสุข และชุมชนเกตุแก้ว ซึ่งขณะนี้กำลังอยู่ระหว่างการดำเนินการ

2. การขยายตัวของภาคธุรกิจเอกชน

ในอดีตนั้น พื้นที่ดังกล่าวไม่ได้รับความสนใจจากกลุ่มธุรกิจเท่าใดนัก เหตุผลหนึ่งก็คงจะเนื่องจากลักษณะของพื้นที่ที่เป็นพื้นที่ลุ่มและพื้นที่ชุมน้ำ จะมีกีแท็กการขนส่งทางน้ำที่ดำเนินการในรูปของเรือพาย เรือเจ้า แพยนต์ รับส่ง-ส่งผู้โดยสารและสินค้าข้ามฟากระหว่างเมืองอุบล-วาริน และท่าเรือขันส่งข้าวบริเวณหาดสวนยา ซึ่งจำกัดอยู่เฉพาะบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูล ขณะที่บริเวณกุดนุ่งทาม รวมทั้งที่สาธารณประเทศบราซิลที่อยู่ด้านในบังไม่มีกิจกรรมใดๆ ในเชิงธุรกิจเข้ามาเกี่ยวข้องภาพในอดีต ก่อนที่จะมีสะพานเสริมประชาธิปไตย บริเวณดังกล่าวเป็นเพียง “ทางผ่าน” ของกองความรุนแรงบนทุกข้างเปลือกชายแดนให้กับโรงสี และเรือข้ามฟากระหว่างฝั่งเมืองกับฝั่งวารินชาราบ

อย่างไรก็ตาม ภายนอกเมืองมีการก่อสร้างสะพานเสริมชาชีปโดย ยังผลให้เมืองอุบลฯ มีการขยายตัวทั้งทางประชารถและทางธุรกิจอย่างรวดเร็ว จนนำไปสู่การขยายตัวไปยังพื้นที่ใกล้เคียงพื้นที่ซึ่งน้ำดังกล่าวก็ถูกแปลงสภาพให้เป็น “พื้นที่ทางธุรกิจ” ที่รองรับการเติบโตของเมืองอุบลฯด้วยซึ่งเป็นการดำเนินไปตามแนวทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งไปสู่อุดสาหกรรม และสิ่งที่ตามมาก็คือการอาศัยกลไกของรัฐ ในกระบวนการเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์จากพื้นที่จากเดิมเป็น “ที่สาธารณะ” (เป็นกุฏ เป็นป้ายง่ายๆ เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์) มาใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจแทน ยังผลให้พื้นที่สาธารณะนั้นลดลงเรื่อยๆ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ การพิจารณาจากการประกาศกฎกระทรวงเกี่ยวกับผังเมือง ที่ถอนสภาพที่ดินที่ราชภูมิใช้ประโยชน์ร่วมกัน หรือกำหนดเขตพื้นที่จากเดิมเป็นพื้นที่สีเขียว เป็นพื้นที่สีส้ม หรือสีแดง ดังนั้น ในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา จึงพบว่ามีห้างร้าน ธุรกิจของเอกชน เกิดขึ้นในพื้นที่อย่างมากมาย โดยเฉพาะบริเวณติดถนนสายอุบลฯ-วาริน และบางธุรกิจสามารถเข้าที่ในระยะยาว หรือซื้อที่ขนาดใหญ่นับร้อยไร่เพื่อดำเนินกิจการ ซึ่งพื้นที่นั้นๆ บางแห่งก็มีการเข้าไปใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน ทั้งการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน การเลี้ยงสัตว์ และเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ลุ่ม ผู้ที่มาลงทุนจึงต้องปรับปรุงพื้นที่โดยการรวมที่สูงขึ้นให้เหนือระดับถนนเส้นหลัก พัฒนาการการขยายตัวของภาคธุรกิจในพื้นที่ นับตั้งแต่ช่วงหลังจากการสร้างสะพานเสริมชาชีปโดย อาจแสดงได้ตามตาราง 10.1

ตารางที่ 10.1 แสดงพัฒนาการของการขยายตัวของภาคธุรกิจที่สำคัญในพื้นที่ชุมชน

ลำดับที่	ช่วงเวลา	เหตุการณ์
1	2491	การก่อสร้างอาคารที่รับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.)
2	2513	โครงการเมืองใหม่เทพนคร
3	2515	สร้างมูลนิธิสว่างบุชาธรรม
3	2518	บ่มน้ำมันตราดาว
4	2537	สร้างโรงเรียนอุบลรีสอร์ท บริเวณชุมชนคุยยาง
5	2537	สร้างอู่จอดรถบริษัทนครชัยแอร์
6	2543	สร้างห้างอุบลวัสดุ
7	2545	สร้างห้างสรรพสินค้ายังส่วน
8	2546	สร้างห้างสรรพสินค้าดีมาร์ท
9	2547	สร้างห้างอุบลวัสดุ สาขา 2
10	2547	สร้างโรงพิมพ์อุบลลงกิจ
11	2547	การก่อสร้างโรงเรียนแห่งที่ 2 กำลังดำเนินการ บริเวณชุมชนหาดสวนสุข ขณะนี้มีการถอนดินเพื่อปรับพื้นที่แล้ว

3. การขยายตัวของชุมชน

ขณะที่การขยายตัวของภาคธุรกิจเอกชนในพื้นที่ดูว่าจะไม่มีที่ทำว่าจะสิ้นสุด ในระดับชุมชน ก็พบว่ามีการขยายตัวเช่นกัน แต่ต้องยอมรับว่า การขยายตัวของประชากรไม่สัมพันธ์กับการขยายพื้นที่เสมอไป เพราะโดยมากแล้วมักจะอยู่ในรูปของการเข้ามาพักอาศัยเพื่อไปรับจ้างในตัวเมือง หรือในบริษัทห้างร้านใกล้ชุมชน ซึ่งจะอยู่ในรูปของการมาขอเช่าบ้านเช่าหรือห้องพัก หรือเป็นลูกเชย/ลูกสะไภ้ที่แต่งงานกับคนในชุมชน ก็จะย้ายมาอยู่ด้วย บางครั้งก็อาศัยอยู่บ้านหลังเดียวกัน แต่ถ้ามีฐานะดีก็อาจจะสร้างบ้านในละแวกเดียวกับพ่อแม่

อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของประชากรในพื้นที่ อาจจะเป็นการอพยพเข้ามานของคนจากที่อื่น ซึ่งรวมถึงผู้ที่อพยพออกจากพื้นที่ที่มีโครงการของรัฐ หรือภาคธุรกิจเข้าไปดำเนินการด้วย จึงเข้ามาบักหลักอาศัยในพื้นที่ชุมชน ซึ่งพบในบริเวณชุมชนเกตุแก้ว แต่ปัจจุบันการขยายตัวของชุมชนในลักษณะนี้ไม่มีแล้ว

ข. ผลที่เกิดขึ้น

จากนโยบาย กฎหมาย และกิจกรรมการพัฒนาของรัฐ การขยายตัวของภาคธุรกิจเอกชน และการขยายตัวของชุมชน ที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า โครงการพัฒนาในระดับจังหวัดและภูมิภาค และโครงการพัฒนาในระดับพื้นที่ในระยะเริ่มแรกนั้น จะผูกพันอยู่กับวัตถุประสงค์ทางด้านการ

พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภค ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ผังกันน้ำ ถนนทาง ระบบบำบัดน้ำเสีย ต่อมาเริ่มเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เมื่อมีนโยบายส่งเสริมปีการท่องเที่ยวของประเทศไทย เช่น โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์ในเขตกรุงเทพฯ และอาคารสินค้าผลิตภัณฑ์พื้นเมืองโดยเทศบาลเมืองวารินชำราบ และในช่วงหลังจะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านที่อยู่อาศัยของประชาชน เช่น โครงการบ้านมั่นคง ที่ดำเนินการโดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ร่วมกับองค์กรชุมชนและภาคีต่างๆ

ขณะที่การเข้ามาใช้พื้นที่ของชุมชนเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจนั้น ปรากฏชัดในช่วงที่ประเทศไทยมีการเติบโตทางเศรษฐกิจสูง นับตั้งแต่ พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา ซึ่งลักษณะของกิจกรรมของธุรกิจในบริเวณพื้นที่นี้ก็จะมีความหลากหลาย ขณะเดียวกัน ในระดับชุมชนก็มีการขยายตัวเช่นกัน ซึ่งทั้ง 3 ลักษณะนั้นนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ดังนี้

1. การลดลงของพื้นที่สาธารณะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวม

ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่ากิจกรรมการพัฒนาของรัฐ ภาคธุรกิจเอกชน ในพื้นที่นั้น (ที่ดำเนินไปตามประกาศของสำนักผังเมืองส่วนหนึ่งนั้น-ดูภาพที่ 10.2 และ 10.3 ประกอบ) ได้ทำให้พื้นที่สาธารณะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวม (Common property) ซึ่งก็ได้แก่กุฏและป่าบุ่งป่าทามลดลงไปค่อนข้างมาก เพราะกิจกรรมเหล่านั้นได้ดำเนินการในบริเวณระบบนิเวศดังกล่าว และในบางพื้นที่ กุฏและป่าบุ่งป่าทามก็หายไปจนเกือบหมด หรือหากยังมีอยู่บ้างชาวบ้านก็ไม่อาจที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งแน่นอนว่า เนื่องจากกุฏและป่าบุ่งป่าทามเป็นแหล่งเลี้ยงชีพสำหรับคนในพื้นที่แห่งนี้ จำนวนไม่น้อย จะนั่นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงย่อมส่งผลต่อ “สิทธิ” (rights) ทั้งสิทธิการใช้ (Usufruct rights) และสิทธิตามธรรมชาติ (Natural rights) ซึ่งเป็นพื้นฐานของทุนทางสังคม ตามหลักการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนรวม²

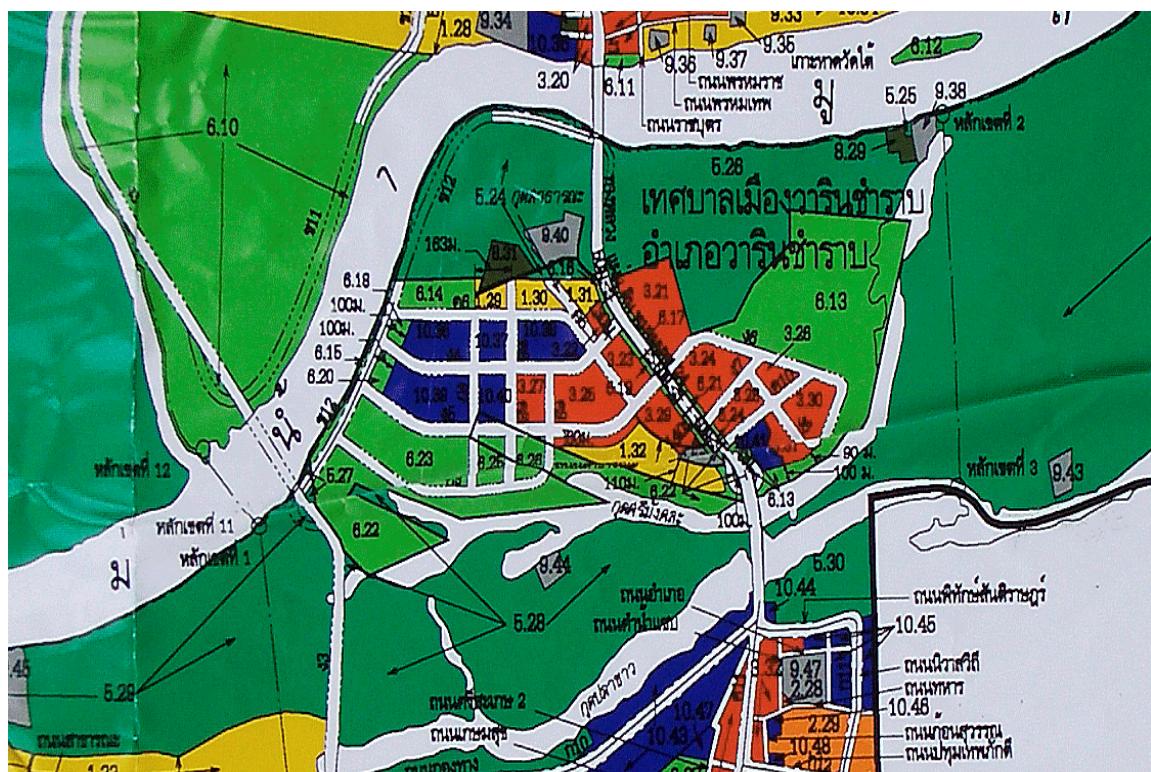
อนึ่ง แนวคิดในการพัฒนาพื้นที่ชุมชนฯแห่งนี้ในเชิงธุรกิจนั้น มีหลักฐานยืนยันว่าเริ่มมาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2513 หลังจากที่มีพระราชบัญญัติ “ตอนสภาพที่ดินอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินที่ราชภูมิใช้ประโยชน์ร่วมกัน” ในห้องที่ตำบลลหาตุ อําเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 2 แปลง เนื้อที่รวมกันประมาณ 1,124 ไร่ 52 ตารางวา คงเหลือเป็นที่เลี้ยงสัตว์เนื้อที่เพียง 272 ไร่ 2 งาน 39 ตารางวา เท่านั้น ดังเหตุผลที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 87 ตอนที่ 25 วันที่ 24 มีนาคม 2513 ว่า

“เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ ตามที่ทางราชการได้ประกาศสงวนที่ดินประมาณ 1,395 ไร่ 2 งาน 91 看重 7/10 ตารางวา ในห้องที่ตำบลลหาตุ อําเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี สำหรับให้ราษฎรใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2469 นั้น บัดนี้ปรากฏว่า ราษฎรได้

² アナนท์ กัญจนพันธุ์, มิติชุมชน: วิธีคิดห้องถูน์ว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544): 133.

ใช้ที่ดินดังกล่าวเลี้ยงสัตว์เฉพาะบริเวณด้านตะวันออก เป็นเนื้อที่ประมาณ 271 ไร่ 2 งาน 39 เศษ 5/10 ตารางวา ส่วนบริเวณด้านตะวันตก เนื้อที่ประมาณ 1,124 ไร่ 52 เศษ 2/10 ตารางวา เป็นที่ลุ่มใช้เลี้ยงสัตว์ไม่ได้ และราชภารมิได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันมาเป็นเวลา矣สิบปีแล้ว สมควรถอนสภาพที่ดินแปลงนี้ เฉพาะบริเวณที่ราชภารมิได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เพื่อให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานีจัดหาผลประโยชน์สำหรับบำรุงท้องถิ่นต่อไป จึงจำเป็นต้องตราพระราชบัญญัตินี้ตามประมวลกฎหมายที่ดิน”³

ซึ่งประกาศดังกล่าวได้เปิดทางให้นำไปสู่การขอเช่าที่ดังกล่าวของกลุ่มธุรกิจ เพื่อจัดทำโครงการ “เมืองใหม่เทพนคร” ดังปรากฏในหน้าหันสือพิมพ์ท้องถิ่นในขณะนั้น แม้ว่าโครงการดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นจริงตามที่โฆษณาไว้ แต่ก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้กลุ่มธุรกิจได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่นี้ นั่น จึงได้เริ่มมีการเข้ามากกว้านี้ขึ้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ หรือขอเช่าจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพื่อดำเนินธุรกิจ ดังที่ได้นำเสนอไปแล้วข้างต้น

ภาพที่ 10.2 ผังเมืองในปี พ.ศ. 2547

³ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 87 ตอนที่ 25 วันที่ 24 มีนาคม 2513 หน้า 113.

ภาพที่ 10.3 ผังเมืองในปี พ.ศ. 2529

2. ภาวะน้ำท่วมขังยาวนาน

ในอดีตพื้นที่บริเวณดังกล่าวส่วนใหญ่จะมีน้ำท่วมหลักในช่วงฤดูฝน โดยเฉพาะบริเวณกุดและป่าบึงป่าatham กล่าวคือน้ำจะไหลจากแม่น้ำมูลผ่านเข้ามาอย่างกุดได้ 2 จุด คือบริเวณปากเจ้าหมื่น และบริเวณปากชุมดิน (อยู่ถัดขึ้นไปจากบริเวณปากเจ้าหมื่น ขึ้นไปทางบ้านช่างหม้อประมาณ 400 เมตร) จากนั้นน้ำก็จะไหลลงกุดตะกวาย ลงไปยังกุดศรีมังคละ (กุดใหญ่) ลงบุ่งจ้าว และไปออกสู่แม่น้ำมูลบริเวณปากบุ่งจ้าว ชุมชนท่ามั่งมั่ง แต่นับตั้งแต่มีการก่อสร้างถนนคอนกรีตเลียบแม่น้ำมูล การถนนปากชุมดิน และการกันปากเจ้าหมื่น ภาวะน้ำท่วมขังก็ยาวนานขึ้น

ทั้งนี้ภาวะน้ำท่วมขังตามปกติจะในแต่ละปีจะอยู่ในช่วงประมาณ 10 วันถึง 2 สัปดาห์ ทั้งนี้ในช่วงดังกล่าวจะมีภาวะที่เรียกว่า “น้ำนิ่ง” อยู่ประมาณ 2 วัน จากนั้นระดับน้ำก็จะค่อยๆ ลดลงจนเข้าสู่ภาวะปกติ ซึ่งในมุมมองของชาวบ้านแล้วถือว่าเป็น “ปรากฏการณ์ปกติ” ในช่วงฤดูฝน ยกเว้นในปีที่เกิดภาวะน้ำท่วมหนัก เช่น ปี พ.ศ. 2493, 2521, 2534 อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านในชุมชนได้ตั้งข้อสังเกตว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 เป็นต้นมา ภาวะน้ำท่วมของพื้นที่กล้ายเป็น “ปัญหา” ของชุมชนในบริเวณนี้ ซึ่งในมุมมองของชาวบ้านนั้น ได้อธิบายถึงสาเหตุของปัญหาน้ำท่วมไว้หลายประการด้วยกันคือ

ประการที่แรก เป็นผลมาจากการโครงสร้างต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการถนนพื้นที่ที่เคยเป็นแก้มลิงรองรับน้ำในช่วงฤดูน้ำหลอก ทำให้พื้นที่แก้มลิงลดลง ฉะนั้น เมื่อมีน้ำหลอกมาก น้ำที่ไม่มีที่ไปก็จะเอ่อขึ้นมา รวมทั้งการปิดกั้นทางน้ำดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น นอกจากนี้โครงการก่อ

สร้างต่างๆ เหล่านั้นจำนวนไม่น้อย ก็เป็นตัวกีดขวางทางให้เหลื่องนำที่จะระบายออกไปยังแม่น้ำแม่น้ำมูล ดังที่บพบรรณาธิการจดหมายข่าวไทยบ้าน เคยเขียนไว้ว่า "...ก็ตั้งแต่น้ำลดลงในปีที่ผ่านมา (ปี 2545-ผู้วิจัย) จนถึงวันนี้ การพัฒนาเมืองสู่ความศิริใส่สารพัดโครงการได้荷ลงมือ ชุด เจาะ เท ถอน ต่อ ก่อสร้าง กันอย่างมหาศาลและอย่างເօເປັນເຂາຕາຍ ຈະຫາວັນທີອາຍຸແກວໆ ຂູມໜ້າທີ່ບັນມື້ ຂູມໜ້າຄູຍາງ ຂູມໜ້າຫາດສວນສຸຂ ແລະ ຂູມໜ້າກຸດປລາຂາ ເຫັນແລ້ວໃຫ້ເກີດອາກາຮ້ອແກສິ້ນຫວັງຕ່ອະຫາຈັກຮ້ານຮວງຂອງຕົນເອງ ໂດຍວິທີກາຮັນດິນມາຄົມທີ່ປຸງທີ່ກຳນົດໄດ້ ເມື່ອຖຸນໜາດໃຫຍ່ກ່ອສ້າງຂໍຍາຍ ເກືອບ 2-3 ເມື່ອຕົນ ເພື່ອຫົ່າທ່ວມ ເຮີກວ່າປີທີ່ແລ້ວທ່ວມສຶ່ງຕຽງໃໝ່ ກີ່ແກ້ໂດຍວິທີກາຮັນໃຫ້ສູງກວ່ານັ້ນ ໂດຍໄໝສັນໃຈມອງເລີຍວ່າໜາວັນຄົນຈົນໆ ທີ່ເຂົາອຸ່ຽນຂ້າງຈະໄດ້ຮັບຜລກຮະບົບເດືອດຮ້ອນຫຼືໄມ່ ມັນຄື້ອງກາຮັນເຂົາຕ້ວຣອດຄົນເດີວາ ໃຊ້ຫຼືໄມ່ ແມ່ນຜົ້າດຳມພລອຍ ເມື່ອໂຄງກາຮັນພັນນັ້ນທີ່ກ່ອງກ່າວໆ ເກືອບ 2 ເທັກປາລ ເຊໂລກັນລົງຄົມດິນແລະສິ່ງປະລຸກສ້າງສາຮັພັດກັນທາງນໍາ ຕັ້ງແຕ່ທາງແຍກປະຕູໂຈງເມື່ອວັຣິນ ຈົດຄອສະພານເສີປະຫຼິປໍໄດ້ຍອຍ່າງຄຶກຄັກ ແມ່ນຜົ້າກໍາຮົມສັດ ເມື່ອຄົນນັ້ນເຊື່ອມວັຣິນ-ອຸບລ໌ ແກ່ໄໝກໍ່ ກຳລັງຈະກ່ອສ້າງເສັງຈົ້າ ໄນໄດ້ອູ້ໄກລເລຍ ເພວະອູ່ຕຽງຫວັງຮະໄດ້ບ້ານແກວໜູມໜ້າຫາດວັດໃຫ້ນີ້ເອງນັ້ນໜ້າມາຍຄວາມວ່າ ຈ.ອຸບລ໌ ມີຄົນນາທີ່ສູງກວ່າຮະດັບນໍາທ່ວມປີທີ່ແລ້ວຕັ້ງ 2 ຄົນ ທໍາທັນນໍາທີ່ຂ່າຍກັນກັນນໍາ ປົມມານມາຫາຄາລີ່ທີ່ໄຫລເຊື່ຍງກາງມາຈາກເຖິກເຂາແພນນໍາ ຈ.ນគຣາຈສິມາ ແມ່ນຈະໄໝໄກສີໄຕລື່ມຕາອ້າປາກ ເມື່ອ ກົມ. ໄນເຄີຍອມຮັບວ່າ ເຂື້ອນປາກມູລືຄືອຸກັນນໍາທ່ວມເມື່ອອຸບລ໌ ກາຮແກ້ໄຂປັບປຸງຫັນໍາທ່ວມຍ່າງຍິ່ງຍິ່ນ ນໍາຈະເຮີມຕັ້ງແຕ່ກາຮ່າງດຽວກັນກັນໃນບຣິເວັນແກ້ມລົງຫຼືໄອບຸ່ງການ ຖັນທີ່ເປັນໂຄງກາຮັນອົງຮູ້ແລະອົງເອກະນົມທີ່ກະທຳອູ່ນັ້ນ ຈະນັ້ນຍັບສຸກຮັບທານທີ່ສາທາກກາຮັນພັນນັ້ນທີ່ໜີ້ວ່າມີກັນ..."⁴

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับ นายสมพงษ์ จันน赫 ชาวบ้านชุมชนคุย่าง ที่กล่าวว่า สาเหตุของปัญหาน้ำท่วม น่าจะเป็นผลมาจากการพัฒนาเมืองทั้งในเขตของварินฯ และเมืองอุบลฯ ทำให้มีสิ่งปลูกสร้างถาวรเกิดขึ้นมากมาย ทั้งถนน ตึก อาคาร การคมนิบุกรุกแก้มลิง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้มาปิดกั้นทางน้ำไหล และคอมทับที่รองรับน้ำในระยะน้ำหลัก จังหวัดอุบลฯ เป็นพื้นที่รองรับน้ำโดยตรงอยู่แล้ว แต่โครงการต่างๆ ทั้งของรัฐและของเอกชน ได้ก่อสร้างสิ่งปลูกสร้างปิดกั้นทางไหลของน้ำทำให้น้ำท่วมขัง ส่วนใหญ่น้ำจะท่วมในพื้นที่ของชุมชนชาวบ้านที่ไม่รู้เรื่องรู้ราว ซึ่งน้ำยังท่วมเป็นเวลานาน⁵

ประการที่สอง เป็นผลมาจากการสร้างเขื่อนทางด้านบนทั้งในแม่น้ำมูลและแม่น้ำสาขา ฉะนั้นก่อให้เกิดภาวะน้ำท่วมของพื้นที่ที่อยู่ท้ายเขื่อน เช่นจังหวัดอุบลฯ เนื่องจากการปล่อยน้ำของเขื่อนมาพร้อมๆ กันในช่วงฤดูฝน ดังนั้น ในมุมมองของชาวบ้านบางคนจึงเสนอวิธีการแก้ปัญหาโดย

⁴ จดหมายข่าวไทยบ้าน, ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 (มีนาคม 2546): 2.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

การปรับ “วิธีการจัดการน้ำ” ของแต่ละเขื่อน ดังเช่น พ่ออาทิตย์ บุญกลิน ประธานชุมชนหาดสวนยา เสนอว่า แต่ละเขื่อนควรที่จะทยอยกันระบายน้ำออกในช่วงก่อนฤดูฝน เป็นต้น⁶

ประการที่สาม เป็นผลมาจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูล เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้เขื่อนปากมูล จะตั้งอยู่ห่างจากพื้นที่ที่ศึกษาออกไปเป็นระยะทางร่วม 80 กิโลเมตร แต่ในมุมมองของชาวบ้านในพื้นที่จำนวนไม่น้อยที่มองว่า ภาวะน้ำท่วมในชุมชนของตนนั้น เป็นผลมาจากการเขื่อนปากมูล ทั้งในเรื่องที่ว่าเขื่อนเป็นตัวกีดขวางทางเดินของน้ำ ทำให้น้ำที่เหลือจากตัวเมืองอุบลฯ ไม่สามารถไหลลงสู่แม่น้ำโขงได้ในเวลาอันรวดเร็ว นอกจากนี้ ส่วนหนึ่งก็มองว่า การปิดประตูเขื่อนในช่วงฤดูฝน หรือในช่วงที่มีน้ำหนืดไหลมาyangจังหวัดอุบลฯ ปริมาณมากนั้น ก็ทำให้เกิดน้ำท่วมขังในเขตพื้นที่ดังกล่าว เช่นกัน

ภาพที่ 10.4 สภาพน้ำท่วมในพื้นที่ปี พ.ศ. 2547

หากอาศัยข้อมูลทางวิชาการมาประกอบกัน ก็น่าจะเป็นไปได้ว่าข้อสมมติฐานและข้อสรุปของชาวบ้านเกี่ยวกับปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่นี้น่าจะถูกต้อง ดังในผลการศึกษาของโครงการวิจัยเรื่อง “โครงการศึกษาสภาพและแนวทางแก้ไขปัญหาการเกิดอุทกภัยจังหวัดอุบลราชธานี” โดยคณะกรรมการวิชาการจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เมื่อปี พ.ศ. 2547 ซึ่งประกอบด้วย 3 โครงการย่อย คือ โครงการที่หนึ่ง “โครงการแบบจำลองสภาพน้ำท่วมพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เพื่อทราบระดับน้ำและพื้นที่ท่วมนอง บริเวณเขตเทศบาลนครอุบลราชธานีและเทศบาลเมืองวารินชำราบ” โครงการที่สอง “ผล

⁶ เวทีเสวนาภิลัมย์อยชุมชนหาดสวนยา บริเวณใต้สะพานเสรีประชาธิปไตย วันที่ 22 พฤศจิกายน 2547

กระบวนการสภาวะน้ำท่วมด้านเศรษฐศาสตร์และสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภอวารินชำราบ” และ โครงการที่สาม “ศึกษาความเป็นไปได้ในการขุดลอกคลองลัดแม่น้ำมูล เพื่อ trab ระดับน้ำและพื้นที่ท่วมนองบวณเขตเทศบาลคร อุบลราชธานี และเทศบาลเมืองวารินชำราบ”

ผลการศึกษาพบว่า ในรอบ 50 ปีที่ผ่านมา จังหวัดอุบลราชธานีประสบอุทกภัย 23 ครั้ง โดยเป็นอุทกภัยใหญ่ 9 ครั้ง และถึงขั้นรุนแรงมาก 3 ครั้ง คือ พ.ศ. 2493, พ.ศ. 2521 และ พ.ศ. 2545 อุทกภัยที่เคยเกิดขึ้นในอดีตนั้น แม้จะมีระดับน้ำที่สูง แต่การระบายน้ำเป็นไปโดยสะดวก ระดับน้ำจะลดลงอย่างรวดเร็ว ไม่ท่วมขังเป็นเวลานานอย่างเช่นในปัจจุบัน อาทิเช่น ปี พ.ศ. 2545 น้ำท่วมขังเป็นระยะเวลานานถึง 60 วันโดยประมาณ นอกจากนี้ ในระยะ 3 ปีหลังคือ ปี พ.ศ. 2543-2545 พื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูลได้เกิดปัญหาน้ำท่วมดิดต่อ กัน ทำให้เป็นที่นาเชือว่าปัญหาดังกล่าวจะทิ่วความรุนแรงขึ้นโดยลำดับ รายงานดังกล่าวยังระบุว่า มีข้อสันนิษฐานการเกิดอุทกภัยมีสาเหตุมาจาก 3 ประการคือ

- 1) ปริมาณน้ำจากต้นน้ำ ทั้งแม่น้ำมูลตอนบนและแม่น้ำชี
- 2) สภาพท้องน้ำ ณ บริเวณอำเภอเมืองอุบลราชธานี วารินชำราบ พิบูลมังสาหาร และโขงเจียม มีลักษณะเป็นคอกอชุดและท้องน้ำมีความลาดชันน้อยมาก ประกอบกับการใช้ที่ดินทำให้สภาพภูมิประเทศเปลี่ยนแปลง และเป็นอุปสรรคต่อการไหลของน้ำ
- 3) เกาะแก่งธรรมชาติในแม่น้ำมูลบริเวณท้ายน้ำ เป็นอุปสรรคขัดขวางการไหลของน้ำ

ผลการวิจัยยังระบุอีกว่า มีผู้ได้วิบผลกระบวนการเกิดน้ำท่วมในเขตเทศบาลคร อุบลฯ และเทศบาลเมืองวารินชำราบ ในปี พ.ศ. 2545 มีจำนวน 2,211 ครัวเรือน จากจำนวน 27 ชุมชน โดยเป็นครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในบริเวณติดแม่น้ำมูลและบริเวณพื้นที่ลุ่ม ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่มีความเข้าใจสภาพธรรมชาติของพื้นที่ดังกล่าวเป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นพื้นที่น้ำท่วมถึง และประสบอุทกภัยอยู่เสมอตั้งแต่เด็ก ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ได้มีการปรับตัวในการดำเนินชีวิตเป็นอย่างดี เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก ประชาชนจะติดตามข่าวสารเกี่ยวกับระดับน้ำในแม่น้ำมูล ประเมินสถานการณ์ ตระเตรียมจัดเก็บทรัพย์สินขึ้นไว้บันทึก เช่น บันทึก หรือบันทึกสองของบ้านเรือน การซ้อมเรือหากมีน้ำบ่าท่วม ก็จะทำการขนย้ายทรัพย์สินไปยังที่ปลอดภัยหรือที่พักชั่วคราว อย่างไรก็ตาม ประชาชนที่ประสบอุทกภัยยังต้องการความช่วยเหลือในด้านต่างๆ เช่น การสนับสนุนยานพาหนะในการขนย้าย การจัดหาที่พักชั่วคราว และความช่วยเหลือด้านสุขอนามัย⁷ สำหรับผู้เดือดร้อนส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างทั่วไป กว่าร้อยละ 60 เป็นคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวมาแต่ตั้งเดิม⁸

⁷ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, รายงานการวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากสภาวะน้ำท่วมด้านเศรษฐศาสตร์และสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภอวารินชำราบ , 2547: บทคัดย่อ.

⁸ “น้ำท่วมน้ำช้า” เสียงอุบล ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, หน้า 6-7.

ปัญหาและผลกระทบจากอุทกภัยที่เกิดขึ้น ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปัญหาค่าใช้จ่ายในการขนย้ายทรัพย์สินก่อนเกิดอุทกภัย ปัญหารွ่องการหยุดเรียนของเด็กนักเรียน หรือหยุดประกอบอาชีพระหว่างอุทกภัย ขาดรายได้ ไม่สามารถประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับน้ำ หรือเกิดความเสียหาย ชาวบ้านจำนวนหนึ่งไม่สามารถดำรงชีพปกติจากระบบนิเวศ เช่น ป่ามุงป่า ตาม เพื่อหาผลิตผลจากป่า อาชีพที่ได้รับผลมากที่สุดก็คือ การประมงประเภทเพาะเลี้ยง (กระชัง ปลา) ผลกระทบต่อการดำรงชีพ คือ ขาดแคลนอาหาร และน้ำดื่ม ต้องซื้ออาหารเก็บตุนไว้ น้ำดื่ม มักมีเห็นร่องรอยแตกหัก แต่น้ำอุปโภคภัณฑ์ต้องอาศัยสถานที่ต่างๆ เช่น วัด หรือมิฬนั้นก็ใช้น้ำที่ท่วมน้ำในบ่อ ปัญหาขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐานหรือสาธารณูปโภค ได้แก่ เส้นทางคมนาคมทางบกหรือถนนชำรุด หรือถูกตัดขาด ใช้การไม่ได้ ขาดแคลนกระแสไฟฟ้า เชื้อเพลิง ปัญหารွ่องสุขอนามัย และสิ่งแวดล้อม ได้แก่สัตว์มีพิษที่มากับน้ำ ขยายสะสมเพิ่มขึ้นระหว่างอุทกภัย ไม่สามารถเก็บหรือขันย้ายได้ บังกีปลอยทิ้งไปตามน้ำ และเกิดโรคภัยไข้เจ็บที่มากับน้ำ มีปัญหาสุขภาพจิต โดยเฉพาะความเครียด และหัวใจระวงใจร้าย ปัญหารွ่องความปลอดภัย ได้แก่ ใจร้าย ซึ่งใจกรรมทรัพย์สิน อุบัติเหตุทางน้ำ ผลกระทบภายหลังอุทกภัย และปัญหาเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซ่อมแซมอาคารบ้านเรือน ปรับปรุงสภาพแวดล้อม⁹

สำหรับสาเหตุที่เกี่ยวโยงกับปัญหาน้ำท่วมขังนานนั้นมีอยู่ 3 ประเดิมคือ¹⁰

1) การก่อสร้างน้ำเพื่อปัจจุบันสร้างอาคารหรือใช้ประโยชน์ที่ดินแห่งใหญ่ๆ โดยเฉพาะบริเวณกุดปลากาขาว หรือสีบเนื่องถึงกุดศรีมังคละ ไม่ได้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้น้ำท่วม แต่เป็นการขวางทางน้ำ ทำให้ระบายน้ำได้ช้าลง หรือเวลาของการท่วมน้ำมีแนวโน้มนานขึ้น

2) การขุดลอกกุดปลากาขาว กุดศรีมังคละ หรือทางน้ำธรรมชาติอื่นๆ บริเวณใกล้เคียงหรือสีบเนื่องกัน ไม่มีความสามารถพอที่จะระบายน้ำให้หลีดภัยขึ้นได้ เพราะท้องน้ำของแม่น้ำมูลมีความลาดชันน้อย และลักษณะที่แคบเข้าเป็นคอขอดทำให้น้ำไหลได้ช้า

3) การก่อสร้างพนังหรือกำแพงกันน้ำที่ริมตลิ่ง มีผลเสียมากกว่าผลดีที่จะได้รับ แม้ว่าจะสามารถทำให้ระดับน้ำในเขตอำเภอเมืองอุบลฯ และอำเภอวารินชำราบลดลงได้บ้างเล็กน้อย แต่ก็ได้ทำให้เกิดความเสียหายเป็นอย่างมากต่อเกษตรกรที่อยู่ดันน้ำ

แม้ผลการศึกษาจะบ่งชี้ว่า “ไม่มีแนวทางหรือวิธีใดๆ ที่จะสามารถแก้ไขปัญหาอุทกภัย จังหวัดอุบลราชธานี โดยเฉพาะในเขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภอวารินชำราบ คงมีเพียงแต่การป้องกันบรรเทาในเชิงบูรณาการของหลายๆ แนวทางประกอบกัน จังหวัดอุบลราชธานีมียุทธศาสตร์ที่ชัดเจน และเห็นควรเสนอกรอบยุทธศาสตร์ตามลำดับความสำคัญ หรือความจำเป็นเร่งด่วน (Priority) ด้วยการกำหนดยุทธศาสตร์ให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน”

⁹ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, รายงานการวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากสภาวะน้ำท่วมด้านเศรษฐศาสตร์และสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภอวารินชำราบ , อ้างแล้ว: บทคัดย่อ.

¹⁰ “น้ำท่วมขัง” เสียงอุบล ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, หน้า 6.

ประกอบด้วยการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน สร้างชุมชนให้มีคุณภาพและมีส่วนร่วมดูแลรักษา อนุรักษ์ พื้นที่ และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม¹¹

คณะผู้วิจัยโครงการความทุกข์ยากของประชาชนที่ถูกนำหัวใจไปในบริเวณนี้ ที่รายงานไว้ในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นฉบับหนึ่งภายใต้หัวข้อ “ชะตากรรมโรงเรียนริมแม่น้ำ” มาดังนี้

“โรงเรียนท่าบังม่วงในพื้นที่ประสบภัยเมื่อกลาสเดือนกันยายนที่ผ่านมา (ปี 2546-ผู้ริจัย) ไม่มีเสียงหัวเราะของเด็กๆ เช่นโรงเรียนอื่นๆ ทั้งที่เป็นช่วงกลางเทอม มีกิจกรรมตัวเปิดเรียนอีกครั้งอยู่ชั้นบนของอาคารเรียน นำมูลที่เอ่อท่วมขึ้นมาเช่นทุกปีได้จากไปแล้ว เหลือไว้เพียงซากสวนหย่อมสีน้ำตาลกับคราไคลบอกระดับน้ำที่เสาและผังห้องเรียนชั้nl่าง “โรงเรียนปิดหน้าท่วม ก่อนหน้านี้ปิดทุกปี แต่มาช่วง 4-5 ปีหลังนี้ ท่วมหนักกว่าทุกครั้ง ปีก่อน (2545) ท่วมหนักมาก นำสูงถึงชั้นสอง ต้องปิดนานถึงสองเดือน” “ขันย้ายข้าวของก็มีแต่ครัวช่วยกันเอง นอกจากปี 45 ที่มีทหารมาช่วยแล้ว ก็ไม่มีใครเลย ไม่มีหน่วยงานไหนเลยมาดูแล ชาวบ้านเองก็เดือดร้อนมาก มีแต่ต้องช่วยเหลือตัวเองเท่านั้น” ครุฑุกคนแทบพูดเป็นเสียงเดียวกัน เมื่อสามถึงคนช่วยย้ายอุปกรณ์การเรียนเมื่อน้ำท่วม “ความเสียหายที่เกิดขึ้นจะรายงานสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา แล้วก็จะมีงบประมาณมาให้ แต่หลังน้ำลดปีที่แล้ว บทบาทเดียวกันไม่ได้ ครุต้องหาเงินเอง รวมทั้งเงินส่วนตัวด้วย เพื่อทำสิ่งสาธารณะใหม่” ครุใหญ่พูดชัดเจน “ปิดเรียนอีก ก็ว่าสองเดือนเด็กจึงจะกลับมาครบ กว่าครอบครัวเข้าจะเข้ารูปเข้าร้อย บ้านก็ต้องย้ายหนีนำท่วม เวลาเรียนน้อยลง ทำให้เรียนไม่ทัน ผลการเรียนเด็กก็ไม่ดีเท่าที่ควร” “พอน้ำท่วม โรงเรียนต้องปิด แต่ครุก็ยังมาทำงานมานอนอยู่ที่โรงเรียน ดูแลเอกสาร สื่อการสอน ทั้งครุใหญ่ ครุเราร หรือครุผู้หญิงก็มาเหมือนกัน” ในห้องเรียนชั้นสองของโรงเรียนท่าบังม่วงวนนี้ไม่มีนักเรียน ต้องเรียนถูกกลากมาต่อียวสำหรับเป็นต้องกินข้าวร่วมกัน สำหรับวงจำนวนสามพริก นำปลา รวมถึงเครื่องนอนของครุทั้ง 8 ชีวิต ขณะที่ชุมชนริมแม่น้ำพยพไปเป็นชุมชนริมถนนชั้นราษฎร์ คาดการณ์ของครุโรงเรียนชุมชนริมแม่น้ำที่ไม่ต่างกัน”¹²

3. การแพร่ระบาดของไข้ราพยักษ์

เป็นที่น่าสังเกตว่าในบริเวณพื้นที่ที่ศึกษา โดยเฉพาะบริเวณริมกุดและบุ่งทามในปัจจุบัน ถูกปักคุลุมด้วยไมยราพยักษ์จำนวนมาก และส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างมาก ซึ่งปรากฏการณ์นี้นับเป็นปัญหาที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของชุมชนพื้นที่ชุมน้ำแห่งนี้ ดังจะได้นำเสนอรายละเอียดต่อไปนี้

ภายหลังจากน้ำท่วมเมืองอุบลในปี พ.ศ. 2521 จังหวัดอุบลต้องเผชิญกับปัญหาน้ำท่วมซึ่งเรียกว่า “ถดถอย” ซึ่งในความรู้สึกของชาวบ้านดังเดิมนั้น การมาของน้ำในถดถอยหลาก ไม่ได้เป็นปัญหานักเท่าไรนัก เพราะถือว่าเป็นกระแสน้ำในช่วงแห่งถดถอยของน้ำ โดยปกติจะท่วมไม่เกิน 1 – 2

¹⁴มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, รายงานการวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากสภาวะน้ำท่วมด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภอวินชั่มราบ, อ้างแล้วว่า บทคัดย่อ.

¹² เสียงอุบล ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, หน้า 7.

สัปดาห์ และระดับที่ท่ามพื้นที่ก็ยังดูจะไม่เพิ่มสูงขึ้นจนต้องอพยพไปอยู่ที่อื่นเพียงแต่บนของขึ้นชั้นบัน ชาวบ้านจึงมองว่า “เป็นเรื่องปกติธรรมชาติ”

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 เป็นต้นมา บัญชาน้ำท่วมก็ได้กลายเป็น “บัญชา” ของชาวบ้าน เพราะท่ามเป็นเวลานาน และท่ามหนัก ซึ่งนับตั้งแต่ช่วงปีดังกล่าว ชาวบ้านก็เริ่มสังเกตเห็นสิ่งผิดปกติในพื้นที่ริมกุฎและป่าบุ่งป่าatham นั่นก็คือไมยราพยักษ์ ในช่วงที่ไมยราพยักษ์เข้ามาในพื้นที่ ชาวบ้านเพียงแต่สังสัยว่าเป็นต้นอะไรมีนามโดยเริwa พ่อประเสริฐ ธนาสนธี เล่าพ่อเห็นว่ามันงามคิดว่าจะเอาไปปลูกในตอนแรกที่เห็นคิดว่ามันน่าจะกินได้ แต่เมื่อข่ายเพิ่มขึ้นเต็มพื้นอีกซักจะไม่ให้มันมีหนาม ภายหลังจากที่มีการกักแม่น้ำมูลบริเวณ อำเภอโวงเจียม

ไมยราพยักษ์เริ่มแพร่ขยายออกไปกินอาหารเขตริมฝั่งแม่น้ำมูล และกุด บุ่งatham อย่างรวดเร็ว จนบางชุมชน เช่น เกตุแก้ว ท่าบังมึง แทบจะกล่าวได้ว่าถูกปกคลุมด้วยไมยราพทั้งหมด คุณสมบัติพิเศษของไมยราพยักษ์ก็คือ เป็นพืชที่ขยายพันธุ์ได้ง่ายโดยเริwa โดยเฉพาะเมล็ดของต้นไมยราพ สามารถกระจายไปกับกระแสน้ำและกระแสลมทำให้ง่ายต่อการแพร่ขยายพันธุ์

ความคิดของชาวบ้าน เช่น นายสมนึก ธรรมวิชา จากชุมชนดอนจี้ว้า กล่าวว่าไมยราพยักษ์น่าจะมาพร้อมเขื่อนปากมูล เพราะแต่ก่อนน้ำท่วมก็ไม่เคยมีต้นหนามเกิดขึ้น พอมีเขื่อนมันเริ่มขยายพันธุ์มาเรื่อยๆ เช่นเดียวกับพืชไซยันต์ ชัยน้อย และพืชโภกสาร เจริญพจน์ แห่งชุมชนบ้านลับแล ที่ระบุว่า ไมยราพยักษ์น่าจะมาพร้อมกับเขื่อนปากมูล เพราะการกักเก็บน้ำของเขื่อนปากมูล และเมล็ดของไมยราพยักษ์ก็จะลอยมากับน้ำ และเจริญงอกงามดีเมื่อไปติดกับบริเวณฝั่งแม่น้ำมูล รวมทั้งบริเวณพื้นที่ป่าดงนาทาม หรือที่โล่

ภาพที่ 10.5 ไมยราพยักษ์เป็นอุปสรรคต่อการเลี้ยงวัว-ควาย

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากไมยราพยักษ์ค่อนข้างจะเป็นไปในทางลบ เนื่องจากไมยราพยักษ์ขยายพันธุ์ได้อย่างรวดเร็วทัดแทนพันธุ์ไม้ที่มีอยู่เดิม เพราะพันธุ์ไม้ในเขตป่าบุ่งป่าทามนั้นการเติบโตค่อนข้างจะต้องอาศัยเวลา แตกต่างจากไมยราพยักษ์ที่ขยายพันธุ์อย่างรวดเร็ว ครอบคลุมพื้นที่ป่าบุ่งที่เคยที่ทำการเกษตร ที่เลี้ยงสัตว์ หรือเป็นป่ามันแห้งที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ หาอยู่ห่างกันกลับไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อีกเลย เช่นพื้นที่บริเวณชุมชนเกตุแก้ว ชุมชนหาดสวนสุขบางส่วน ชุมชนดึงมาม ชุมชนดอนเงิน หากเจ้าของพื้นที่ต้องการใช้ประโยชน์จะทำการถากถางแต่ไม่นานก็จะเกิดไมยราพยักษ์ขึ้นครอบคลุมพื้นที่อีกภายในหลังจากผ่านพ้นฤดูกาลการน้ำท่วม

การใช้ประโยชน์จากไมยราพ ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นส่วนน้อยนิดหากเทียบเท่ากับจำนวนของไมยราพยักษ์ทั้งหมด ก็คือการนำมาทำฟืน แต่อุปสรรคที่สำคัญยิ่งก็คือหานามไมยราพยักษ์ ที่มีอยู่ทุกสัծส่วนของลำต้นดินไมยราพยักษ์ที่นำมาเผาถ่านจะใช้ได้เฉพาะต้นที่มีขนาดใหญ่

นอกจากนี้บางชุมชนอาศัยต้นไมยราพยักษ์ ในการตัดมาลงเยาะซึ่งก็จะต้องทำในช่วงหลังจากน้ำลดและรอเวลาสักระยะให้หานามไมยราพเปื่อย พ่อประเสริฐ ธนาสนธิ แห่งชุมชนดอนเงิน เล่าไว้ว่าต้นไมยราพยักษ์ที่ตัดลง จะเลือกขนาดเล็กเพราะหานามไม่แข็งจนเกินไป แซ่บน้ำก็จะทำให้เน่าเปื่อยได้เร็ว แต่ถึงอย่างไร การใช้ประโยชน์จากต้นไมยราพยักษ์ยังไม่สามารถจะทำลายหรือลดการแพร่ขยายพันธุ์ไมยราพยักษ์ได้

4. ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ

จากการศึกษาพบว่า การดำเนินกิจกรรมบางอย่างทั้งของรัฐ เอกชน และประชาชน ส่งผลต่อภาวะความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในพื้นที่ ดังเช่นกรณีการที่ทางเทศบาลเมืองวารินชำราบดำเนินโครงการปรับปรุงภูมิทัศน์และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณกุดปลาขาวและกุดครึมังคละ ในช่วงปีงบประมาณ 2544 โดยได้ทำการยกระดับน้ำในบริเวณกุดบ้าน ซึ่งเชื่อมต่อกับกุดปลาขาว ขณะเดียวกันก็ทำการกันส่องที่เชื่อมระหว่างกุดบ้านกับกุดเบงไหสูงขึ้น เพื่อผลในทางการท่องเที่ยว โดยมีการนำจักรยานน้ำ (ชาวบ้านเรียกว่า “เบ็ด”) ไปให้บริการแก่นักท่องเที่ยว ผลที่เกิดขึ้นในช่วงนั้นก็คือ น้ำในกุดสูงขึ้น แม่น้ำมานหน้าน้ำลด ยังผลให้พืชผักกิมกุดที่ปกติจะผลบ้างส่วนมาเนื่องน้ำ หรือจะผลในช่วงน้ำลด ตลอดจนต้นไม้มริมลิ่งถูกน้ำท่วมตาย ซึ่งรวมถึงผักตบและจากเห็น ที่เคยแห้งตายในช่วงน้ำลด กลับเจริญเติบโตดี เพราะมีน้ำค่อยหล่อเลี้ยง ซึ่งเป็นอุปสรรคทั้งต่อการสัญจรโดยทางเรือของชาวบ้าน และการให้ผลิตภัณฑ์ทางชุมชน ทั้งน้ำสาหร่ายของปัญหา น้ำในกุดอยู่ในภาวะน้ำแล้งและมีระดับสูงขึ้นกว่าเดิมตลอดปี

นอกจากนี้ ยังนำมาซึ่งปัญหาน้ำเสีย มีกลิ่น เนื่องจากกุดบ้านและกุดปลาขาวเป็นแหล่งรองรับน้ำที่ระบายน้ำจากตัวอำเภอวารินชำราบ ผ่านทางลำค่าน้ำแซบ จะน้ำ เมื่อน้ำในกุดไม่เหลือ จึงทำให้น้ำมีกลิ่นเหม็น ส่งผลทั้งต่อสัตว์น้ำ และต่อประชาชนผู้ที่ใช้กุด ในการน้ำของสัตวน้ำนั้น ก็พบว่ามีการตายของสัตวน้ำ โดยเฉพาะปลา กุ้ง และหอยเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมีมา

ในอดีต โดยเฉพาะกุ้งนั่นແທບจะกล่าวไว้ว่าสกุลพันธุ์ไปเลยที่เดียว ดังคำบอกเล่าของพี่ต้อย (นายไชยยนต์ ชัยน้อย) แห่งชุมชนลับแล ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการจับกุ้งโดยใช้ฟด จนได้รับสมญาว่า “ต้อยฟดกุ้ง” ว่า นับตั้งแต่นำในกุดเสียคราวนั้น ตนเองก็ไม่เคยจับกุ้งได้อีกเลย เพราะไม่มีกุ้งเหลืออยู่ให้จับ ขณะเดียวกันผู้ที่ใช้กุดก็มีปัญหาด้านสุขภาพ โดยเฉพาะมีอาการคันตามผิวนัง เมื่อลงไปหาในกุด ทั้งนี้ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดก็คือ ชาวบ้านชุมชนลับแล ตอนนี้ว กุดปลาขาว และกุดเปิง ดังที่พ่อพูด วงศ์ทะเล ชาวบ้านชุมชนลับแล กล่าวว่า ตนเองไม่ทานปลาในกุดบ้านมากว่า 5 ปีแล้ว เพราะปลา มีกลิ่นคาว กินไม่อร่อย ไม่เหมือนเมื่อก่อน ซึ่งสาเหตุนั้น พ่อพูด กล่าวว่า เป็นผลทั้งจากน้ำเสียจากเขตเทศบาล โดยเฉพาะตลาดสด น้ำทิ้งจากบ้านเรือน และน้ำจากคลังน้ำมัน ปตท. ที่อยู่บริเวณสถานีรถไฟ

นอกจากนั้น ภาวะเสื่อมโถรุของระบบ呢เวศในพื้นที่ยังเป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อทำธุรกิจ โดยมากจะได้แก่การตมที่เพื่อก่อสร้างอาคารพาณิชย์หรือโกดังเก็บสินค้า ซึ่งทำให้พื้นที่รองรับน้ำมีขนาดเล็กลง ขณะที่น้ำมีปริมาณเท่าเดิม ส่งผลให้พื้นที่อยู่ริมคลองน้ำถูกน้ำท่วมตายชาวน้ำที่เคยได้ใช้ประโยชน์ไม่อาจทำได้อีก

การปรับตัว

การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของกุดและบุ่งทามข้างตัน ได้ส่งผลกระทบต่อกันในชุมชนในระดับที่ต่างกัน สำหรับกลุ่มที่ระบบทามมากที่สุดก็คือกลุ่มคนที่พึงพา กุดและบุ่งป่าทาม ในฐานะที่เป็นแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ ซึ่งก็คือกลุ่มที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ทำการเกษตร เลี้ยงวัวควาย เก็บหาของป่า และปั้นอิฐ เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศของพื้นที่ชั่มน้ำดังกล่าวข้างต้น ได้นำไปสู่การ “ปรับตัว” ของประชาชนในพื้นที่ในรูปแบบต่างๆ ทั้งในระดับบุคคล ระดับชุมชน และกลุ่มอาชีพ ดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 10.2 แสดงตัวอย่างการปรับตัวระดับบุคคล

ที่	ชื่อ	ปัญหา/ผลกระทบ	รูปแบบการปรับตัว
1	นายสันต์ ดวงแก้ว (ชุมชนหาดสวนสุข)	ไม่ยราพยกธงเข้ามายืนในสวน แต่งร้าน	ใช้การถอนและตัดพังกล้าไมยราพ ขณะเดียวกันก็ลดต้นทุนโดยการใช้เมล็ดพันธุ์แต่งร้านดั้งเดิม และไม่ใช้สารเคมี
2	แม่เงิน-พ่อนีก ธรรมวิชา (ชุมชนดอนจิ้ว)	ราคาก็ตกต่ำ และนำท่อมเสียง หายทุกปี	การเปลี่ยนจากปลูกผักเป็นดอกไม้เพื่อขายให้คนในเมืองแทน
3	พ่อสร่า จันทาใส (ชุมชนลับแล)	นำท่อมเสียง	ต่อเติมบ้านขึ้นสูงเป็นชั้นๆ 4 ชั้น ด้วยไม้และไม้อไฟ เพื่อหนีนำท่อมเสียง โดยไม่ต้องย้ายออก

4	ชาวบ้านที่มีฐานะดี	น้ำท่วม	ยกพื้นบ้านสูงขึ้น หรือออมที่สูงกว่าระดับน้ำที่เคยท่วม เพื่อสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยใหม่
5	ชาวบ้านทั่วไป	ไม่ราษฎร์	ตัดต้นไม้ราษฎร์มาใช้ประโยชน์ในแบบเชือเพลิง/ตัดมาทำเยา
6	ชาวบ้านทั่วไป (โดยเฉพาะกลุ่มวัยแรงงาน)	ไม่มีอาชีพเนื่องจากขาดปัจจัย การผลิต	ออกไปรับจ้างนอกชุมชน ทั้งประเภทไปเช่า เย็นกลับและประเภทอยู่ประจำ

การปรับตัวในรูปแบบนี้สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในชุมชนที่ศึกษา อันเป็นความพยายามที่จะดำเนินชีวิตอยู่ภายใต้แรงกดดันอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิต อย่างไรก็ตามการปรับตัวในรูปแบบเช่นนี้ ยังไม่อาจที่จะกล่าวได้ว่าเป็นพลังของท้องถิ่น หากแต่เป็นเพียงพลังในระดับปัจเจกบุคคลเท่านั้น

สำหรับการปรับตัวในระดับชุมชนนั้น นับว่าเป็นปฏิกรรมตอบโต้ต่อการพัฒนาของรัฐในพื้นที่ ที่นำมาซึ่งความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน ขณะเดียวกันก็สะท้อนถึงความพยายามที่จะยืนยันสิทธิของชุมชนเหล่านี้ที่ดังกล่าว เพราะเป็นการปรับตัวโดยที่ชุมชนยังคงอยู่ที่เดิม

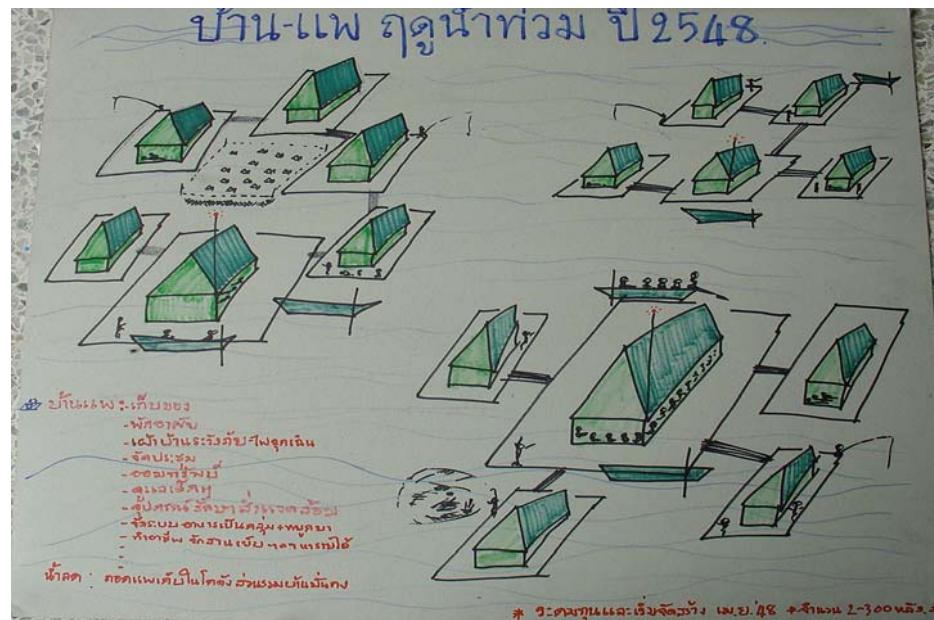
ตารางที่ 10.3 แสดงตัวอย่างการปรับตัวระดับชุมชน

ที่	ชุมชน	ปัญหา/ผลกระทบ	รูปแบบการปรับตัว
1	ชุมชนกุดปลาขาว	น้ำท่วม	“โครงการบ้านลอยน้ำ” เพื่อบรรเทาปัญหาการอพยพช่วงน้ำท่วม โดยสร้างตามแบบของกรมประชาสงเคราะห์ แต่ใช้วัสดุท้องถิ่น หรือหาได้ในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ หญ้าคา ถังน้ำมันเก่า และไม้ปูพื้น ฯลฯ โครงการนี้เริ่มในปี พ.ศ. 2546
2	เครือข่ายชุมชน และ อุบลราชธานี	น้ำท่วม	“โครงการบ้านแพ คนริมแม่น้ำ” เป็นโครงการแก้ปัญหาการรือย้าย และช่วยสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน โดยการสร้างแพขนาด 6X6 เมตร ประกอบด้วยห้องนอน ห้องครัว ห้องน้ำ พร้อมถังหมักชีวภาพเพื่อกำจัดขยะ เปิ่ยก เริ่มสร้างครั้งแรกในปี 2547 จำนวน 20 หลังโดยได้รับการสนับสนุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) มูลนิธิชุมชนไทย
3	ชุมชนลับแล ชุมชนเกตุแก้ว และ ชุมชนหาดสวนสุข	ผลกระทบจากโครงการพัฒนา ของรัฐ	ชุมชนทั้ง 3 ร่วมกับอีก 3 ชุมชนในเขตเมืองที่เป็นสมาชิกเครือข่ายชุมชน แอดดอัลราชธานี จัดตั้ง “โรงเรียนชาวบ้าน” เมื่อปี 2548 โดยก่อนหน้านี้เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2544 ชุมชนลับแลได้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยชุมชนขึ้น เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับคนในชุมชน สำหรับวัตถุประสงค์ของโรงเรียนชาวบ้านนั้น ก็เพื่อเสริมสร้างทักษะความรู้ในด้านต่างๆ รวมทั้งกระบวนการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหาของชุมชน อันเป็นผลมาจากการผลกระทบของโครงการพัฒนาต่างๆ
4	ชุมชนตอนวิว	การลดลงของมันแท่งและเห็ดในป่าบุ่งป่าทามของชุมชน เมื่อปี 2545 โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการ ชีฟ อย่างไรก็ตาม	ได้ร่วมกันจัดทำโครงการอนุรักษ์มันแท่งและเห็ดในป่าบุ่งป่าทามของชุมชน เมื่อปี 2545 โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการ ชีฟ อย่างไรก็ตาม

		ป่าบึงป่าatham	เนื่องจากพื้นที่ท่อนุรักษ์นั้นมีเอกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ ซึ่งต่อมาเจ้าของได้ทำการถากถางพื้นที่ และถูกที่ทำให้ป่ามันแห้งและเหตุหายไปด้วย
5	กลุ่มเด็กรักบ้านชุมชนลับแล	กุดบ้านมีสภาพเสื่อมโทรม	ได้ร่วมกันจัดทำโครงการนักสืบสายนำ เพื่อเผยแพร่ความรู้และจิตสำนึกเรื่องการรักษาสิ่งแวดล้อมในกุด โดยได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายชุมชนและอุบลราชธานี
6	กลุ่มเยาวชนหาดสวนสุข	สภาพแวดล้อมในชุมชนเสื่อมโทรม	ได้ร่วมกันจัดทำป้ายข้อต้นไม้ในชุมชน และจัดทำค่ายเยาวชนรักษ์สิ่งแวดล้อมในโอกาสสำคัญ เช่น วันพ่อ วันแม่ เป็นต้น
7	ชุมชนท่าบังมัง	การรักษาดูแลของโครงการพัฒนาของรัฐและการขยายตัวของภาคธุรกิจ	เจ้าอาวาสวัดเสนาวงศ์ (ท่าบังมัง) ได้เลี้ยงเห็นถึงการรักษาดูแลของคนนอก ทั้งภาครัฐและเอกชน เข้ามายืนพื้นที่ใกล้วัด จึงได้จัดทำแนวเขตของวัด โดยการนำหินไปปักในบึงจ้าง ซึ่งอยู่ติดกับวัด ซึ่งในที่สุดก็กลายเป็นเขตอนุรักษ์วังปลาด้วย

ภาพที่ 10.6 บ้านแพ ตัวอย่างการปรับตัวเพื่อต่อสู้กับปัญหาน้ำท่วม

ภาพที่ 10.7 ภาพวัดแสดงการจัดวางตำแหน่งของบ้านแพ ที่เน้นความเป็นชุมชน

ส่วนการปรับตัวในระดับกลุ่มอาชีพนั้น มีลักษณะของการพยายามปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งที่ยังคงยึดอาชีพเดิมและที่ปรับเปลี่ยนอาชีพ ดังตารางที่ 10.4

ตารางที่ 10.4 แสดงตัวอย่างการปรับตัวระดับกลุ่มอาชีพ

ที่	กลุ่ม	ปัญหา/ผลกระทบ	รูปแบบการปรับตัว
1	กลุ่มหาปลาด้วยเยาะ	ปัญหาการเพิ่มขึ้นของ กองผักตบและผืือ	การเอาเยาะกองผักตบ/เยาะผืือ ที่เกิดขึ้นจากการกันน้ำ ในกุดให้มีระดับสูงขึ้นโดยโครงการพัฒนาของรัฐ จาก แต่เดิมที่มีเพียงการทำเยาะไม้อย่างเดียว
2	กลุ่มเลี้ยงวัว-ควาย	พื้นที่เลี้ยงลดลง	การเปลี่ยนรูปแบบการเลี้ยงจากแบบปล่อย เป็นการ เลี้ยงแบบต้อนไปเลี้ยง หรือเลี้ยงในคอก เนื่องจากพื้นที่ เลี้ยงจำกัดลง ซึ่งทำให้ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงเพิ่มสูงขึ้น เพราะบางคนต้องจ้างคนเลี้ยง หรือซื้อหญ้าหรือฟางมา เลี้ยงแทน
3	กลุ่มหาปลา, หาหอย, หาผัก, หาของป่า	สัตว์นำและพืชผักลดลง	บางคนเปลี่ยนอาชีพไปเป็นรับจ้าง โดยเฉพาะกลุ่มหา ผัก เพราะพื้นที่เก็บหาผักถูกตัดหรือลดน้อยลง
4	กลุ่มบ้านอิฐ	ปริมาณดิน (เห็นี่ๆ) ที่ จะใช้บ้านอิฐซึ่งถูกพัด มากับน้ำจากแม่น้ำมูล ในฤดูน้ำหลากลดลง เพราะมีการก่อสร้าง แนวถนนริมฝั่งแม่น้ำ	การใช้วัตถุดิน (ติน) ผสมผสานระหว่างดินตามที่ห้อง ถังกับดินทามที่ซื้อมาจากข้างนอก และ การไปหาและ ไปสร้างเตาอิฐชั่วคราวนอกเขตพื้นที่นี้ ทำให้ค่าใช้จ่าย สูงขึ้น

		มูล	
--	--	-----	--

ภาพที่ 10.8 การเอาเยา “ผักตบ” อีกหนึ่งตัวอย่างของการปรับตัวระดับกลุ่มอาชีพ การต่อรอง

จากผลของการเปลี่ยนแปลงในเชิงนิเวศที่กล่าวมาข้างต้น ได้นำมาสู่การเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อต่อรองสิทธิที่จะพิทักษ์ไว้ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติ ที่ชาวบ้านถือว่าเป็น “ทรัพยากรส่วนรวม” จึงได้มีการเรียกร้อง ต่อรอง หรือยืนยันถึง “สิทธิ” ของชุมชน ในหลากหลายรูปแบบ ดังจะพบว่าในช่วงที่ผ่านมา พื้นที่ชุมชนฯแห่งนี้เป็น “เวทีของความขัดแย้ง” ระหว่างกลุ่มต่างๆ แต่โดยมากมักจะเป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านในชุมชน ในเรื่องของกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ผลกระทบของโครงการพัฒนาต่างๆ เป็นต้น ซึ่งกล่าวโดยรวมๆ ก็คือปัญหาเรื่องการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชุมชนฯนั่นเอง ปัญหานี้ยังคงหารือราษฎร์มาจนถึงทุกวันนี้ และกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องก็มีหลายกลุ่ม กล่าวคือ ราชการ เอกชน ประชาชน และองค์กรพัฒนาเอกชน

ตัวอย่างของการต่อรองนี้ ปรากฏใน 2 ลักษณะคือ การใช้ลายลักษณ์อักษร และการที่ชาวบ้านพากันเข้าพบผู้ที่มีอำนาจเพื่อให้แก้ปัญหา แต่ทั้ง 2 ลักษณะนี้ ล้วนแล้วแต่มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะทำการ “ยืนยันสิทธิ” ทั้งของตนและของชุมชนหนึ่งหรือทรัพยากร “ไม่ว่าจะเป็นสิทธิส่วนบุคคลหรือสิทธิส่วนรวม (สิทธิชุมชน) ซึ่งจะอยู่ตัวอย่าง 3 กรณีคือ กรณีชาวบ้านดอนเจี้ยวและกุดเปง ได้ร้องเรียนให้ทางเทศบาลเมืองวารินชำราบ เปิดทางระบายน้ำที่ทางเทศบาลได้ทำถนนคอนกรีตข้ามของกุดเปงกับกุดตะกวาย กรณีที่สองคือกรณีที่พ่ออุดม เพ่าภูรี อดีตประธานชุมชนหาดสวนสุข มีหนังสือร้องเรียนไปยังสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เกี่ยวกับผลกระทบจากการปรับปรุงภูมิทัศน์และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณกุดปลาขาวและกุดศรีมังคละ เมื่อต้นปี 2545

ซึ่งส่งผลให้น้ำในกุดไม่ลดระดับลงตามปกติ น้ำยังคงท่วมเตาอิฐ จนบรรดาผู้ประกอบการเตาอิฐในชุมชนหาดสวนสุขไม่สามารถปั้นอิฐได้ เมื่อว่าจะย่างเข้าเดือนมีนาคมแล้วก็ตาม เพราะปกติผู้ประกอบการเตาอิฐก็จะเริ่มปั้นอิฐตั้งแต่เดือนพฤษจิกายน จนนำไปสู่การทุบพังกันน้ำที่เทศบาลเมืองวารินชำราบมาสร้างบริเวณกุดปลาขาวในที่สุด

และการณ์ที่สามคือกรณีนางบุญตุ้ม แก้วกอ นางเข็มทอง บุคำ และนายประยงค์ อุทิตบุตร ชาวบ้านชุมชนหาดสวนยา มีหนังสือลงวันที่ 17 มกราคม 2540 เพื่อยืนยันว่าบรรพบุรุษพวงตนได้เข้ามาอยู่ในบริเวณดังกล่าวตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2469 อันเป็นปีที่ทางรัฐประกาศว่าที่ดินบริเวณนั้น เป็นของรัฐ ดังภาพถ่ายหนังสือต่อไปนี้

1005

บันทึกข้อความ

19 หมู่ 12 บ้านหาดสวนยา อ.วารินชำราบ

วันที่ 17 เดือน มกราคม พ.ศ. 2546

ข้าพเจ้า นางบุญคุณ แก้วกอ เกิดปี 2455 วันที่ 37 ปี เป็นบุตรของนาย
หมายและนางหนู เกิดที่บ้านแต้ ต.ค่ายชัยภูมิ อ.เมืองอุบลฯ เนื้อที่ 8 งาน ประมาณปี
2463 บิดา-มารดา ได้เดินทางกลับมาอยู่ที่บ้านเรา ล้วน然是เด็มทอง บ้าน
นาอยู่บ้านคุณตาพรมฯ ได้เป็นผู้
สูญเสียบ้านหาดสวนยา หมู่ 10 ต.ราชบุรี อ.วารินชำราบ ขณะนั้นคุณตาพรมฯ ได้ป่วย
อยู่บ้านหาดสวนยาหลายปีแล้ว วันมาถึงวันที่ได้ประมาณ 7 ปี คุณตาพรมฯ ทิ้งใจจาก
ผู้ใหญ่บ้าน ต่อมาอีก 4 ปี คุณตาพรมฯ ก็ถึงแก่กรรมครั้งที่ 2 ผู้คนอาชุดสังฆจุบัน
ประมาณปี 131 ปี

ข้าฯ ขออภัยนับถ้วนว่า บ้านเด็กสาวมาอยู่บ้านหาดสวนยา หมู่ 10 ต.ราชบุรี อ.วารินฯ
ก่อนปี 2469 จนตอนนี้

ขอรับรองว่าเป็นความจริงทุกประการ.

(ลงชื่อ)

ผู้ให้ถ้อยคำ

(นางบุญคุณ แก้วกอ)

(ลงชื่อ)

พ草原

(นายประยงค์ อุ่นดุ๊ด)

(ลงชื่อ)

พ草原/พิมพ์

(นายอนุชา นาฤทธิ์)

បែនពិកម្រោគ

ก 859 นางสาวจิตา ล.เมือง จ.อุบลฯ

วันที่ 17 เดือน มกราคม พ.ศ. 2540

ลักษณะเจ้า นางเรียมทอง บุคคล เกิดปี พ.ศ. 2463 อายุ 77 ปี บิดามารดาสืบทอด
นายหน้า และนางหนู บุคคล เกิดที่บ้านแต้ ตำบลคำไซไหง อ. น้องอุบลฯ เมื่อเกิดได้ 3
เดือน บิดามารดา ได้นำมาขายห้องพัชร์สาวสืบทอดเด็กหญิงบุญตั้ม พึ่งอาศัยได้เชียง 8 ช่วง มาอยู่
กับคุณพ่อรวม สุhin ที่บ้านหนองสวนแก้ว หมู่ 10 จ. ราชบุรี ภัยตนคุณพ่อพาราหมาเป็นผู้ใหญ่บ้าน
หาดส่วนยามว่างกายไปแล้ว คุณพ่อพาราได้ออกจากผู้ใหญ่บ้านประมาณ 4 ปีก็ถึงแก่กรรมลง
ในปี 2472 ลักษณะมีลักษณะสูงประมาณ 130 ปี

ในช่วงที่ข้าราชการเป็นเด็กอยู่ประมาณ 4-5 ปี ข้าราชการเพื่อนบ้านใกล้เคียงหลายคนเด้อไปเที่ยวข้านางเดียว ศรีประดู่ เพื่อเล่นกับนางพิน อุดมดิลป์(ศรีประดู่) บุตรสาวของนางเดียว กับพี่สาวของนางพินฯหลายครึ่ง เนื่องจากข้อไปเล่นกันนั้น เพราะนางเดียวเป็นคนใจดี ชอบทำขนมเลี้ยงทุกครั้ง ข้าราชการเด็กหลังนางนินฯ 2 ปี รู้สึกชำราญเป็นเพื่อนเล่นด้วยกันอย่างสนุกสนานดี เมื่อโตเป็นสาวและได้แต่งงานไปแล้ว ล่างคนเกิดต่างอยู่ นานๆ จึงได้พบกันสักทีตามสภาพเพื่อนบ้านที่เคยสนิทสนมกันเท่านั้น

ข้าราชการยื่นอธิบายว่า บ้านนางเด็จฯได้สร้างขึ้นก่อนปี 2469 แล้วอนขอรับรองว่า เป็นความจริงทุกประการ.

(ลงที่) ๒๓/๑๗๙๐๖๘๙ ผ้าห่มอุ่นค่า

(นางเข็มกลอง บค่า)

(2) 2012

(methyl-en) (Giong),

๑๙๗

պահ/նորը

(นายบุญญา นาณวังศ์)

บันทึกข้อความ

บ้านเลขที่ 19 หมู่ 12 บ้านหาดสานยา อ.วารินชำราบ
วันที่ 17 เดือน มกราคม พ.ศ. 2540

ร้าพเจ้า นายประยงค์ อุตตมบุตร อัจฉริยะในบ้านหนองหาดสานยา หมู่ 10 ตำบลราชบูร
อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เกิดปี พ.ศ.2476 อายุ 64 ปี ได้ศึกษาประวัติ
บ้านหนองหาดสานยาในขณะที่เป็นผู้ใหญ่บ้านนั้นพอสมควร พอสรุปได้ดังนี้ บ้านหนองหาดสานยา บ้านเก็บ
ค่าบลราชบูร ก่อนเดิมค่าเงินวารินชำราบเมื่อปี 2451 มีผู้ใหญ่บ้านห้องหนึ่ง 14 คน ดังนี้

คนที่ 1	นายโน้ะ	นามสกุลจำรัสมายได้	(ถึงแก่กรรมแล้ว)
คนที่ 2	นายออยู่	นามสกุลจำรัสมายได้	(")
คนที่ 3	นายพรหม	สุขิน	(")
คนที่ 4	นายออยู่	สังฆกอง	(")
คนที่ 5	นายโภก	สุกชัยคุณ	(")
คนที่ 6	นายสห	ศิริกูล	(")
คนที่ 7	นายเช็ง	คลังดีระกูล	อพยพไปอยู่ที่อยู่
คนที่ 8	นายคุณ	แสงลัดดา	(ถึงแก่กรรมแล้ว)
คนที่ 9	นายอุด	มูลสาร	
คนที่ 10	นายพจน์	วิภาวดี	(ถึงแก่กรรมแล้ว)
คนที่ 11	นายสาย	แสงลัดดา	
คนที่ 12	นายแวง	อันอ่อน	
คนที่ 13	นายเฉลียว	จันกเส	
คนที่ 14	นายประยงค์	อุตตมบุตร	

ร้าพเจ้า เป็นหลานชายอุรุ่นเหลนของนายพรหม สุขิน นายพรหมฯ เป็นผู้ใหญ่บ้าน
คนที่ 3 ของบ้านหนองหาดสานยา นายพรหมฯ เกิดปี 2409 เป็นผู้ใหญ่บ้านในปี 2449 ร่วงก่อนเดิม
กิจการค่าเงินวารินชำราบ ในปี 2451 ลาออกจากผู้ใหญ่บ้านปี 2468 ถึงแก่กรรมในปี
2472 ลักษณะอายุถึงปีจันบันจะนับได้ประมาณ 131 ปี

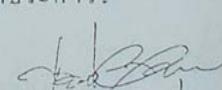
บ้านเรือนราษฎรที่ปลูกสร้างอยู่ก่อนๆ ที่ทางราชการจะประกาศເเอกสารที่ดินของหมู่
บ้านหนองหาดสานยา ต.ราชบูร เป็นที่หลวง พ.ศ.2469 มีจำนวนบ้านหลังห้องค่าเรือน เช่น

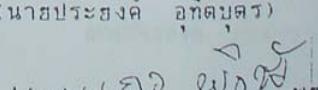
1. นางน้อย	ศรีไชย	2. นางอ่อน	เฉลิมลิน
3. นางหนา	นามกรະจ่าง	4. นางกร	บุญกลิ่น
5. นางนาง	(ถึงแก่กรรมแล้ว)	6. นาออยู่	สังฆกอง
7. นายพรหม	สุขิน(ถึงแก่กรรมแล้ว)	8. นายเช็ง	สุขิน (ถึงแก่กรรมแล้ว)
9. มหาศรีใส	(ถึงแก่กรรมแล้ว)	10. นายพจน์	วิภาวดี
11. นางเพือก	พนกรัพย์	12. นายสห	ศิริกูล
13. นายโสม	วงศ์ศรีแก้ว	14. นางอ่อนลี	พยุงวงศ์
15. นายวิชิต	ikoคัลวิตร	16. นายแวง	สุกนสังไส
17. นายรอด	ความสืบวัน	18. นายอุด	มูลสาร
19. นายโภก	สุกชัยคุณ	20. นางคุณ	พันธ์กิจ

21. นายมี ดาวเหนือ
22. นายสนธิ
23. นางเตือ ศรีประดุ
24. นางกานหลง (ลิงแก่กรรมแล้ว)
อาณาเขตหมู่บ้านหาดส่วนยา หมู่ 10 ต.ชาติ มีดังนี้
กิ่งเหนือ จดแม่น้ำมูล
กิ่งตะวันออก จดเขตหมู่บ้านบังมัง^{ซึ้ง}
กิ่งใต้ จดก.สีมังคละ และป่า
กิ่งตะวันตก จดแม่น้ำมูล และป่า ----- ตามแนบท้ายแบบ
ต่อมาปี 2519 ทางราชการได้แยกบ้านหาดส่วนยาออกเป็น 2 หมู่บ้าน บ้าน
หาดส่วนยาเดิมเป็นหมู่ที่ 12 และ หมู่บ้านใหม่เป็นบ้านหาดส่วนสูง หมู่ 10 ต.ค่าน้ำแซบ
ต่อมาอีกในปี 2525-26 ทางราชการได้แยกหมู่บ้านหาดส่วนสูงออกเป็นหมู่บ้านค่ายยางอีกหมู่
หนึ่ง ขึ้นกับ ต.วารินชำราบ หมู่นี้ได้โอนเข้าไปอยู่ในเขตเทศบาลเมืองวารินฯทั้งหมดแล้ว
บ้านหาดส่วนยามีถนน(ทางท้องถิ่น)ไปสู่อ่าวภาวินท์มีเพียงเส้นทางเดียว ออกจากท่าเรือ
(จ้าแม่น้ำมูล) มุ่งทางกิ่งใต้ ข้ามสะพานคุดเดาไปถึงก.สีมังคละ ข้ามสะพานสูงไปถึงฝั่ง
อ่าวภาวินฯ เมื่อทางราชการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำมูล และติดถนน?หนึ่งจากถนนสะพาน
ไปยัง อ่าวภาวินฯ เป็นถนนราดยาง กับถนนท้องถิ่นบ้านหาดส่วนยาตั้งกล่าวดังที่หน้าบ้าน
นางเตือ ศรีประดุ ไปจนถึงคอสะพานสูงข้ามก.สีมังคละ

การที่ทางราชการได้ประกาศเจ้าดินของชาวบ้านหาดส่วนยาเป็นที่หลวงในปี พ.ศ. 2469 โดยอาศัยสภาพจ่ายของอาณาศั้นน์ ย่อมไม่ชอบธรรม เพราะราชบูรพาได้ซื้อยกัน
ครอบครอง ด้วยลักษณะก่อนๆดังที่ว่าอ่าวภาวินฯ ในปี พ.ศ. 2451 เสียอีก ก่อนที่ต่อมา
พระราชบูรพาจึงยก้อนสภาพที่ดินดังกล่าวในปี 2513 เพื่อให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลฯ
จัดทำผลประโยชน์สำหรับบ้านท้องที่ต่อไปนั้น อิ่งไม่ชอบธรรมอย่างยิ่ง เพราะก่อนหน่อน
ได้ตกลงให้ลูกหลานไปหมัดแล้ว ดังนั้นทางราชการควรใช้พิจารณาญาณให้ถ่องแท้ การกระ
ทำเช่นนี้ เป็นการบีบบังคับราชบูรมาจุนเกินไป ถ้ามองไก่ลอกไปถึงพวกรัฐนาชาติไทย
(พกค.) เป็นผู้ท้ารายประเทศไทยบ้านเมืองแท้ๆ แต่รัฐบาลก็ซึ่งโอบอุ้มหากษัตริย์และที่ก่ำ
กินให้ฟรี เมื่อเทียบกับชาวบ้านบ้านหาดส่วนยาที่กำนาหาภินิจอยู่จริง และห่วงเหนที่ดินไว
ใช้สำหรับส่วนรวม กล่าวได้ว่าเป็นผู้ท้าประโภชน์ให้แก่ประเทศไทยบ้านเมืองจดยคง ที่ยังไม่
ได้รับความธรรมอีก แล้วจะไปเรียกร้องขอความเป็นธรรมจากใครก็ไม่

ขอรับรองว่าเป็นความจริงทุกประการ.

(ลงชื่อ) ผู้ให้ถ้อยคำ
(นายประยงค์ อุกฤษฎา)

(ลงชื่อ) พ.ย. พ.ย.
(นางแก้ว ผิวเผย)

(ลงชื่อ) พ.ย. พ.ย.
(นายบุญชา หาญวงศ์)

บทที่ 11

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพื้นที่ชุมชน้ำที่ผ่านมาหนึ่ง ดูประหนึ่งว่าได้ละเอียหรือมองข้ามความสำคัญของพื้นที่ชุมชน้ำในเขตเมืองไปอย่างน่าเสียดาย ในแห่งหนึ่งนั้นอาจจะเป็นเพราะสมมติฐาน (หรืออาจจะเป็นมายาคติก็ได้) ที่ว่า ชีวิตแบบคนเมือง (urban lifestyle) เกี่ยวข้องกับเรื่องธุรกิจมาก กว่าเรื่องของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ หรืออาจเป็นเพราะในมุมมองของนักวิชาการที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพื้นที่ชุมชน้ำ หรือแม้แต่นักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับนครหรือเมือง เช่น นักสังคมวิทยาและมนุษยวิทยานคร (Urban Sociologist or Anthropologist) แล้ว ยังไม่มีความสำคัญหรือคุณค่าทางวิชาการเท่ากับประเด็นอื่นๆ ทั้งๆ ในความเป็นจริงแล้วเมืองหรือนครนั้น ประกอบด้วยวัฒนธรรมย่อยๆ (subcultures) ที่สร้างสีสันให้กับนคร¹ ดังนั้น การทำความเข้าใจวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มต่างๆ ในเมือง โดยการขยายประเด็นการศึกษาให้ครอบคลุมเรื่องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในเมือง จึงน่าจะทำให้องค์ความรู้เกี่ยวกับเมืองได้รับการ “เติมเต็ม” อันจะนำไปสู่การเป็นข้อมูลเชิงนโยบายประกอบการจัดทำแผนพัฒนาเมืองที่มีความยั่งยืนด้วย

ในบทนี้จะเป็นสรุปผลการศึกษา และการให้ข้อเสนอแนะ ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

สรุปผลการศึกษา

1. พื้นที่ชุมชน้ำในบริเวณเขตเมืองต่อระหว่างเทศบาลเมืองวารินชำราบ กับเทศบาลนครอุบลราชธานี จัดเป็นพื้นที่เขตเมืองที่มีลักษณะทางภูมินิเวศที่เฉพาะ ซึ่งจัดอยู่ในเขตพื้นที่ชุมชน้ำ มีหลักฐานยืนยันว่าบางชุมชนมีพัฒนาการมาเป็นระยะเวลากว่า 200 ปี และมีบทบาทสำคัญในการขยายตัวของเมืองอุบล กล่าวคือชุมชนที่ศึกษาโดยเฉพาะชุมชนริมน้ำมูลมีพัฒนาการมาจากการเป็นท่าเรือขนาดใหญ่และผู้โดยสาร เป็น “ชุมทาง” ขนส่งสินค้า ทั้งสินค้าที่ถูกลำเลียงมาทางรถไฟฟ้า สินสุดสถานีที่ตัวเมืองวารินชำราบ สินค้าที่ถูกลำเลียงมาทางเรือทั้งจากแม่น้ำโขง (เช่น เรือจากเมืองปากเซ เมืองจำปาสัก) แม่น้ำมูล (เช่น เรือจากเมืองนครราชสีมาซึ่งอยู่ทางตอนบน หรือเรือจากเมืองพิบูลมังสาหารซึ่งอยู่ทางตอนล่าง) หรือแม่น้ำชี (เช่น เรือจากเมืองยโสธร ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์) รวมทั้งสินค้าที่ถูกลำเลียงมาโดยกองคราวนเกรียน จากตำบลหรืออำเภอต่างๆ เป็นการแลกเปลี่ยนทรัพยากรหรือความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองต่างๆ ทั้งที่อยู่ต่อหนั่นแม่น้ำมูลและตอนล่างแม่น้ำมูล โดยอาศัยแม่น้ำมูลเป็นทางผ่าน ด้วยเหตุนี้ ชุมชนที่อยู่ติดริมแม่น้ำมูล ต่างก็จะมีท่าเรือของชุมชน ไม่ว่าจะเป็น ท่าหาดสวนยา ท่ากอไผ่ ท่ามังมัง ยังผลให้บริเวณเหล่านั้นพัฒนาเกิดเป็นชุมชน

¹ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, สังคมวิทยาและมนุษยวิทยานคร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545: 9.

และการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาโดยตลอด บริเวณดังกล่าวจึงเป็นทั้งพื้นที่แห่งความหลากหลาย พื้นที่การอยู่อาศัยถิ่นฐาน พื้นที่แห่งทางผ่านและพื้นที่ช้ายขอ ที่ยังคงเป็นมานับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมจะเปลี่ยนไปจากเดิมมากแล้วก็ตาม

ส่วนในแง่ของลักษณะของวิถีชีวิตของคนในชุมชนนั้น ด้วยเหตุที่ชุมชนแห่งนี้อยู่ใกล้ตัวเมือง และอยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลเมืองวารินชำราบ ฉะนั้นวิถีชีวิตของผู้คนในบริเวณนี้จึงมีการผสมผสานทั้งลักษณะกึ่งเมืองกึ่งชนบท (semi-urban area) และในบางกรณีก็พบว่าเราแทบจะแยกความเป็นเมืองและชนบทออกจากกันยากขึ้นทุกที เพราะชุมชนจำนวนไม่น้อยตั้งอยู่บนพื้นที่ที่ค่อนข้างเป็นเมืองและชนบท กับความเป็นชนบท (rural) ขณะเดียวกันระบบความสัมพันธ์ และวิถีชีวิตก็แยกไม่ออกรูปแบบกัน มิพักที่จะรวมถึงการเคลื่อนย้ายของผู้คนระหว่างเมืองและชนบทซึ่งมีอยู่ตลอด พร้อมกันนั้นกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ก็ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านทั้งในเขตเมืองและชนบทไม่แตกต่างกันมากนัก ด้วยข้อมูลข่าวสารที่ไหลถ่ายเทกันไปมาผ่านช่องทางการสื่อสารในรูปแบบต่างๆ²

2. ทรัพยากรที่สำคัญของพื้นที่ชุมน้ำแห่งนี้ ก็คือดิน น้ำ ป่า จากกุดและป่าบุ่งป่าทามนั้น นับเป็น “ทุนชีวิต” ซึ่งมีความสำคัญต่อผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะกุดที่เพียงกุดและป่าบุ่งป่าทามเพื่อการเลี้ยงชีพหรือเพื่อขายเป็นอาชีพหลัก ไม่ว่าจะเป็น ประมงพื้นบ้าน ทำการเกษตร ปั้นอิฐ หรือเก็บหาของป่า ดังที่ได้นำเสนอในบทก่อนหน้านี้แล้ว โดยในบรรดาภูมิที่มีอยู่นี่ ทำให้เกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วตามชุมชนต่างๆ หรือแม้คนกลุ่มใหม่ได้พึ่งพาบนนิเวศน์เป็นอาชีพหลัก แต่พวกเขาก็พึ่งพาบนนิเวศน์ในฐานะที่เป็นแหล่งอาหาร โดยเฉพาะแหล่งโปรตีน และพืชผักต่างๆ ดังนั้น คงไม่เกินความเป็นจริงหากเราจะกล่าวว่าพื้นที่ชุมน้ำแห่งนี้เปรียบเสมือน “ชูปเปอร์มาร์เก็ต” (supermarket) ของผู้คนเหล่านี้มานับแต่อดีต ปราณปลาคนหนึ่ง คือพีไชยนต์ ชัยน้อย แห่งบ้านลับแลกล่าเวรี่ยบเปรียบเปรยว่า “น้ำในกุดเปรียบเสมือนตู้เย็นของพวกเรา (ปราณปลา) เมื่อจับปลาได้แล้วก็จะแข็งไว้ในน้ำ เมื่อถึงเวลา ก็จะนำขึ้นไปขายในสภาพที่ยังสดเสมอ โดยที่เราไม่ต้องไปซื้อตู้แช่แข็งเหมือนร้านซื้อขายปลาทั่วไป” ดังนั้น ระบบนิเวศกุดนี้จึงเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญยิ่งแห่งหนึ่งของจังหวัดอุบลฯ

ฉะนั้น การคงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุมน้ำแห่งนี้ ย่อมสอดคล้องกับการศึกษาของ พิเชษฐ์ หนองช้าง (2544) ที่ระบุข้อว่า การฟื้นฟูระบบนิเวศแห่งน้ำเป็นการเพิ่มโปรตีนให้กับชุมชนในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนยากจนซึ่งไม่มีเงิน เงินที่จะจับจ่ายใช้สอยซื้ออาหารดีๆ และไม่มีที่ดินพอที่จะชุดบ่อเลี้ยงปลา แห่งน้ำธรรมชาติจึงเป็นแหล่งอาหารโปรตีนที่เป็นที่สามารถที่คนยากจนยังเข้าถึง อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่เป็นการเติบโตด้านเศรษฐกิจที่ผ่านมาทำให้แหล่งน้ำและแหล่งอาหารธรรมชาติเสื่อมโทรมลงไปมาก ผลกระทบจึงตกอยู่กับจำนวนเด็ก

² อาจารย์ จันทร์สมวงศ์ (บรรณาธิการ), พลวัตชุมชนไทยในสมัยโลกาภิวัตน์ (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2544: 13).

อายุ 0-12 ปี ในชนบทที่ขาดสารอาหารโปรตีน ที่มีผลโดยตรงต่อการเจริญเติบโตของสมอง การเรียนรู้ และร่างกาย ตลอดจนความด้านทางโรค³

นอกจากนี้ คุณค่าทางเศรษฐกิจของพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้มีอยู่ไม่น้อย ดังที่ได้นำเสนอไว้ในบทที่ 5 ว่าด้วยเรื่องฐานทรัพยากร ซึ่งอาจจะมากเพียงพอที่ผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดนโยบายพัฒนาพื้นที่ต้องให้ความสนใจ คุณค่านี้ยังรวมถึงการเป็น “ธนาคารอาหาร” (food bank) ของชุมชนด้วย

ผลการศึกษาดังกล่าวข้างต้นยังสอดคล้องกับการศึกษาของนัตรฤทธิ์ ล้ำดาวน์ และก่อโชค ภูมินิคม (2547) เกี่ยวกับการประเมินคุณค่าทางเศรษฐศาสตร์ของพื้นที่ชุมชนน้ำ โดยกำหนดกรอบการหา มูลค่าการใช้ประโยชน์ (use value) ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุมชนน้ำ โดยครอบคลุมมูลค่าการใช้ประโยชน์จากน้ำเพื่อการเกษตร และการใช้ประโยชน์จากไม้เพื่อทำไม้ฟืนและถ่านหุงต้มในครัวเรือน และศึกษามูลค่าความเต็มใจที่จะจ่ายเพื่อนรักษาทรัพยากรในพื้นที่ชุมชนน้ำ และมูลค่าที่ยินดีจะรับค่าชดเชยหากสูญเสียสิทธิการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ชุมชนน้ำ หลังจากนั้นทำการเปรียบเทียบ มูลค่าทั้งสอง เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการตัดสินใจดำเนินนโยบาย ด้านการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุมชนน้ำอย่างยั่งยืน ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนในพื้นที่ชุมชนน้ำให้มูลค่า การใช้ประโยชน์ทางตรงสูงกว่าการใช้ประโยชน์ทางอ้อม โดยพื้นที่ชุมชนน้ำมีมูลค่าการใช้ประโยชน์ทางตรง คิดเป็นมูลค่า 7,031,448.49 บาทต่อปี โดยมูลค่าการใช้ประโยชน์ด้านการประมงสูงสุดคิดเป็นมูลค่า 5,227,500 บาทต่อปี รองลงมาเป็นการใช้ประโยชน์จากน้ำเพื่อการเกษตรคิดเป็นมูลค่า 1,628,988.49 บาทต่อปี และมูลค่าการใช้ประโยชน์จากไม้เพื่อเป็นเชื้อเพลิงหุงต้มคิดเป็นมูลค่า 174,960 บาทต่อปี ตามลำดับ ส่วนมูลค่าการใช้ประโยชน์ทางอ้อม ที่คิดจากมูลค่าความเต็มใจที่จะจ่ายเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่ชุมชนน้ำ คิดเป็นมูลค่า 794,598.70 บาทต่อปี และมูลค่าต่ำสุดที่จะรับชดเชยจากการที่สูญเสียสิทธิการเข้าไปใช้ประโยชน์พื้นที่ชุมชนน้ำคิดเป็นมูลค่า 2,818,688.70 บาทต่อปี ซึ่งมูลค่าความเต็มใจที่จะจ่ายและมูลค่าที่ยินดีจะรับชดเชยหากไม่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุมชนน้ำ เป็นมูลค่าที่สะท้อนถึงความตระหนักและความต้องการของประชาชนที่จะอนุรักษ์ ทรัพยากรในพื้นที่ชุมชนน้ำ⁴

3. รูปแบบการพึ่งพิงหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ชุมชนน้ำนั้น จำแนกออกได้เป็น 6 กิจกรรมหลักด้วยกันคือ เพื่อตั้งถิ่นฐาน เพื่อการประมงพื้นบ้าน เพื่อการเกษตร เพื่อเก็บหาของป่า เพื่อเลี้ยงวัวควาย และเพื่อกิจกรรมการบันອិត្យ กิจกรรมเหล่านี้เป็นมรดกทางมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ และสั่งสมจนกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

³ พิเชษฐ์ หนองช้าง “พื้นที่น้ำท้องถิ่นกลับมา-ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์” การพื้นฟูแหล่งน้ำของบ้านหาดผาขน จังหวัดน่าน ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 28 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2544): 46-62.

⁴ นัตรฤทธิ์ ล้ำดาวน์ และก่อโชค ภูมินิคม “การประเมินมูลค่าและการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชุมชนน้ำแบบยั่งยืน” ใน รวมบทคัดย่อบทความการประชุมวิชาการข่ายงานวิศวกรรมอุตสาหกรรมครั้งที่ 13 ณ โรงเรียนดวงตะวัน จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 20-22 ตุลาคม 2547, หน้า 6.

ผลจากการศึกษาครั้งนี้ ชี้ชัดแล้วว่า “กุด” และ “ป้าบุ่งป้าทาม” ในพื้นที่ศึกษาเป็นหัวใจพื้นที่ชุมชนที่มีความสำคัญในเชิงนิเวศวิทยา ซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่รอบๆ กุด บุ่งทาม และบริเวณใกล้เคียงอย่างลึกซึ้ง ขณะเดียวกัน “กุด” และ “ป้าบุ่งป้าทาม” ก็เป็นพื้นที่ที่มีชุมชนตั้งอยู่โดยรอบ มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน มีวิถีชีวิต การทำมาหากิน ตลอดจนอาชีพที่สัมพันธ์กับกุดและบุ่งทามมากมาย อันเป็นที่มาของระบบความรู้ที่เรียกว่า “ภูมิปัญญา” (wisdom) เช่นเดียวกับพื้นที่ชุมชนนำในเขตอื่นทั่วโลก ฉะนั้น ฐานคิดในการมองพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ ก็ควรที่จะมองในเชิง “ภูมินิเวศวัฒนธรรม” แทนการมองเพียงด้านได้ด้านหนึ่งดังที่เป็นอยู่

ด้วยเหตุนี้ องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จึงเป็นชุดความรู้ที่ชุมชนได้ผลิตขึ้นมาใหม่ (Produced) จากประสบการณ์ที่ได้สั่งสมมา และผลิตขึ้นของความรู้เดิม (Reproduced) และคงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหล่านี้อีกด้วย

4. ด้วยเหตุที่ทรัพยากรในพื้นที่ชุมชนน้ำเป็นฐานชีวิตร่วมของคนในชุมชนที่รายล้อม และแม้ว่าพื้นที่จะอยู่ในเขตเทศบาล (เขตเมือง) แต่ในแต่ละการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในกุดและป้าบุ่งป้าทามนั้น จะอยู่ในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน กล่าวคือ ทรัพยากรเป็นของชุมชน แต่ปัจจุบันคคลสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้ามาใช้ประโยชน์ ตราบใดที่ไม่ไปทำลายสิทธิของคนอื่น (เช่น ใช้ประโยชน์แบบล้างผลาญทรัพยากร จนคนอื่นไม่สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้) ซึ่งสิทธิดังกล่าวก็ถูกรับรองในหลายรูปแบบ นอกเหนือจากการใช้แล้ว เรายา พิจารณาได้จากชื่อของกุด ที่บ่งบอกถึง “การรับรองสิทธิการใช้ประโยชน์ของชุมชน” เนื่องจากทรัพยากรในกุดนั้นๆ เช่น กุดปลาขาว ก็หมายถึงกุดที่ชาวบ้านกุดปลาน้ำ (ปัจจุบันคือบ้านกุดปลาขาว และชุมชนกุดปลาน้ำ) ใช้ประโยชน์ หรือกุดบ้าน ก็หมายถึงกุดที่ชาวบ้านตะกุด (บ้านลับแล) ใช้ประโยชน์ หรือกุดเป็น ก็หมายถึง กุดที่ชาวบ้านกุดเป็นใช้ประโยชน์ เป็นต้น

สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรจึงมีพื้นฐานมาจากสิทธิในการดำรงชีวิตให้อยู่รอด และบทบาทหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งถูกกำหนดโดยระบบคิดเรื่องสิทธิชุมชน อันเป็นระบบ “สิทธิเชิงซ้อน” (Complexity rights) โดยชาวบ้านมองว่ากุดและป้าบุ่งป้าทาม เป็นทรัพยากรส่วนรวม (common property) ที่คนที่ร่วมกันดูแลรักษาจะสามารถใช้ประโยชน์ได้ นั่นก็ย่อหมายความว่า ชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ทรัพยากรกุดและป้าบุ่งป้าทามเพื่อส่วนรวมมากกว่าส่วนตน

ดังนั้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมาโดยรู้สึกว่า “โอกาส” ใน การเข้าถึงทรัพยากรเหล่านั้นลดลงหรือหมดไป รวมไปถึงปรากฏการณ์ของคนเลิกคนน้อยที่ต้อง “ถอยร่นลงน้ำ” จึงถูกมองจากชาวบ้านในฐานะผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรว่าเป็นการ “ละเมิดสิทธิชุมชน” ด้วยเหตุนี้ ในการต่อสู้เพื่อปกป้อง “พื้นที่” ของตนนั้น ชาวบ้านมักมองว่า กฎหมายและอำนาจทางการต่างหากที่เป็นผู้ “บุกรุก” ชุมชน มิใช่ชุมชนเป็นผู้จะเมิดกฎหมายบ้านเมือง และความรู้สึกของชาวบ้านต่อสิทธิและความชอบธรรม ในการต่อสู้กับผู้ล่วงละเมิดจากภายนอกทางอยู่บนพื้นฐานของ “สิทธิชุมชน” จารีตประเพณี และระบบศีลธรรมแห่งการเชื้อเชื้อต่อต้าน มิใช่ในตัวบทกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร

ในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านให้ความสำคัญและยึดถือรัฐธรรมทางสังคมมากกว่ากฎหมาย ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการจัดระเบียบและกฎหมายของชุมชนมากกว่าความเป็น “สาธารณะ” และโลกภายนอก “ไม่มีใครใส่ใจกับพันธะผูกพันต่อคนแปลงหน้าหรือยึดถือเอาจริงอาจจังกับป้ายที่ติดไว้ “พื้นที่ของทางราชการ” หรือ “สมบัติสาธารณะ” แนวคิดเหล่านี้มีรากเหง้ามาจากสังคมตะวันตก มีใช้ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทย

สิทธิชุมชนและการจัดระเบียบของชุมชนตามนัยดังกล่าวข้างต้น มิได้เกิดขึ้นโดยๆ หากแต่เป็นวิธีคิดที่พัฒนาขึ้นในชุมชนจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานาน และวางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพใน “ส่วนรวม” (the commons) และ “กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน” (communal property system) ซึ่งมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่อง “กรรมสิทธิ์” และ “สมบัติสาธารณะ” (public property) ตามระบบกฎหมายและแนวคิดตะวันตก⁵

5. ปัจจุบันพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ อยู่ในสภาพภาวะของการเป็น “พื้นที่แห่งการซ่อนทับ” ในหลายมิติ กล่าวคือ มิติที่หนึ่ง มิติของการเป็น “พื้นที่กีบเมืองและกีบชนบท” มิติที่สองคือมิติของ “การพัฒนา” ทั้งในระดับภูมิภาค จังหวัด และพื้นที่ สภาพเช่นนี้ทำให้พื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้กลายเป็นเวทีแห่งชิงชัยของกลุ่มต่างๆ อย่างเข้มข้นมากขึ้น โดยเฉพาะเงื่อนไขของการเป็นพื้นที่รองรับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองอุบลฯ พร้อมๆ กับการเป็นแหล่งอนุรักษ์ธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวที่อยู่ใกล้เมืองอุบลฯ ในฐานะที่เป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ป่า มีทัศนียภาพที่สวยงาม เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของทั้งคนเมืองและนักท่องเที่ยว ดังกรณีการเสนอภูมิภาคโครงการ “อุทยานสัตว์น้ำเจดและพืชพรรณอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง”⁶ ยิ่งทำให้ชุมชนเผชิญกับแรงกดดันและอยู่ในภาวะที่น่า “ท้าทาย” ยิ่ง

ทั้งนี้การพัฒนาทั้งในระดับภูมิภาค จังหวัด และพื้นที่ดังกล่าวตน เป็นผลโดยตรงมาจากแนวโน้มโดยการพัฒนาประเทศที่มุ่งสู่ความเป็นอุตสาหกรรม ฉะนั้นโครงการต่างๆ ที่เกิดขึ้น จึงเป็นไปเพื่อรองรับกับการเดิบโดยภาคอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ

⁵ ยศ สันตสมบัติ, ทำเกรียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทย ทำมกaltung การปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2539): 26.

⁶ เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2546 จังหวัดอุบลราชธานี ได้แต่งตั้งคณะกรรมการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทย ทำมกaltung เพื่อดำเนินโครงการอุทยานสัตว์น้ำเจดและพืชพรรณอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง โดยมีคณะกรรมการที่มาจากทั้งภาครัฐและเอกชน โครงการนี้จะดำเนินการในลักษณะพิพิธภัณฑ์ ซึ่งกำหนดสถานที่ก่อสร้างคือบริเวณกุดปลาขาว พื้นที่ประมาณ 500 ไร่ งบประมาณ 500 ล้านบาท ทั้งนี้นอกจากโครงการดังกล่าวแล้ว ยังมี “โครงการสามเหลี่ยมมรกต” ที่ถูกผลักดันโดยคณะกรรมการชุดเดียวกันนี้ด้วย

สำหรับท่าทีของชาวบ้านที่ทราบข่าว โดยเฉพาะชาวบ้านที่มีอาชีพจับปลาจำนวนมากว่า รัฐบาลไม่จำเป็นที่จะต้องลงทุนสร้างอุทยานสัตว์น้ำเจดแต่อย่างใด เพราะบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ปลาเกือบร้อยชนิด ฉะนั้น เพียงแต่ขอให้มีระบบการจัดการพื้นที่ที่ห้องชุมชนและรัฐเห็นชอบร่วมกัน บริเวณนี้ก็จะกลายเป็นอุทยานสัตว์น้ำเจดอย่างแท้จริง โดยที่รัฐบาลไม่ต้องเสียงบประมาณแต่อย่างใด

จากการศึกษาชี้ชัดว่า นโยบาย มาตรการและกิจกรรมต่างๆ ที่นำไปสู่การเกิดขึ้นของเมืองอุบลฯ-วาริน ภายใต้วาทกรรมเรื่อง “การพัฒนา” ได้สร้างสิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นชายขอบ” (marginalization) ให้กับกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่ตรงนี้ด้วย ทั้งที่จะใจและไม่ได้จังใจ ฉะนั้น หากการพัฒนาเมืองยังยึดแนวทางเดิม ก็จะทำให้การขยายตัวของเมือง เป็นการผนวกเอาหมู่บ้าน/ชุมชนมาอยู่ในเมือง อันเป็นแนวคิดแบบฝรั่งที่ว่า เมืองต้องประกอบด้วยตีกรรมบ้านช่อง มีระบบนำประปา ไฟฟ้า และละเลยกังวลจะงงประการที่เมืองมองว่าเป็น “ชนบท” หรือ “บ้านนอก”

การพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวทั้งตามแนวทางของรัฐ เอกชนที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ล้วนแล้วแต่ส่งผลต่อระบบนิเวศและวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ นั่นก็ย้อมหมายความว่า การพัฒนาที่ผ่านมาไม่เพียงแต่สร้างให้เกิด “กลุ่มคนชายขอบ” เท่านั้น หากแต่ยังสร้างให้พื้นที่ซึ่งเป็นทั้งแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งทำมาหากินเลี้ยงชีพของคนเหล่านั้น ถูกมองว่าเป็น “พื้นที่ชายขอบ” ที่จะต้องเข้าไป “พัฒนา” ด้วยพร้อมๆ กัน

ดังนั้นในการพัฒนาพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ คงเป็นความชอบธรรมที่ผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการพัฒนาพื้นที่ จักต้องให้ความสำคัญกับคนที่อยู่เดิมในฐานะ “ผู้ถูกพัฒนา” และขณะเดียวกัน คนที่อยู่เดิมก็คงต้องยอมให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้เข้ามาร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วย

6. การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อันเนื่องมาจากปฏิบัติการ ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาดังกล่าวนั้น นอกจากจะนำมาซึ่ง “การปรับตัว” ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และระดับกลุ่มแล้ว ยังได้นำมาซึ่ง “การต่อรอง” ของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบต่อโครงการหรือผู้รับผิดชอบโครงการนั้น ซึ่งทั้งการปรับตัวบางอย่าง (เช่น โครงการบ้านแพченริมแม่น้ำ, เครือข่ายชุมชนแออัด) และการต่อรอง จัดเป็นปฏิบัติการ (practice) เพื่อต่อรองสิทธิชุมชน อันเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนในเขตพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้มีได้อยู่นิ่งเฉย หรือรับผลกระทบที่มาจากการภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้าม ชาวบ้านในชุมชนจำนวนหนึ่งได้สะท้อนถึงความพยายามต่อสู้ด้านนี้ แสวงหาทางออกท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง โดยการปรับรูปองค์กร และสถาบันทางสังคมในลักษณะต่างๆ ขึ้นมาทำงานร่วมกันในพื้นที่ ดังกรณีของเครือข่ายชุมชนแออัดจังหวัดอุบลราชธานี

ขณะเดียวกันก็เป็นการตั้งคำถาม ต่อแนวทางการพัฒนาพื้นที่ที่ผ่านมาด้วย แต่ทั้งนี้ก็คงมิได้หมายความว่าเป็นการปฏิเสธการพัฒนาเปลี่ยนแปลง หากเป็นความพยายามของชุมชนในการแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยไม่ก่อผลกระทบเป็นการลิด落ต่อสาธารณะแล้วล้อม คุณภาพชีวิต และยังความสืบเนื่องในด้านของอารีตประเพณี วิถีปฏิบัติของชุมชน แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่าโดยไม่ยังคิดว่า “ความเจริญ” นั้น คงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อคำนึงถึงกระแสการพัฒนาอุตสาหกรรมและความทันสมัยซึ่งแพร่ระบาดไปทั่วโลก⁷

ข้อเสนอแนะ

⁷ ยศ สันตสมบัติ, เรืองเดิม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2545): 25-26.

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการศึกษาข้างต้น คณะผู้วิจัย มีข้อเสนอแนะที่สำคัญๆ ต่อไปนี้คือ

ก. แนวทางในการพัฒนาพื้นที่ แม้ว่าพื้นที่ศึกษาจะถูกภาครัฐจัดอยู่ในเขตเมือง (urban area) หากแต่ยังผู้คนที่อาศัยอย่างมีลักษณะวิถีชีวิต (lifestyles) แบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท (semi-urban area) ฉะนั้น เมื่อมองในเชิงการจัดการพื้นที่เชิงกายภาพแล้ว คณะผู้วิจัยมีข้อเสนออยู่ 3 แนว ทางด้วยกันคือ

แนวทางที่หนึ่ง เน้นพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับกับการขยายตัวของภาคธุรกิจการค้าและธุรกิจบริการตามแนวคิดการกลยุทธ์เป็นเมือง (urbanization) โดยการย้ายชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ออกไปหรือจัดให้อยู่ในพื้นที่ที่ไม่มีศักยภาพในเชิงธุรกิจ เช่น ในบริเวณที่มีน้ำท่วมขัง ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีศักยภาพสูงในเชิงธุรกิจ ด้วยเหตุที่อยู่ใกล้กับเมืองอุบลฯ

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาตามแนวทางนี้ ภาครัฐและเอกชนย่อมจะต้องเผชิญกับการต่อต้านจากชุมชนอย่างแน่นอน เพราะชุมชนทั้งหมดไม่ต้องการที่จะอพยพไปอยู่ที่อื่น เพราะมีความผูกพันกับพื้นที่สูง แม้ว่าจะเป็นพื้นที่ที่ต้องประสบภัยภาวะน้ำท่วมก็ตาม ขณะเดียวกันก็จะต้องเผชิญกับพลังธรรมชาติ (Natural power) เนื่องจากพื้นที่ชุมชนแห่งนี้มีสภาพเป็นที่ลุ่ม แม้จะมีการยกที่สูงขึ้นเพื่อป้องกันภัยธรรมชาติ แต่ก็ย่อมต้องประสบภัยน้ำท่วม แต่ก็ย่อมต้องประสบภัยปัญหาน้ำท่วม และบางที่การขยายพื้นที่ถมที่ไปในบริเวณที่ลุ่มยังจะทำให้พื้นที่แก้มลิงหดหายไป จะยิ่งส่งผลกระทบให้น้ำท่วมหนักและนานขึ้น ซึ่งส่งผลเสียต่อธุรกิจในท้ายที่สุด หรือแม้แต่การลงทุนมหาศาลเพื่อป้องกันการไหลบ่าของน้ำจากแม่น้ำมูล มาอย่างพื้นที่ชุมชนน้ำโดยการสร้างผนังคอนกรีตสูงกัน ก็ใช่ว่าจะเป็นทางออกที่ยั่งยืน

แนวทางที่สอง พื้นฟูและรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุมชน โดยไม่อนุญาตให้มีการดำเนินกิจกรรมทางด้านธุรกิจใดๆ แนวคิดนี้ตรงข้ามกับแนวคิดที่หนึ่ง นั่นก็หมายความว่า ชุมชน ถูกและป่วยป่าทางก็ยังคงอยู่ แต่ก็ขัดแย้งกับกระแสการพัฒนาเมือง หรืออีกนัยหนึ่งเป็นแนวทางที่มีผู้ได้รับประโยชน์และผู้เสียประโยชน์ ซึ่งก็เป็นไปได้น้อย เพราะดังที่ทราบกันว่า ขณะนี้ในบริเวณพื้นที่ชุมชนแห่งนี้มีสถานประกอบการธุรกิจอยู่จำนวนไม่น้อย การที่จะยกเลิกกิจกรรมทางด้านนี้ ย่อมจะเกิดแรงต้านจากกลุ่มผู้ประกอบการเหล่านี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

แนวทางที่สาม ใช้แนวทางการพัฒนาที่ชาวบ้านในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับเมืองได้โดยการยังคงรักษาภูดและป่วยป่าทาง หรือยังคงสภาพความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุมชนไว้ โดยที่ภาคธุรกิจในพื้นที่ก็ยังคงดำเนินกิจกรรมต่อไป ขณะเดียวกันก็แสวงหาแนวทางสร้าง “มูลค่าเพิ่ม” (added value) ให้กับชุมชน โดยการแสวงหาอาชีพหรือกิจกรรมที่เหมาะสมให้กับชุมชน ซึ่งกิจกรรมที่เหมาะสมสมกับชุมชนที่สุดก็คือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม เพราะชุมชนมีศักยภาพ

ภาพด้านทรัพยากรการท่องเที่ยวอยู่หลักหลาย เช่น ประมงพื้นบ้าน สวนดอกไม้ กลุ่มปืนอิฐ ท้านนียกภาพที่สวยงามของกุด รวมทั้งวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ

ปัจจุบันกระแสการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม กำลังได้รับความสนใจและส่งเสริมจากรัฐบาล ประกอบกับการท่องเที่ยว yang เป็นธุรกิจเดียวที่สามารถยืนหยัดอยู่ได้ในภาวะที่ประเทศประสบปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวประเภทนี้ยังจัดเป็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ และความเป็นอยู่ของผู้คน ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นของแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ หากเป็นการดึงศักยภาพทางด้านวัฒนธรรมและธรรมชาติของท้องถิ่นออกมาเป็นจุดขาย นอกเหนือนี้กระแสท่องถิ่นนิยมหรือการหวานคืนสู่รากเหง้าของตนเอง กำลังได้รับการผลิกตื่น กับขึ้นมา เพื่อเป็นเครื่องมือต่อสู้ภัยการแสลงโลกาภิวัตน์ ที่ทุกคนเริ่มตระหนักร่วมประเทศที่กำลังพัฒนาอย่างเช่นประเทศไทย ไม่สามารถต่อสู้ภัยการแสลงกล่าวด้วยการสร้างเทคโนโลยี หรือความทันสมัยที่เท่าเทียมกันได้

นอกจากนี้นโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวดังกล่าว ยังถูกบรรจุไว้ในยุทธศาสตร์การพัฒนาของจังหวัดอุบลราชธานีอีกด้วย กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมที่สำคัญ ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นและวิถีชีวิตชุมชนเป็นจุดขายเช่นนี้ นอกจากจะสร้างรายได้ให้กับชุมชนแล้ว ยังเป็นการปลูกฝังความรักความภาคภูมิใจและความห่วงใหในท้องถิ่นของตน ทำให้ชุมชนต้องกลับไปศึกษาเรื่องราวในอดีตของตนเอง พร้อมๆ กับอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เพื่อนำเสนอต่อนักท่องเที่ยว ต่างกับการท่องเที่ยวแบบเดิมที่ผู้ได้รับประโยชน์มากที่สุดเป็นนายทุนจากภายนอก ชุมชนได้ประโยชน์เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ทั้งยังทิ้งปัญหาและผลกระทบมากมายให้กับท้องถิ่น

ในมุมมองของคณะผู้วิจัยค่อนข้างจะเห็นด้วยกับแนวทางที่ 3 เนื่องจากเป็นแนวทางที่ทำให้ชุมชนยังคงอาศัยอยู่ร่วมกับพื้นที่ชุมชนน้ำต่อไปได้ ซึ่งก็หมายถึงเราจะยังคงรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ไว้ได้ นั่นเกี่ยวกับหมายความว่าชุมชนจะยังคงสืบทอดวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อของตนเองอยู่ต่อไป ขณะเดียวกันภาคธุรกิจโดยเฉพาะธุรกิจการท่องเที่ยว และบริการก็ยังสามารถเข้ามาร่วมกับชุมชนได้เช่นกัน อันเป็นการพัฒนาที่ดำเนินการด้วยศักยภาพของชุมชน เป็นมนุษย์และปราศจากการขัดแย้ง ซึ่งแนวทางนี้เท่ากับเป็นการยอมรับใน “สิทธิชุมชน” ของชุมชนในเขตพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ ทั้งนี้ “สิทธิ” ที่ได้มานี้ก็จะต้องเป็นสิทธิที่มาพร้อมกับ “หน้าที่” ในการดูแล ปกป้อง ห่วงให รักษา และฟื้นฟูพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนในลักษณะชีวิต เอื้อชีวิต

เมืองที่พัฒนาเช่นนี้ตรงกับแนวคิดที่ ดร. มาร์ค ริชชี่ (2545) เรียกว่า “Eco-city” หมายถึง เมืองที่มีแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อม อาจจะเรียกว่าเป็น “เมืองเขียว” (Green City) ก็ได้ เป็นวิธีสร้าง

เมืองให้สมดุลกับธรรมชาติ (building city in balance with nature) ซึ่งเป็นแนวคิดที่กำลังได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ⁸

แนวทางนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า การอนุรักษ์ต้องควบคู่ไปกับการพัฒนาที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของผู้คน และเป็นกระบวนการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพิ่มการกระจายอำนาจให้แก่ชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากร เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาททั้งทางตรงและทางอ้อมในการบริหารจัดการทรัพยากร

นอกจากนี้ แนวทางการพัฒนาดังกล่าวยังสอดคล้องกับนโยบายแก้ปัญหาความยากจนของรัฐบาลอีกด้วย เพราะเมื่อชุมชนมีความมั่นคงทั้งในเรื่องของที่อยู่อาศัย ความมั่นคงของทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งทำมาหากิน และแหล่งรายได้จากการท่องเที่ยวแล้ว ชุมชนก็ย่อมที่จะก้าวพ้นไปจากภาวะการณ์ความยากจนดังที่รัฐบาลประกาศนา

นี่คือการเพิ่มขีดความสามารถในการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ให้อื้อต่อการดำรงชีวิต รวมทั้งเกิดความสมดุลในการพัฒนา ซึ่งเป็นฐานรากเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

ข. ข้อเสนอแนะอีน ๆ เกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่

นอกจากแนวทางการพัฒนาพื้นที่ชุมชนน้ำข้างตันแล้ว គณะผู้วิจัยยังมีข้อเสนอแนะอีน ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพื้นที่เพิ่มเติมดังต่อไปนี้คือ

ประการที่หนึ่ง พื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ มีพลังและศักยภาพของท้องถิ่น ที่จะมีประโยชน์ในการพัฒนาพื้นที่แห่งนี้มีหลายประการ ไม่ว่าจะเป็น ฐานทรัพยากรในฐานะที่เป็นทุนชีวิต ระบบความรู้ กลุ่มและเครือข่าย ตลอดจนระบบวัฒนธรรมและความเชื่อ ดังที่ได้นำเสนอไว้ในบทที่ 4-7 ดังนั้นนโยบายและแผนการพัฒนาพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ ควรที่จะให้ความสำคัญหรือตั้งอยู่บนฐานของการพนวกເພັລັງຫຼືອศักยภาพเหล่านີ້ເຂົາມາໃນกระบวนการด้วย

ประการที่สอง เนื่องจากในปัจจุบัน ประเด็นเรื่องการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนของประชาชนท้องถิ่นในการจัดการ บำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ตามมาตราที่ 46 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ที่ได้รับการยอมรับขึ้นมาดำเนินการ และตั้งคำถามถึงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนกับโครงการพัฒนาต่างๆ มากขึ้น ดังนั้น หน่วยงานของรัฐที่เคยดูแลรับผิดชอบพื้นที่แห่งนี้แต่ผู้เดียว ควรมีการกระจายอำนาจจากการจัดการทรัพยากร โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในการจัดการทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นกุฏ ป้าบุ่งป้าatham แม่น้ำมูล เป็นต้น และปรับบทบาทขององค์กร ให้ยอมรับและร่วมมือ

⁸ ผู้สนใจโปรดดูใน ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตชร์ และ นางลักษณ์ ดิจิวนช์ (บรรณาธิการ). สรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการแนวคิดเมืองยั่งยืนกับอนาคตของเมืองเชียงใหม่, เชียงใหม่: เชียงใหม่โกรุงพิมพ์แสงศิลป์, 2545.

กับชุมชนในการจัดการทรัพยากร มีการมอบอำนาจให้ชุมชนทำหน้าที่ควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์ตามแผนงานและมาตรการที่กำหนดร่วมกันโดยองค์กรชุมชน โดยหน่วยงานของรัฐทำหน้าที่กำกับดูแล และส่งเสริมด้านเทคนิคและเงินทุน

เพื่อให้ชุมชนสามารถทำการวางแผนและระบบการจัดการทรัพยากร มีการมอบอำนาจให้ชุมชนทำหน้าที่ควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์ตามแผนงานและมาตรการที่กำหนดร่วมกันโดยองค์กรชุมชน โดยหน่วยงานของรัฐทำหน้าที่กำกับดูแล และส่งเสริมด้านเทคนิคและเงินทุน

ประการที่สาม เนื่องจากแนวทางการพัฒนาพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ ได้ดำเนินไปบนความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐ รวมทั้งภาคธุรกิจเอกชนในพื้นที่ เนื่องจากภาคธุรกิจอยู่มีพื้นฐานการไม่ยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร อันเกี่ยวพันกับประเด็นการเมืองของการใช้อำนาจ ซึ่งนำมาซึ่งการสร้างความไม่ชอบธรรมระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม เพราะแฝงอยู่ในกระบวนการและการกลไกต่างๆ ของทั้งอำนาจรัฐและระบบตลาด ที่อาศัยความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับอำนาจเจ้ารัฐ เพื่อสร้างความได้เปรียบในการใช้ทรัพยากร ขณะที่เรียกร้องให้หน่วยงานทางสังคมอื่นๆ เช่น ชุมชนท้องถิ่นต้องเสียสละเพื่อ “สังคมส่วนใหญ่” ซึ่งเท่ากับตอกย้ำความไม่เป็นธรรมทางสังคมมากขึ้น ตามนัยดังกล่าว การมีส่วนร่วมของชุมชน จึงไม่ควรเป็นเพียงการเรียกร้องให้ชุมชนท้องถิ่นต้องแบกรับภาระเช่นนี้ฝ่ายเดียว หรือเป็นเพียงให้ชุมชนท้องถิ่นแบ่งเบาหน่วยงานของรัฐเท่านั้น แต่ควรถือเป็นภาระหน้าที่ของทุกๆ ส่วนในสังคม โดยตั้งอยู่บนหลักการของ การสร้าง “ความเป็นธรรมในสังคม” (Social Justice) ในแบบนี้ อาจกล่าวได้ว่า สิทธิชุมชนจะเกิดขึ้นได้จริงนั้นต้องแสดงนัยของความเป็นธรรมในสังคมอย่างชัดเจน ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างต่างๆ เพื่อแสดงการมีส่วนร่วมรับผิดชอบร่วมกันของทุกส่วนในสังคมอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม⁹

ฉะนั้นทางออกสำหรับประเด็นความขัดแย้งทางความคิด ในกิจกรรมการพัฒนาพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ ก็คือการเปิดเวทีพูดคุยทำความเข้าใจระหว่างฝ่ายที่มีความเห็นขัดแย้งกัน รวมทั้งการร่วมกันจัดทำแผนหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ อันเป็นการจัดการทรัพยากรแบบดึงให้คนมามีส่วนร่วม (Inclusion) ด้วยการเปิดให้มีสิทธิในการเข้าถึงและการจัดการในรูปแบบของการจัดการร่วมกับรัฐ (co-management) ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการเชิงซ้อนในพื้นที่เดียวกันของหลายๆ ฝ่าย ด้วยการใช้หลักการของสิทธิหลายๆ รูปแบบ ทั้งสิทธิในความเป็นเจ้าของของรัฐ และสิทธิในการจัดการร่วมของชุมชนในรูปแบบต่างๆ แทนการจัดการเชิงเดียวที่เกิดจากการผูกขาดสิทธิแต่เพียงฝ่ายเดียวในพื้นที่หนึ่ง ดังที่เคยปฏิบัติกันมาในอดีต ซึ่งทำให้ความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ยิ่งทวีรุนแรงมากขึ้น¹⁰

⁹ านันท์ กัญจนพันธุ์ “ฐานทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตกับการจัดการแบบมีส่วนร่วม” ใน โครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ฐานทรัพยากร ทุนชีวิตของสังคมไทย (กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี, 2546): 47-90.

¹⁰ านันท์ กัญจนพันธุ์ “สิทธิ” ใน คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา, แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม (เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543): 182-183.

ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงเชื่อมั่นว่า การฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุมชน แห่งนี้ ต้องอาศัยกระบวนการทางสังคม มากกว่ากระบวนการทางกฎหมาย กล่าวคือต้องเริ่มต้นด้วย การพิจารณา มิติทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ จากนั้นก็พิจารณาผลลัพธ์ของการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ ก่อน ที่จะนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์การบริหารจัดการพื้นที่แบบมีส่วนร่วม เพราะคณะผู้วิจัยเชื่อมั่น ในคำกล่าวที่ว่า “การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สามารถปรับปรุงให้ดีขึ้นได้ โดยการมีส่วนร่วมของ ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่าย”

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาถึงแนวทางการสร้างกฎ กติกาในการจัดการทรัพยากรในเขตพื้นที่ชุมชน น้ำ ร่วมกัน ที่สร้างความยั่งยืน เป็นธรรม และเป็นที่ยอมรับของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย
2. ควรมีการศึกษาถึงกลไก รูปแบบในการจัดการทรัพยากร่วมของกลุ่มคนที่แตกต่างทาง สถานะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม
3. ควรมีการสำรวจและจัดทำอาณาเขตของพื้นที่ที่เป็น “ทรัพยากรส่วนรวม” เพื่อที่จะทำให้ ทราบข้อมูลปัจจุบัน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน นักวิชาการ จัดได้มี ส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการจัดการกับทรัพยากรส่วนรวมนั้น
4. ควรมีการศึกษาและจัดทำแนวทาง การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากร และ พัฒนาพื้นที่ชุมชน โดยการประยุกต์ใช้พลังห้องถินของชุมชน ที่ผสมผสานกับความรู้สมัยใหม่ ใน การสร้างแนวคิดและวิธีการจัดการทรัพยากร่วม (co-management) ของผู้ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ชุม ชน นำเสนออยู่ต่อของเทศบาลนครอุบลราชธานีและเทศบาลเมืองวารินชำราบ
5. ควรมีการศึกษาและดำเนินการ หาแนวทางและสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์พื้นที่ชุมชน น้ำ ในเขตเมือง (เครือข่ายกุด)
6. ควรมีการศึกษาศักยภาพและแนวทางการพัฒนาพื้นที่ชุมชนน้ำแห่งนี้ ให้เป็นแหล่งท่อง เที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม
7. ควรมีการจัดทำชุดความรู้เกี่ยวกับกุดและปุ่งทามในเขตเมือง สำหรับเผยแพร่แก่เครือ ข่าย นักเรียน นักศึกษา และสารานุกรม เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ชุมชนน้ำ

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมศิลปากร, เมืองอุบลราชธานี, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุบลราชธานี วันที่ 30 มิถุนายน 2532.

คณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายจัดทำหนังสือ, อุบลราชธานี 200 ปี, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2535.

คณะกรรมการดำเนินงานเชียงของ-เวียงแก่น. แม่น้ำโขง แม่น้ำแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรม. นปป: เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2547.

คณะกรรมการวิจัยไทยบ้านลุ่มน้ำสังคม, สถาบันสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ (IUCN), ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนครพนม (NECC) และเครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEARIN). รายงานความก้าวหน้างานวิจัยไทยบ้านครั้งที่ 2, 1-2 พฤษภาคม 2547.

เครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี, ชุมชนแปงบ้านแปงเมือง. อุบลราชธานี: ศิริธรรมอพิชช์, 2544.

เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล 3 จังหวัด และเครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. งานวิจัยไทยบ้านราชไอล (ร่างฉบับสมบูรณ์), 2547.

จดหมายข่าวไทยบ้าน, ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 มีนาคม 2546.

จดหมายข่าวสักแพง ปีที่ 2 ฉบับที่ 10 เดือนพฤษจิกายน 2547.

นัตรฤดิ ลำดาวน และก่อโฉค ภูมินิคม “การประเมินมูลค่าและการจัดการทรัพยากรืนที่ชุมน้ำแบบยั่งยืน” ใน รวมบทคัดย่อบทความการประชุมวิชาการข่ายงานวิศวกรรมอุตสาหกรรมครั้งที่ 13 ณ โรงแรมดวงตะวัน จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 20-22 ตุลาคม 2547.

ชัยนันดี วรรณะภูติ “บทที่ 2 การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย” ใน อุทัย ดุลยเกษม (บรรณาธิการ) คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536: 21-51.

ชุมพล แนวจำปา “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน พ.ศ.2443-2468” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

ชูศักดิ์ วิทยาภักดี “แนวทางวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง” (Political Ecology Approach) ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ). สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์, เชียงใหม่: ชิลล์เรอร์มบุ๊คส์, 2543: 243-268.

ดวงจันทร์ อภาวัชรุตช์ และ นางลักษณ์ ดิฐวงษ์ (บรรณาธิการ). สรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการแนวคิดเมืองยั่งยืนกับอนาคตของเมืองเชียงใหม่, เชียงใหม่: เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์, 2545.

เทศบาลตำบลลารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. เอกสารสรุปผลการปฏิบัติงานการพัฒนาชุมชน เทศบาลตำบลลารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ปี 2535-2536, เอกสารอัดสำเนา: ไม่มีเลขหน้า.

เทศบาลเมืองวารินชำราบ, แผนพัฒนาเทศบาลระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2545 – 2549), อุบลราชธานี: เทศบาลเมืองวารินชำราบ, มปป.; มปท.

ชาดา สุทธิธรรม, รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมตามเส้นทางลำน้ำมูล, ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, มปท.

บำเพ็ญ ณ อุบล. เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท, 2539.

ประสิทธิ์ คุณรัตน์ “ป้าตาม มดลูกของแม่น้ำ” ไดของแผ่นดิน ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). ป้าตาม ป้าไทย. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, 2544, หน้า 13-42.

ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, สังคมวิทยาและมนุษยวิทยาคน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

ปรีชา พิณทอง. สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ. (อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท, 2532): 90.

ปืนแก้ว เหลืองอร่ามศรี และสุราวดี คุณผล, “คิดเชิงสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา: วิวัฒนาวด้วยเรื่องทรัพยากรส่วนรวม” ใน ฉัตรกิพย์ นาถสุภาและคณะ, สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์. เชียงใหม่: ชิลล์แวร์มบุ๊กส์, 2543: 221-241.

ปืนแก้ว เหลืองอร่ามศรี “ความจริง วัฒนธรรม และความเชื่อ: การเมืองและการผลิตความรู้ป้าไม่ในไทย” ใน ศุนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). ความรู้กับการเมืองเรื่องทรัพยากร (กรุงเทพฯ: ศุนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2548: 9-46.

พัชรี บุญศิริ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่องปริมาณและคุณภาพน้ำในแม่น้ำมูลที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยว. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, มปท.

พิเชษฐ์ หนองช้าง “พื้นฟูนิเวศท้องถิ่นกลับมา-ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ การพื้นฟูแหล่งน้ำของบ้านหาดผาขน จังหวัด南安” ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 28 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2544): 46-62.

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ร่างโครงการประเมินมูลค่าพื้นที่ชุมชน้ำและแนวทางการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชุมชน้ำอย่างยั่งยืน. 2548 เอกสารอัดสำเนา, ยังไม่เรียงเลขหน้า

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, รายงานการวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากสภาวะน้ำท่วมด้านเศรษฐศาสตร์และสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภอวารินชำราบ, 2547.

มูลนิธิพื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. ก่อนถ่ายทำจริง: อภิมหาโครงการผันน้ำ กก อิง น่าน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2546: 44.

ยศ สันตสมบัติ, ท่าเกวียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทย ท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2545.

ยศ สันตสมบัติ, สิทธิชุมชน: พัฒนาการและการปรับกระบวนการทัศน์ทางมนุษย์วิทยา, เอกสารประกอบการบรรยายในการประชุมประจำปีของศูนย์มนุษย์วิทยาสิรินธร เรื่อง คนมองคน: นานาชีวิตในกระแสความเปลี่ยนแปลง วันที่ 27-29 มีนาคม 2545 ณ ศูนย์มนุษย์วิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ยศ สันตสมบัติ. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2542.

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 87 ตอนที่ 25 วันที่ 24 มีนาคม 2513 หน้า 113.

วิทยา อาภรณ์. แนวเนื้อแม่ล้าว: พินิจพื้นที่ เวลา และสังคมผ่านมิติลุ่มน้ำ. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ชารเหนีอ, 2544.

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และ ประสิทธิ์ คุณรัตน์, “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน” ใน อำนาจ กัญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543: 217-282.

วิสูตร อุย়েং, “ป่าทามในสายตาคนวิชาการป่าไม้” ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). ป่าทาม ป่าไทย. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, 2544.

วีรบูรณ์ วิสารทสกุล “การจัดการป่า: อำนาจแห่งว่าทกรรມและการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน” ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 25 ฉบับที่ 1 มกราคม – เมษายน 2541: 5-18.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 以及 อารยธรรมอีสาน (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2540.

ศันสนีย์ ชูแวง “ระบบนิเวศป่าทาม พื้นที่ชุมน้ำสำคัญของภาคอีสาน” ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). ป่าทาม ป่าไทย. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, 2544, หน้า 43-60.

สิทธิพงษ์ ดิลกวณิช “อำนาจการเมืองกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม: บทสำรวจเชิงว่าทกรรມ” ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 27 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม – สิงหาคม 2543: 23-36.

สีลาการณ์ บัวสาย, พลังท้องถิ่น: บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

สุราวัลย์ เสถีรไทย, แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์นิเวศ (Ecological Economic Approach) ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ, สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์. (เชียงใหม่:ชิลล์ เออร์มบุ๊คส์, 2543): 267-297.

สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. จากรายอดหัวยถึงบุญมี: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชาวนาอีสาน. นครราชสีมา: โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทางนานาชาติวิทยาของอีสาน, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536.

สวัฒน์ คงแป้น, ลีลาคนจน พลังขับเคลื่อนชุมชนและเมืองน่าอยู่. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน), มปท.

หนังสือพิมพ์เสียงอุบล “นำท่อมช้าหาก” ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, หน้า 6-7.

อคิน รพีพันธ์, ม.ร.ว., (บรรณาธิการ), ชุมชนแอดอัต: องค์ความรู้กับความเป็นจริง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

อนุสรณ์ อุณโณ, ขบวนการสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนรวมในสังคมไทย: เกษตรกรรมยั่งยืนในบริบทระบบอุปกรณ์สิทธิเหนือทรัพยากร กรณีโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรตระกรรรายอยู่. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานมหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน, 2547.

อันันท์ กัญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.

อันันท์ กัญจนพันธุ์ “ฐานทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตกับการจัดการแบบมีส่วนร่วม” ในโครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ฐานทรัพยากร ทุนชีวิตของสังคมไทย (กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี, 2546): 47-90.

อันันท์ กัญจนพันธุ์ “สิทธิ” ใน คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา, แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543: 179-186.

อันันท์ กัญจนพันธุ์, ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: ออมรินทร์, 2548.

อันันท์ กัญจนพันธุ์, มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

อาจารณ์ จันทร์สมวงศ์ (บรรณาธิการ), พลวัตชุมชนไทยในสมัยโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2544.

เว็บไซต์

<http://www.bergen.org/AAST/Projects/ES/WL/>

http://www.chumchonthai.or.th/MEMBER/showcontentdetail.asp?data_rec=53

<http://www.co.missoula.mt.us/measures/Riparian.htm>

<http://www.epa.gov/owow/wetlands/what/definitions.html>

http://www.wildlifefund.or.th/wetlands_2.html

<http://www.ubonratchathani.go.th/>

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมศิลปากร, เมืองอุบลราชธานี, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุบลราชธานี วันที่ 30 มิถุนายน 2532.

คณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายจัดทำหนังสือ, อุบลราชธานี 200 ปี, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2535.

คณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายจัดทำหนังสือ, อุบลราชธานี 200 ปี, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2535.

รายงานนักวิจัยชาวบ้านเชียงของ-เวียงแก่น. แม่น้ำโขง แม่น้ำแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรม. นปป: เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2547.

จดหมายข่าวไทยบ้าน, ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 มีนาคม 2546.

จดหมายข่าวสักแพง ปีที่ 2 ฉบับที่ 10 เดือนพฤษภาคม 2547.

นัตตราดี ลำดาวน และก่อโฉด ภูมิใจคอม “การประเมินมูลค่าและการจัดการทรัพยากรืนที่ชุมน้ำแบบยั่งยืน” ใน รวมบทคัดย่อบทความการประชุมวิชาการข่ายงานวิศวกรรมอุตสาหกรรมครั้งที่ 13 ณ โรงแรมดวงตะวัน จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 20-22 ตุลาคม 2547.

ชัยนันดี วรรณภูติ “บทที่ 2 การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย” ใน อุทัย ดุลยเกษม (บรรณาธิการ) คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536: 21-51.

ชุมพล แนวจำปา “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน พ.ศ.2443-2468” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

ชูศักดิ์ วิทยาภักดี “แนวทางวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง” (Political Ecology Approach) ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ). สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์, เชียงใหม่: ชิล์ด์เรอร์มบุ๊คส์, 2543: 243-268.

ดวงจันทร์ อภาวัชรุตช์ และ นางลักษณ์ ดิฐวงษ์ (บรรณาธิการ). สรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการแนวคิดเมืองยั่งยืนกับอนาคตของเมืองเชียงใหม่, เชียงใหม่: เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์, 2545.

เทศบาลตำบลลวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. เอกสารสรุปผลการปฏิบัติงานการพัฒนาชุมชน เทศบาลตำบลลวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ปี 2535-2536, เอกสารอัดสำเนา: ไม่มีเลขหน้า.

เทศบาลเมืองวารินชำราบ, แผนพัฒนาเทศบาลระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2545 – 2549), อุบลราชธานี: เทศบาลเมืองวารินชำราบ, มปป.; มปท.

ชาดา สุทธิธรรม, รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมตามเส้นทางลำน้ำมูล, ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, มปท.

บำเพ็ญ ณ อุบล. เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท, 2539.

ประสิทธิ์ คุณรัตน์ “ป้ากาม มดลูกของแม่น้ำ” ได้ของแผ่นดิน” ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). ป้ากาม ป้าไทย. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, 2544, หน้า 13-42.

ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, สังคมวิทยาและมนุษยวิทยาคน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

ปรีชา พินทอง. สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ. (อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท, 2532): 90.

ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี และสุวริน คุณผล, “คิดเชิงสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา: วิวัฒนาวด้วยเรื่องทรัพยากรส่วนรวม” ใน ฉัตรกิจพย์ นาถสุภาและคณะ, สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์. เชียงใหม่: ชิล์ค์เวอร์มบุ๊คส์, 2543: 221-241.

ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี “ความจริง วัฒนธรรม และความเชื่อ: การเมืองและการผลิตความรู้ ป้าไม่ในไทย” ใน ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). ความรู้กับการเมืองเรื่องทรัพยากร (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2548: 9-46.

พัชรี บุญศรี และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่องปริมาณและคุณภาพน้ำในแม่น้ำมูลที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยว. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, มปท.

พิเชษฐ์ หนองช้าง “พื้นฟูนิเวศท้องถิ่นกลับมา-ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ การพื้นฟูแหล่งน้ำของบ้านหาดผาขน จังหวัดน่าน” ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 28 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2544): 46-62.

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ร่างโครงการประเมินมูลค่าพื้นที่ชั่วคราวและแนวทางการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชั่วคราวอย่างยั่งยืน. 2548 เอกสารอัดสำเนา, ยังไม่เรียงเลขหน้า

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, รายงานการวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากสภาวะน้ำท่วมด้านเศรษฐศาสตร์และสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภอวารินชำราบ , 2547.

มูลนิธิพื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. ก่อนถ่ายทำจริง: อภิมหาโครงการผันน้ำ กก อิง น่าน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2546: 44.

ยศ สันตสมบัติ, ท่าเกวียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทย ท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2545.

ยศ สันตสมบัติ, สิทธิชุมชน: พัฒนาการและการปรับกระบวนการทัศน์ทางมนุษย์วิทยา, เอกสารประกอบการบรรยายในการประชุมประจำปีของศูนย์มนุษย์วิทยาสิรินธร เรื่อง คนมองคน: นานาชีวิตในกระแสความเปลี่ยนแปลง วันที่ 27-29 มีนาคม 2545 ณ ศูนย์มนุษย์วิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ยศ สันตสมบัติ. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2542.

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 87 ตอนที่ 25 วันที่ 24 มีนาคม 2513 หน้า 113.

วิทยา อาภรณ์. แนวเนื้อแม่ลาร: พินิจพื้นที่ เวลา และสังคมผ่านมิติลุ่มน้ำ. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ราชเหนือ, 2544.

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และ ประสิทธิ์ คุณรัตน์, “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน” ใน งานนท์ กัญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543: 217-282.

วิสูตร อุย়েং, “ป่าทามในสายตาชาววิชาการป่าไม้” ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). ป่าทาม ป่าไทย. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, 2544.

วีรบูรณ์ วิสารಥสกุล “การจัดการป่า: อำนาจแห่งวิถีกรรมและการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน” ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 25 ฉบับที่ 1 มกราคม – เมษายน 2541: 5-18.

ศรีศักร วัลลิโภดม, แม่อารยธรรมอีสาน (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2540.

ศันสนีย์ ชูເວາ “ระบบนิเวศป่าทาม พื้นที่ชุมน้ำสำคัญของภาคอีสาน” ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). ป่าทาม ป่าไทย. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, 2544, หน้า 43-60.

สิทธิพงษ์ ดิลกวณิช “อำนาจการเมืองกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม: บทสำรวจเชิงวิถีกรรม” ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 27 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม – สิงหาคม 2543: 23-36.

สีลารณ์ บัวสาย, พลังท้องถิ่น: บทสรุปโครงการวิจัยด้านชุมชน (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

สุรัวัลย์ เสถีรไทย, แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์นิเวศ (Ecological Economic Approach) ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ, สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์. (เชียงใหม่:ชิลล์ เออร์มบุ๊คส์, 2543): 267-297.

สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. จากยอดหัวยถึงบุญมี: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชาวนาอีสาน. นครราชสีมา: โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทางนานาชาติวิทยาของอีสาน, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536.

สวัฒน์ คงแป้น, ลีลาคนจน พลังขับเคลื่อนชุมชนและเมืองน่าอยู่. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสภាពัฒนาล้อมชุมชนเมือง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน), มปท.

หนังสือพิมพ์เสียงอุบล “นำท่อมช้าซาก” ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, หน้า 6-7.

อคิน รพีพันธ์, ม.ร.ว., (บรรณาธิการ), ชุมชนแอดด์: องค์ความรู้กับความเป็นจริง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

อนุสรณ์ อุณโณ, ขบวนการสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนรวมในสังคมไทย: เกษตรกรรมยั่งยืนในบริบทระบบอุปกรณ์สิทธิเหนือทรัพยากร กรณีโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรมรายย่อย. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานมหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน, 2547.

อันันท์ กัญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ). พลังของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.

อันันท์ กัญจนพันธุ์ “ฐานทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตกับการจัดการแบบมีส่วนร่วม” ในโครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ฐานทรัพยากร ทุนชีวิตของสังคมไทย (กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี, 2546): 47-90.

อันันท์ กัญจนพันธุ์ “สิทธิ” ใน คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา, แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543: 179-186.

อันันท์ กัญจนพันธุ์, ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: ออมรินทร์, 2548.

อันันท์ กัญจนพันธุ์, มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

อาจารย์ จันทร์สมวงศ์ (บรรณาธิการ), พลังชุมชนไทยในสมัยโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2544.

เว็บไซต์

<http://www.bergen.org/AAST/Projects/ES/WL/>

http://www.chumchonthai.or.th/MEMBER/showcontentdetail.asp?data_rec=53

<http://www.co.missoula.mt.us/measures/Riparian.htm>

<http://www.epa.gov/owow/wetlands/what/definitions.html>

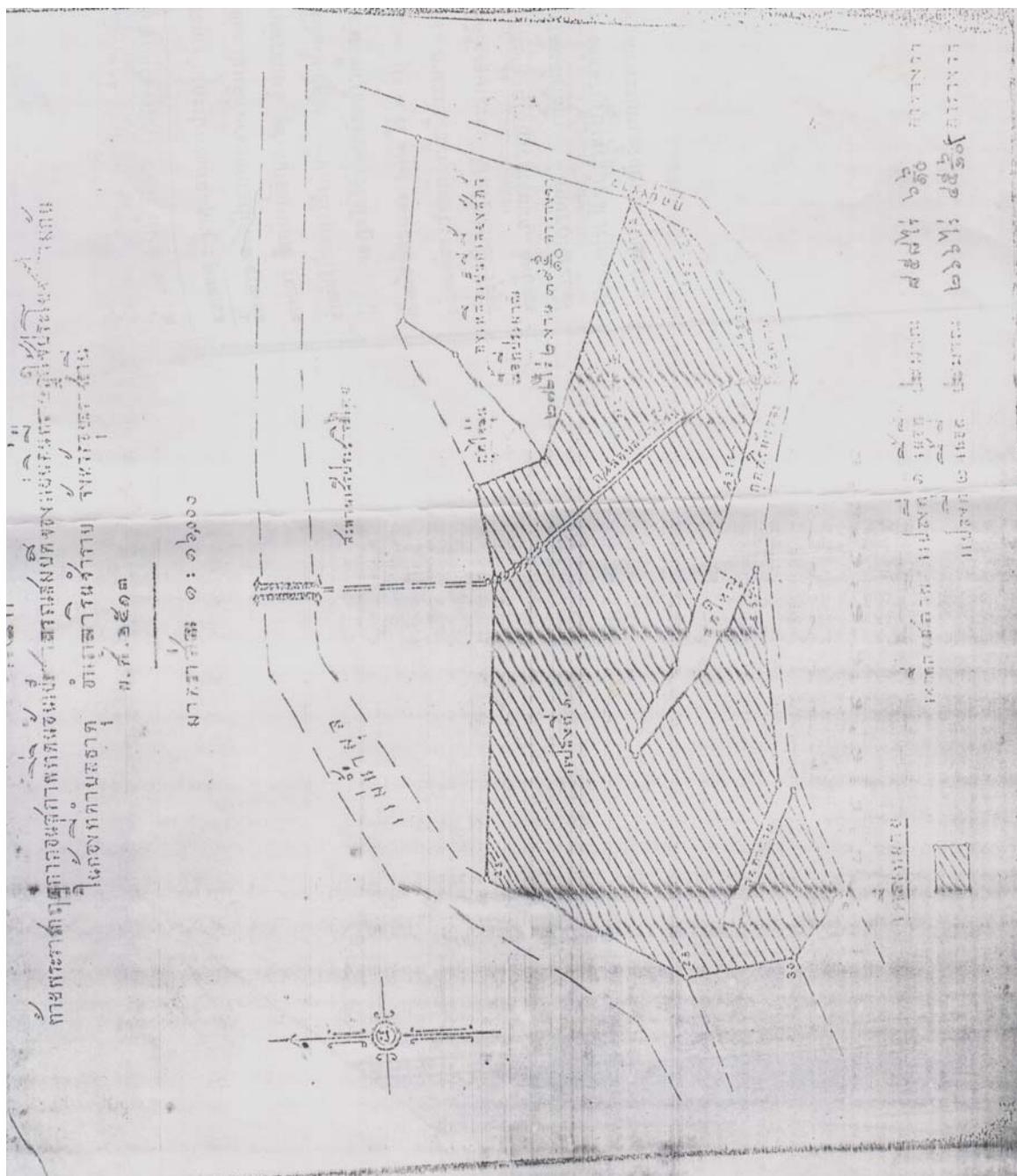
http://www.wildlifefund.or.th/wetlands_2.html

<http://www.ubonratchathani.go.th/>

ภาคผนวกที่ 1
แผนที่ชุมชนที่ศึกษา

ภาคผนวกที่ 2

แผนที่แนบท้ายพระราชกฤษฎีกาถอนสภาพที่ดินอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน ที่ราชภรัฐใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในท้องที่ตำบลราษฎร พ.ศ. 2513

ภาคผนวกที่ 3

แผนที่แสดงสถานที่จะก่อสร้างโครงการเมืองใหม่เทพนคร

หลังจากมีพระราชราชกุฎีกาถอนสภาพที่ดินอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน
ที่ราชภูมิใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในห้องที่ตำบลตลาดตุ พ.ศ. 2513

